

Pārresoru koordinācijas
centrs

European *Values* Study

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

Latvijas sabiedrības vērtības salīdzinošā skatījumā

Atziņas no Eiropas vērtību pētījuma

Rīga, 2021

LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūts

Saturs

Ievads.....	3
Metodoloģija	7
Aptaujas mērķa grupa	7
Pētījuma instruments	7
Izlases izveide	7
Aptaujas metode	9
Pētījuma lauka darba veikšana	9
Nerespondences raksturojums.....	9
Datu svēršana	10
Sociālā un politiskā uzticēšanās.....	13
Sabiedrības un dažādu etnisko grupu vērtības	30
Prekārās sabiedrības daļas politiskās vērtības	35
Ģimenes vērtības	41
Kopsavilkums	54
Atsauces	59

Ievads

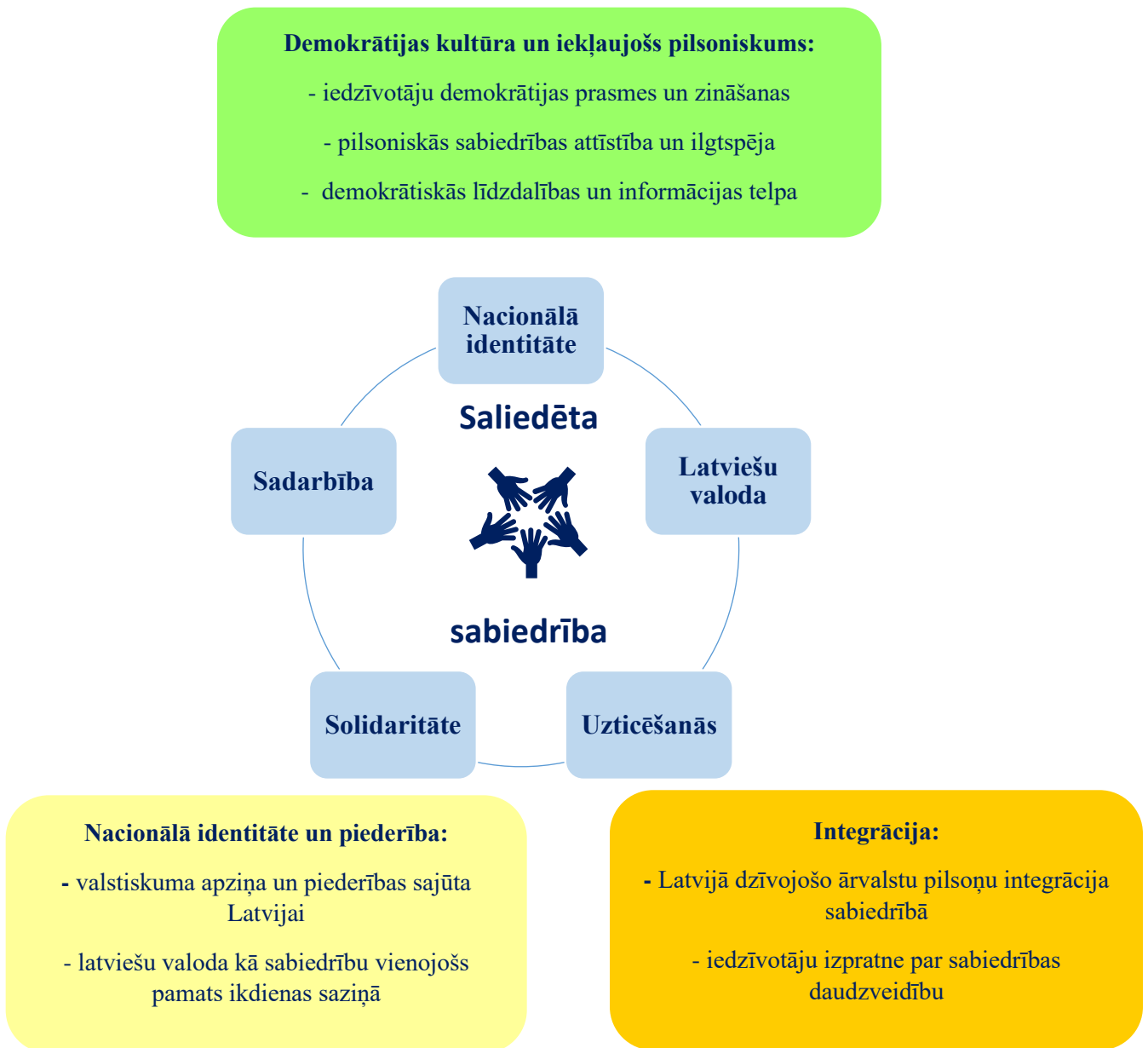
Izpratne par sabiedrības vērtībām ir izšķiroša valdības plānotas politikas veiksmīgai izveidei un rezultātu sasniegšanai. Politikas dokumentos, kā arī akadēmiskā literatūrā, ir akcentēta sabiedrības vērtību nozīme ekonomiskās izaugsmes veicināšanā, demokrātijas funkcionēšanā un valsts drošībai. Tā, piemēram, Ārlietu Ministrijas ikgadējā 2017. gada ziņojumā norādīts, ka mūsdienās riski nav tikai militāri, bet bieži vien ceļas sabiedrības iekšienē, tehnoloģiju, informācijas, sociālo tīklu, ekonomiskās ietekmēšanas un citu faktoru ietekmē. Ekonomikas izaugsmes veicināšanas kontekstā Latvija 2030 minēts, ka Latvijas nākotne ir jāveido uz tādu vērtību pamata, kas neprasa fizisko resursu tālāku intensīvu izmantošanu, bet sakņojas ilgtspējas potenciālā. Inovāciju sniegumu ietekmē tādas vērtības kā radošums, zināšanas, atvērtība jaunajam un tiecšanās uz izcilību. Savukārt jaunrade, tolerance, sadarbība un līdzdalība veicina sabiedrības saliedētību, drošību un kultūras daudzveidību.

Latvijas Nacionālā attīstības plānā 2021.-2027.gadam (NAP2027) kā viens no stratēģiskiem mērķiem noteikts nodrošināt vienlīdzīgas iespējas ikvienam, ar to saprotot, ka vienlīdzīgas iespējas ir svarīgākais sociālā taisnīguma elements ienākumu nevienlīdzības mazināšanai un stabilas vidusskiras izveidei. Tāpat kā mērķis noteikts sociālās uzticēšanās vairošana. Kā norādīts NAP2027, sociālā uzticēšanās balstās cilvēka pārliecībā, ka uz līdzcilvēkiem var paļauties un līdz ar to arī sadarboties kopīgu mērķu sasniegšanai. Uzticēties citiem ir vieglāk, ja cilvēks jūtas pārliecināts par sevi, zina, ka tiks sadzirdēts un saprasts, ja spēj sarežģītās situācijās pielāgoties un bērnībā ir izjutis vecāku rūpes. Taču to dažkārt apdraud finansiāli sarežģījumi un laika trūkums ģimenei. Savstarpējā uzticēšanās ietekmē labklājību, apmierinātību ar dzīvi, pilsonisko aktivitāti un pat veselību, tā palielina personīgās izaugsmes iespējas nākotnē, kā arī sekmē demokrātiju valstī, savukārt politiskās uzticēšanās gaisotnē attīstās ekonomika, uzlabojas drošība, stiprinās tiesiskums, ikviens jūtas piederīgs un atbildīgs, tādējādi vairojot sabiedrisko labumu. Tieši tāpēc kā stratēģisko mērķu indikatori NAP2027 noteikti ne vien tādi, kas balstīti uz vispārējās statistikas datiem, bet arī ir izrietoši no sabiedrības vērtību, attieksmju un noskaņojuma mērījumiem. Attiecīgi valsts politikai līdz 2027.gadam vajadzētu būt tādai, kas sekmē iedzīvotāju apmierinātību ar dzīvi, kā arī vairo savstarpējo uzticēšanos.

Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnēs 2021.-2027. gadam savukārt kā centrālais mērķis un jēdziens ir noteikta saliedēta sabiedrība, un kā saliedētas sabiedrības politikas virsmērķis šajā dokumentā ir definēta nacionāla, solidāra, atvērta un pilsoniski aktīva sabiedrība, kuras pastāvēšanas pamats ir Satversmē noteiktās demokrātiskās vērtības un cilvēktiesības, latviešu valoda un latviskā kultūrtelpa. Pamatnostādņu virsmērķa sasniegšanas vispārīgais princips paredz iekļaujošu līdzdalību, kas nodrošina iespējas iesaistīties valsts pārvaldībā ikvienam un nodrošina plašu sabiedrības pārstāvniecību visā tās daudzveidībā, ir pamats zināšanu un prasmju apguvei, lai stiprinātu nacionālo identitāti, latviešu valodu, sociālo uzticēšanos, iedzīvotāju solidaritāti un sadarbību. Pamatnostādnēs plānots veicināt nacionālās identitātes un piederības sajūtas nostiprināšanos, iekļaujošas līdzdalības un pilsoniskās pratības paaugstināšanos, stiprināt kvalitatīvu un drošu demokrātiskās līdzdalības un informācijas telpu, veicināt Latvijā dzīvojošo ārvalstu pilsoņu līdzdalību sabiedrībā, kā arī mazināt negatīvos stereotipus balstītu attieksmi pret dažādām sabiedrības grupām. Uzdevumu līmenī pamatnostādnēs ir ievērotas šādas tematiskās caurviju prioritātes: nacionālā identitāte, latviešu valoda, uzticēšanās, solidaritāte un sadarbība.

Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņēs 2021.-2027. gadam ir arī atsauce uz starptautisku pētījumu (Eurofund 2018) par sabiedrības saliedētību, uzsverot, ka tā tiek saistīta ar kopības izjūtu, sabiedrības spēju atjaunoties un orientāciju uz kopīgu labumu. Sabiedrības saliedētība tiek cieši saistīta arī ar ekonomisko izaugsmi un valstu labklājību.

1. attēls. Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņu 2021. – 2027. gadam projekta konceptuālā struktūra

Avots: Baltic Institute of Social Sciences (2020). Pētījums „Priekšlikumi Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības pamatnostādņu 2021.-2027. gadam rezultātu un ietekmes rādītāju modelim”.

Papildus, Pamatnostādnēs ir arī atsauce uz ES līmenī definēto saliedētas sabiedrības jēdzienu, kas ietver trīs savstarpēji saistītas dimensijas: 1) iedzīvotāju savstarpējās attiecības – savstarpēja uzticēšanās, sociālo tīklu veidošanās, sabiedrības daudzveidības pieņemšana; 2) iesakņošanās jeb piederība – ticība valsts institūcijām, taisnīguma izpratne un cieša saikne ar valsti; 3) izpratne par kopējo labumu – iedzīvotāju atbildības izjūta par līdzcilvēkiem un vēlme palīdzēt jeb solidaritāte, cieņa pret vispārīgiem sabiedrības noteikumiem un pilsoniskā/politiskā līdzdalība (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2014). 1. attēlā ir atspoguļota Pamatnostādņu konceptuālā struktūra, kas balstīta uz saliedētas sabiedrības jēdzienu, piecām caurviju prioritātēm un trīs rīcības virzieniem.

Visbeidzot, Latvijas Satversmes 110. pants nosaka, ka “Valsts aizsargā un atbalsta laulību – savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības”. Viens no NAP2027 izvirzītajiem četriem stratēģiskajiem mērķiem ir “Stipras ģimenes, veseli un aktīvi cilvēki - cilvēka fiziskais un emocionālais veselības stāvoklis un sociālā atbalsta pasākumu kopums, kas atbilst katra cilvēka vajadzībām. Priekšnosacījums ilgākam, iekļaujošākam un aktīvākam mūžam, kas arī ietekmē dzimstību - cilvēku vēlmes un iespējas laist pasaulē atvases”¹. Prioritātes īstenošanai būtiski ir nodrošināt atbalstu ģimenēm un bērnu dzimstību un ienākšana pasaulē, ko ietekmē virkne sociālu un ekonomisku faktoru, t.sk. laba veselība, pietiekama materiālā labklājība, sociālā drošība, pieejama atbalsta sistēma bērnu vajadzību nodrošināšanai u.c.

NAP2027 arī akcentē, ka “ [35] Latvijas iedzīvotāji saredz savu lomu un jūtas novērtēti ģimenē, darbā un savā kopienā” un “tautas ataudzes nodrošināšanai tiek īstenota dzimstību un bērnu labklājību veicinoša politika, kas vecākiem sniedz pozitīvu pieredzi, aprūpējot pirmo bērnu, sekmē otrā bērna ienākšanu ģimenē un īpaši atbalsta daudz bērnu ģimeņu veidošanos. Atbalsts dzimstībai ir iekļauts visās politikas jomās, lai arī ilgtermiņā garantētu valsts pastāvēšanu un izaugsmi” [34].

Kādas tad ir Latvijas sabiedrības vērtības, kā tās mainījušās gadu gaitā, kā līdzinās vai atšķiras no mūsu kaimiņvalstīm Eiropā un valstīm citur pasaulē, kā arī kā tās sekmē nosprausto valsts stratēģisko mērķu sasniegšanu – tie ir jautājumi, uz kuriem svarīgi rast atbildes.

Eiropas Vērtību pētījums (*European Values Study - EVS*) - viens no ievērojamākajiem starptautiskajiem salīdzinošajiem pētījumiem Eiropā - ir vērsts tieši uz vērtību izpēti. Pētījums tiek īstenots ik pēc 8-10 gadiem un aptver plaša spektra izpētes jomas: ģimenes, darba, reliģijas, politikas, labklājības, apkārtējās vides, sociālās solidaritātes u.c. attieksmes. Piemēram, attieksme pret darbu un uzņēmējdarbību, ģimeni un tradicionālo lomu sadalījumu sniedz svarīgu ieskatu tautas ekonomiskajā un demogrāfiskajā potenciālā. Vērtību spriedumi arī parāda, vai Latvija tuvinās citām Eiropas Savienības valstīm, vai joprojām raksturīgas augstas gaidas pret valsts nodrošinājumu pretstatā paša indivīda personīgai atbildībai. Pētījumā aplūkots arī patriotisms un gatavība aizstāvēt valsti, bet jautājumi par demokrātiju atklāj autoritārisma un politiskā cinisma izplatību.

Eiropas Vērtību pētījumā (EVS) Latvija piedalās jau kopš 1990.gada, kas padara iespējamu sabiedrības morāles un vērtību analīzi teju trīsdesmit gadu garumā. Iepriekšējie pētījumi veikti

¹ Latvijas nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam.

https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inlinefiles/NAP2027_apstiprinats%20Saeima_1.pdf

1990., 1999. un 2008.gadā., un apkopotie dati pieejami GESIS Sociālo zinātņu datu katalogā. Rezultāti izmantoti gan Latvijas, gan ārvalstu zinātnieku publikācijās, gan pētnieciskajos ziņojumos, izstrādājot rekomendācijas politikas veidotājiem (piem., Šterna, I. 2015 "Latvijas iedzīvotāju piedalīšanās sociālajās aktivitātēs saistība ar vērtībām un sociālo atbalstu", u.c.).

Eiropas Vērtību pētījuma vadību Latvijā 2018.gadā EVS vadības komiteja uzticējusi Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūtam (asoc.prof. I.Mieriņa), kurš nodrošināja EVS pētījuma 5.posma īstenošanu Latvijā.

Anketas jautājumu skaits ir ļoti liels, tādēļ šis ziņojums pievēršas tikai atsevišķiem Latvijas kontekstā nozīmīgiem problēmjautājumiem, tādiem kā sociālā un politiskā uzticēšanās, sabiedrības un dažādu etnisko grupu vērtības, prekārās sabiedrības daļas politiskās vērtības un ģimenes vērtības. EVS datu analīze šajā ziņojumā ir vērsta uz indikatoru noteikšanu un sasaisti ar diviem vidēja termiņa plānošanas dokumentiem - Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2021.-2027. gadam (turpmāk - NAP2027) ² un Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādņēm 2021.-2027. gadam³. Saistībā ar NAP2027 noteiktajiem mērķiem būtiskākā sasaiste ir ar NAP2027 6.prioritātes „Vienota, droša un atvērta sabiedrība” uzstādījumiem, mērķiem un uzdevumiem.

Ziņojuma sagatavošanā piedalījušies Inta Mieriņa, Ilze Trapenciēre, Inese Šūpule un Mārtiņš Kaprāns. LU pētnieku grupa pateicas visiem, kas iesaistījās un padarīja iespējamu šī EVS pētījuma vilņa īstenošanu Latvijā, jo īpaši lauka darba veicējam Sociālās zinātnes institūtam, pētījuma finansiālajiem atbalstītājiem Pārresoru koordinācijas centram un Eiropas Vērtību pētījuma fondam, kā arī pētījuma dalībniekiem par intervijām un aptauju anketu aizpildīšanai veltīto laiku. Jāatzīmē arī, ka daļa analīzes (nodaļas par dažādu etnisko grupu un prekariāta vērtībām, kuru autori ir Inese Šūpule un Mārtiņš Kaprāns) veikta, pateicoties projekta «Value (trans)formation in uncertain times: social cohesion and neoliberal ethos in Latvia» (Izp-2020/2-0068) finansējumam un šī projekta ietvaros. Pētījuma īstenošana Covid-19 pandēmijas ēnā bija saistīta ar nebijušiem metodoloģiskiem izaicinājumiem, tādēļ jo lielāks prieks, ka, pateicoties EVS metodoloģiskam atbalstam un pētnieku komandas entuziasmam, aptauju Latvijā izdevies veiksmīgi realizēt. Latvijas līdzdalība Eiropas Vērtību pētījumā ir būtisks ieguldījums Latvijas sociālās domas attīstībā. Līdzdalība jaunākajā EVS posmā ļāvusi saglabāt tā nepārtrauktību un ilglaicīgumu, un turpināt izziņāt salīdzinošā kontekstā Latvijas sabiedrības attieksmes un vērtības šajā sociāli, ģeopolitiski un ekonomiski saspringtajā laikā.

² Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027.gadam” (apstiprināts ar 2020. gada 2. jūlija Saeimas lēmumu). Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81.pdf

³ Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2021.–2027.gadam. (Ministru kabineta 2021. gada 5. februāra rīkojums Nr.72). Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/media/13031/download>

Metodoloģija

Eiropas vērtību pētījums (EVS) visās valstīs tiek īstenots izmantojot vienotu, standartizētu metodoloģiju, t.sk. vienotu pieeju aptaujas izlases izveidei un izmantojot vienotu aptaujas instrumentāriju.

Aptaujas mērķa grupa

Aptaujas ģenerālo kopu veido Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 gadiem. Šīs vecuma robežas noteiktas saskaņā ar EVS izstrādātajiem standartiem, kas ir nemainīgi kopš pirmā EVS posma īstenošanas 1980.gadā.

Pētījuma instruments

Lai nodrošinātu datu starptautisko salīdzināmību, kā arī salīdzināmību ar Latvijā iepriekš veiktajiem EVS pētījumu posmiem, pētījuma instruments — aptaujas anketa tika izstrādāta, pamatojoties uz EVS nodrošināto standartizēto instrumentu.

Aptaujas anketā iekļauti mērījumi par (a) ģimenes vērtībām un laulībām, (b) attieksmi pret nodarbinātību un darba vērtībām, (c) iedzīvotāju politiskos uzskatus un ideoloģiju raksturojošie mērījumi, (d) jautājumu kopas, kas raksturo iedzīvotāju toleranci un iecietību, (e) uzskati par reliģiju, (f) sociālekonomiskās problēmas raksturojošie mērījumi.

Aptaujas instrumentārija izstrādes procesā tika organizēta anketas pilotēšana 40 respondentu lielā iedzīvotāju kopā, tādējādi novēršot kļūdas, kas rodas anketas tulkošanas vai pielāgošanas datorizētai anketas aizpildīšanai gaitā.

Izlases izveide

Pētījuma izlases metode Latvijā paredzēja īstenot vairākpakāpju stratificēto nejaušā gadījuma izlasi, kas nodrošina visu Latvijas reģionu un apdzīvoto vietu adekvātu reprezentāciju izlasē. Pirmajā izlases veidošanas posmā Latvijas teritorija tika sadalīta izlases vienībās (stratās) atkarībā no reģiona un teritorijas attīstības indeksa⁴. Kā norāda vairāki pētnieki (*Groves, Fowler, Singer, 2004*), stratifikācija ir efektīvāka, ja izlases rāmja mainīgie, pēc kuriem notiek stratifikācija, vismaz vidēji cieši korelē ar pētījumā mērāmajiem lielumiem. Par šādu mainīgo var tikt uzskatīts teritorijas attīstības indekss, jo tā aprēķināšanā tiek izmantoti šādi indikatori — statistikas rādītāji: bezdarba līmenis; iedzīvotāju ienākuma nodokļa apmērs uz vienu iedzīvotāju; rūpnieciskās produkcijas izlaide uz vienu iedzīvotāju; nefinanšu investīcijas uz vienu iedzīvotāju; mazumtirdzniecības apgrozījums uz vienu iedzīvotāju; demogrāfiskās slodzes līmenis uz 1000 iedzīvotājiem; mēneša vidējā bruto darba samaksa; darbojošos uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem; personu skaits ar augstāko un vidējo izglītību uz 1000 iedzīvotājiem 18 un vairāk gadu vecumā.

Atsevišķas stratas veidoja sešas Rīgas pilsētas administratīvās vienības un katra no astoņām valsts nozīmes pilsētām — Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Ventspils, Jēkabpils un Valmiera. Tās reizē ir arī primārās izlases vienības (kopumā 14).

⁴ Atbilstoši MK saistošajiem noteikumiem. Detalizēti ar teritoriju attīstības indeksa aprēķināšanas metodiku var iepazīties Valsts reģionālās attīstības aģentūras (VRAA) mājaslapā internetā.

Pārējā teritorija tika stratificēta atbilstoši plānošanas reģioniem (pieci plānošanas reģioni — Pierīgas, Zemgales, Vidzemes, Latgales, Kurzemes). Katrā statistiskajā reģionā esošo novadu pilsētas tika stratificētas atbilstoši to attīstības indeksam piecās kvintilēs (kopumā veidojot 25 stratas), bet, lai aptvertu pēc iespējas vairāk līdzīga attīstības līmeņa mazapdzīvotas teritorijas statistiskā reģiona ietvaros, novadu mazapdzīvotās teritorijas tika veidotas pēc trīs rangu attīstības indeksiem (novadi ar visaugstāko attīstības indeksu, novadi ar vidēju attīstības indeksu un novadi ar zemāko teritorijas attīstības indeksu). Tādējādi izlases ietvaros tika izveidotas 39 stratas, kas ir pietiekami liels skaits, lai novērstu klasteru efekta veidošanos.

Izlases veidošanas tālākā procesā katrā no izveidotajām 39 stratām, balstoties uz LR ledzīvotāju reģistra datiem, pēc nejaušās atlases metodes tika atlasītas mājāsaimniecību adreses, kurās deklarējusies vismaz viena līdz 2002. gada 1. novembrim dzimusi persona (neatkarīgi no valstiskās piederības). Reprezentatīvas izlases izveidošanas nolūkos no LR ledzīvotāju reģistra tika pieprasīta un saņemta pilna anonimizēta informācija par iedzīvotājiem. 1. tabulā uzskaitītas izlases veidošanai nepieciešamās pazīmes, kas tika iegūtas no LR ledzīvotāju reģistra.

1. tabula. Izlases veidošanā izmantotās pazīmes

Informācija par adresi (atbilstoši Valsts adresu reģistram)	
ATVK kods (LAU-2 līmenis)	attrib_113
Novads	nosaukums_113
Pilsēta	nosaukums_104
Pagasts	nosaukums_105
Apdzīvotās vietas nosaukums	nosaukums_106
Iela	nosaukums_107
Mājas numurs vai nosaukums	nosaukums_108
Dzīvokļa numurs	nosaukums_109
Pasta indekss	attrib_108
Adreses kods (ļauj identificēt konkrētu ēku un sasaistāms ar ēkas ģeogrāfiskām koordinātēm Valsts adresu reģistrā) vai	kods
ēkas, kurā atrodas adrese ģeogrāfiskās koordinātes: longitude	long
ēkas, kurā atrodas adrese ģeogrāfiskās koordinātes: latitude	lat
Informācija par pētījuma mērķa grupas iedzīvotāju skaitu adresē	
Dzimums	dzimums
Vecuma grupas (5 gadi) pēc dzimšanas dienas (DD.MM.GGG):	
01.11.2001.–31.10.2002. (18-19 gadi)	vec1819
01.11.1996.–31.10.2001. (20-24 gadi)	vec2024
01.11.1991.–31.10.1996. (25-29 gadi)	vec2529
01.11.1986.–31.10.1991. (30-34 gadi)	vec3034
01.11.1981.–31.10.1986. (35-39 gadi)	vec3539
01.11.1976.–31.10.1981. (40-44 gadi)	vec4044
01.11.1971.–31.10.1976. (45-49 gadi)	vec4549
01.11.1966.–31.10.1971. (50–54 gadi)	vec5054
01.11.1961.–31.10.1966. (55–59 gadi)	vec5559
01.11.1956.–31.10.1961. (60–64 gadi)	vec6064

01.11.1951.–31.10.1956. (65–69 gadi)	vec6569
01.11.1946.–31.10.1951. (70–74 gadi)	vec7074
01.11.1941.–31.10.1946. (75–79 gadi)	vec7579
01.11.1936.–31.10.1941. (80–84 gadi)	vec8084
01.11.1931.–31.10.1936. (85–89 gadi)	vec8589
Dzimšanas diena līdz 01.11.1931. (90 gadi un vecāki)	vec90pl

Aptaujas metode

Ņemot vērā, ka aptauja risinājās Covid-19 pandēmijas apstākļos, tika izmantotas divas aptaujas metodes - tieša (*face-to-face*) strukturēta datorizēta intervija un datorizēta paš aizpildes anketa.

Uz izlasē atlasītajām māj saimniecību adresēm vispirms tika nosūtītas vēstules ar informāciju par EVS pētījumu un aicinājums piedalīties aptaujā. Māj saimniecībai bija iespēja divu nedēļu laikā aizpildīt aptaujas anketu datorizēti speciāli EVS vajadzībām izveidotā interneta vietnē www.evs.lv vai arī ziņot par atteikumu piedalīties pētījumā. Situācijā, ja divu nedēļu laikā neviens no pilngadīgajiem māj saimniecības locekļiem aptaujas anketu nebija aizpildījis un nebija ziņots arī atteikums par dalību aptaujā, māj saimniecību apmeklēja intervētājs, lai veiktu interviju. Katru izlasē iekļauto adresi intervētāji apmeklēja vismaz sešas reizes dažādās dienās un dažādos dienas laikos vai līdz brīdim, kad tika iegūta intervija vai atteikums. Par katru izlasē iekļauto adresi intervētājs aizpildīja kontaktu formu, kas atspoguļo kontaktu progresu un rezultātu.

Respondents māj saimniecībā tika atlasīts, izmantojot tuvākās dzimšanas dienas principu, proti, no visiem pilngadīgajiem māj saimniecības locekļiem intervijai tika izraudzīts tas, kuram visdrīzāk būs dzimšanas diena.

Lai motivētu iedzīvotājus dalībai aptaujā, visi respondenti, neatkarīgi no aptaujas metodes, saņēma dāvanu kārti piecu eiro apmērā. Tiem respondentiem, kuri datorizēto anketu aizpildīja paši, dāvanu kartes tika nosūtītas pa pastu.

Pētījuma lauka darba veikšana

Ņemot vērā Covid-19 pandēmiju un tās rezultātā ieviestos ierobežojumus, EVS pētījuma lauka darbs un interviju veikšana bija vairākkārtēji jāatliek, jo tiešo interviju veikšana respondentu dzīvesvietās nebija epidemioloģiski droša un atļauta. Tādējādi pētījuma lauka darbs tika īstenots 2021.gada vasarā, no maija līdz septembra mēnesim. Aptaujas lauka darbu īstenoja intervētāju tīkls ar 29 intervētājiem, kuriem visiem ir ievērojama iepriekšējā pieredze līdzīga rakstura aptauju veikšanā.

EVS aptaujas datorizēto interviju veikšanai tika izmantotas iPad planšetes un portatīvie datori. Pēc datu vākšanas tika veikta datu apstrāde, kodēšana un datu svaru aprēķināšana, kā arī sagatavots datu masīvs turpmākai analīzei un deponēšanai GESIS datu arhīvā.

Nerespondences raksturojums

Lai nodrošinātu teorētiskās neto izlases apjomu ($n = 1200$), kopējais bruto izlases apjoms bija 3061 adrese. Tas nozīmē, ka izlasē kopumā tika iekļauta 3061 no LR iedzīvotāju

reģistra atlasīta adrese/mājsaimniecība, kurā dzīvesvietu deklarējusi vismaz viena 18 gadu vecumu sasniegusi persona.

Kopējais realizētās izlases apjoms $n = 1338$, no kurām trīs anketas tika atzītas par nederīgām, jo respondents anketas aizpildīšanas brīdī tomēr nebija sasniedzis 18 gadu vecumu. Šīs anketas bija iegūtas no paš aizpildes un tika izslēgtas no datu kopas un tālākās analīzes. Tādējādi par analīzei derīgām tika atzītas 1335 anketas. Kopējais atbildētības rādītājs 44%.

No kopējā par analīzei derīgām atzītā anketu skaita 1097 anketas iegūtas, veicot tiešo interviju respondenta dzīvesvietā, bet 328 – respondentam pašam aizpildot aptaujas anketu EVS vajadzībām izveidotajā interneta vietnē.

Visbiežāk minētie nenotikušo interviju iemesli bija sekojoši: neviena nebija mājās, tika saņemts atteikums piedalīties aptaujā. Vairākos gadījumos intervētājs nevarēja piekļūt mājsaimniecībai kodēto vai slēgto ārdurvju dēļ, tāpat atsevišķos gadījumos atlasītā persona atradās ilgstošā prombūtnē vai respondents nebija spējīgs atbildēt uz jautājumiem.

Datu svēršana

Standarta statistiskās analīzes metodes pamatojas uz pieņēmumu, ka visiem indivīdiem pētāmajā ģenerālkopā ir vienāda varbūtība iekļūt analizējamā datu kopā (realizētajā izlasē). Ja dažādiem indivīdiem šīs varbūtības ir atšķirīgas — vai nu tādēļ, ka izlases veidošanas principa dēļ viņiem ir dažādas varbūtības tikt iekļautiem mērķa izlasē, vai tādēļ, ka viņiem pēc iekļaušanas mērķa izlasē ir atšķirīgas varbūtības būt nesasniedzamiem vai atteikties atbildēt —, tad analīzē tas jāņem vērā. Pretējā gadījumā no datu kopas iegūtie dažādu ģenerālkopas lielumu novērtējumi būs nekorekti jeb novirzīti. Lai iegūtu korektus novērtējumus šajā situācijā, tiek izmantota metode, ko jau 1952. gadā ieviesa amerikāņu statistiķi D. Horvics un D. Tomsons (*Horvitz & Thomson 1953*): katra datu kopā ietilpstošā respondenta atbildēm tiek piešķirts svēršanas koeficients, kas apgriezti proporcionāls šā respondenta *ex ante* nosacītajai varbūtībai iekļūt datu kopā.⁵

Attiecīgi, lai izlīdzinātu respondentu iekļaušanas varbūtību, EVS datu masīvam tika sagatavoti datu svāri, balstoties uz respondentu dzīvesvietas reģionu, dzimumu un vecumu.

⁵ Šeit ir svarīgi izšķirt varbūtības *ex ante* (pirms izlases realizācijas) un *ex post* (pēc izlases realizācijas). *Ex post* atrašanās datu kopā vairs nav varbūtisks lielums — katrs indivīds datu kopā ir ar varbūtību 1 vai 0. Mūs interesē *ex ante* varbūtība — varbūtība, kāda katram indivīdam bija iekļūt izlasē pirms tās realizācijas.

Salīdzinošais konteksts

Interpretējot rezultātus, jāņem vērā, kurā tieši gadā konkrētajā valstī pētījums veikts, jo daļā aptauja norisinājās pirms Covid-19 pandēmijas, bet dažās – pēc pandēmijas sākuma, kas var ietekmēt sniegtās atbildes.

2.tabula. EVS 5. posma aptaujas norises laiks

Albānija	24-02-2018 – 24-06-2018
Armēnija	20-02-2018 – 30-04-2018
Austrija	08-01-2018 – 14-05-2018
Azerbaidžāna	10-11-2018 – 23-12-2018
Baltkrievija	01-02-2018 – 05-03-2018
Bosnija un Hercegovina	03-02-2019 – 14-06-2019
Bulgārija	11-11-2017 – 09-01-2018
Horvātija	25-10-2017 – 16-02-2018
Čehija	17-09-2017 – 03-12-2017
Dānija	27-09-2017 – 31-01-2018
	11-12-2017 – 31-01-2018
Igaunija	17-05-2018 – 12-09-2018
Somija	24-11-2017 – 10-07-2018
	11-2017 – 06-2018
Francija	02-03-2018 – 16-08-2018
Gruzija	11-01-2018 – 18-03-2018
Vācija	23-10-2017 – 04-04-2018
	20-09-2018 – 28-11-2018
	16-11-2017 – 20-03-2018
Lielbritānija	12-02-2018 – 16-07-2018
Ungārija	24-02-2018 – 21-08-2018
Islande	19-06-2017 – 28-03-2018
	27-09-2017 – 04-04-2018
Itālija	24-09-2018 – 30-01-2019
Lietuva	08-12-2017 – 12-02-2018
Montenegro	07-2019 – 12-2019
Nīderlande	31-08-2017 – 28-02-2018
	11-09-2017 – 30-01-2018
Ziemeļmaķedonija	10-12-2018 – 28-03-2019
Norvēģija	22-08-2018 – 17-12-2018
Polija	17-11-2017 – 08-02-2018
Portugāle	11-01-2020 – 01-03-2020
Rumānija	03-02-2018 – 05-05-2018
Krievija	07-11-2017 – 25-12-2017
Serbija	10-11-2018 – 21-12-2018
Slovākija	26-09-2017 – 01-12-2017
Slovēnija	30-09-2017 – 23-12-2017
Spānija	28-11-2017 – 22-01-2018
Zviedrija	27-09-2017 – 06-06-2018
Šveice	11-09-2017 – 22-02-2018
	15-09-2017 – 28-12-2017

	30-09-2017 – 22-02-2018
Ukraina	02-11-2020 – 23-11-2020

Avots: europeanvaluesstudy.eu

Latvijā pētījums norisinājās sekojošos laika periodos:

3.tabula. Pētījuma norises laiks Latvijā

1990	01-06-1990 to 30-08-1990
1999	01-03-1999 to 31-03-1999
2008	2008-06-01 to 2008-10-31
2021	30-06-2021 - 01-10-2021

Avots: europeanvaluesstudy.eu

Dati analizēti programmā SPSS 21, un atšķirību starp grupām statistiskā nozīmība testēta, izmantojot hi-kvadrāta statistiku kā arī izkliedes analīzi (ANOVA). Papildus, lai norobežotu trīs tipoloģizējošas respondentu analītiskās kategorijas, izmantota K-vidējo klāsterēšanas metode, kā arī kohortu analīze (nominālā metode).

Sociālā un politiskā uzticēšanās

Teorētisks ieskats tēmas izpētē

Viena no pamattēmām, kurai pievēršas EVS jau daudzu gadu garumā, ir uzticēšanās. Lai gan sporādiski mērījumi tiek veikti vietēja mēroga aptaujās, reprezentatīvu datu par uzticēšanās izmaiņām ilgtermiņā Latvijā, un tās salīdzinājumu ar citām valstīm ir maz. EVS ir viens no retiem šādu datu avotiem.

Šajā nodaļā mēs pievērsīsimies divām uzticēšanās formām, ko literatūrā parasti raksturo kā 'politisko' un 'sociālo' jeb 'vispārējo' uzticēšanos. Pašu jēdzienu lietojums gan zinātnieku vidū izraisījis daudz diskusiju un nebūt nav viennozīmīgs. Runājot par politisko uzticēšanos, aptaujās parasti mēra atsevišķi uzticēšanos parlamentam, valdībai un politiskajām partijām, tomēr vairāki pētnieki ir empīriski parādījuši, ka politiskā uzticēšanās būtībā ir viendimensionāla attieksme, jo iedzīvotāji nespēj nenošķirt dažādu politisko institūciju darbību (Mishler & Rose 2001; Hooghe 2011; Denters et.al. 2007). Tādējādi, kā norāda Hūge (Hooghe 2011), politiskās uzticēšanās vērtējums atspoguļo dominējošo politisko kultūru konkrētajā politiskajā sistēmā. Tomēr ir svarīgi nošķirt "difūzo atbalstu" politiskajai sistēmai no "specifiskā" atbalsta konkrētām politiskajām autoritātēm (Easton 1965). Tas, ka iedzīvotājus neapmierina valdības darbs un viņi neuzticas konkrētajiem pie varas esošajiem politiķiem kopumā, nenozīmē, ka trūktu atbalsta demokrātijai kā pārvaldes formai, lai gan jāatzīmē, ka ilgstoša neapmierinātība ar politiskajām institūcijām nenoliedzami var ietekmēt difūzo atbalstu politiskajai sistēmai (Stoker 2008 ; Dalton 2004).

Vispārējo uzticēšanos pārsvarā mēra ar jautājumu: "*Vai, kopumā ņemot, vairākumam cilvēku var uzticēties, vai arī saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam?*". Sekojot ietekmīgajam teorētiķim Robertam Patnemam (1993; 2000), līdztekus dalībai nevalstiskās organizācijās un asociācijās to klasiski uzskata par galveno sabiedrības sociālā kapitāla indikatoru. Galvenā kritika attiecībā uz "vispārinātās uzticības" mēru ir tāda, ka nav skaidrs, kādus "cilvēkus" respondenti domā (sk., piemēram, Keefer & Knack 1997: 1256), tomēr jēdziena aizstāvji argumentē, ka vispārēju uzticēšanos var aplūkot kā abstraktu indikatoru, kas liecina par pārliecinošām ekspektācijām, ka lielākajai daļai citu, kurus mēs nepazīstam un par kuriem mums nav informācijas par viņu uzticamību, būs labi nodomi un viņi būs orientēti uz sadarbību, ne tikai sava labuma maksimizēšanu (Keefer & Knack 1997; Gambetta, 2000; Herreros 2004). Līdzās vispārējai uzticībai sociālā kapitāla literatūrā tiek runāts arī par specifisku uzticēšanos konkrētiem cilvēkiem, kurus cilvēks pazīst personīgi. Arī personīgos sociālos tīklus un tajos iesakņotos resursus literatūrā mēdz dēvēt par sociālo kapitālu (Pitchler & Wallace 2007; Lin 2001), taču šajā gadījumā tas raksturo individuālo, neformālo sociālo kapitālu Pjēra Burdjē (Bourdieu 1986) nozīmē – kombinācijā ar citām kapitāla formām, tas palīdz individam iegūt labāku pozīciju dzīvē, piekļuvi noteiktiem resursiem un labumiem. Šauri un slēgti uzticēšanās tīkli tipiski veidojas lielās ekonomiskās vai politiskās nestabilitātes laikā, jo tie palīdz sasniegt lielāku noteiktību un drošību situācijās ar paaugstinātu zaudējumu risku (Cook et al., 2004). Kopumā, atkarībā no tā, vai sociālais kapitāls tiek uztverts kā individuāls vai kolektīvs labums (sk. Portes, 1998), tas galvenokārt dod atdevi indivīdiem un/vai kopienām (un netieši, tās veidojošiem indivīdiem).

Dažkārt tiek pieņemts, ka šie divi sociālā kapitāla veidi ir saistīti un savstarpēji papildinoši. Diemžēl pētījumos gūti pierādījumi, ka iesakņotība un paļaušanās uz šauriem un noslēgtiem neformālajiem tīkliem apgrūtina atvērtāku apmaiņas tīklu ar svešiniekiem izveidi un mazina uzticēšanos un sadarbību ar sev nepazīstamiem cilvēkiem, t.i., “pastāv zināms kompromiss (*trade-off*) starp ģimenes un neradniecības saišu stiprumu” (Fukuyama 1996; Cook et al. 2004; Portes 1998; Howard 2003; Pitchler & Wallace, 2007; Kaariainen & Lehtonen 2006). “Cilvēki, kuri iegūst kapitālu, izmantojot savus sociālos tīklus, to dara tieši tāpēc, ka citi ir izslēgti” (DeFilippis, 2001: 801). Tieši šāds arguments nereti izvirzīts attiecībā uz postkomunistiskajām valstīm. Postkomunistiskās sabiedrības raksturo šauri, iekšēji saliedēti un viendabīgi cilvēku tīkli, kuriem nav daudz kontaktu un uzticības “citiem”, kā rezultātā notiek ne tikai indivīdu, bet arī nelielu grupu atomizācija (Rose 1995; Gibsons 2001). Konflikts starp “publisko” un “privāto” (Jowitt 1992), plaši izplatītā paļaušanās uz neformāliem tīkliem apvienojumā ar vispārinātākas uzticības trūkumu, nevēlēšanos iesaistīties jebkādās pilsoniskās aktivitātēs vai organizācijās un zema uzticēšanās formālajām institūcijām bieži tikusi minēta kā svarīga postkomunistisko sabiedrību iezīme (Rose 1999). Jāpiezīmē arī, ka “uzticības rādītājs”, par kuru runā Fukuyama (1996), var aprobežoties tikai ar tuvāko draugu vai ģimenes loku, vai arī būt iekļaujošāks un aptvert plašāku cilvēku grupu.

Sociālā kapitāla teorijā uzticēšanos uzskata par svarīgu sadarbībai, jo bez tās sadarbība kļūst dārga, neefektīva un mazāk iespējama (Fukuyama 1996; Herreros 2004). Cilvēkiem ir vēlme dot ieguldījumu kolektīvā labuma nodrošināšanā – gan nodokļu nomaksā, gan atbildīgā rīcībā pret vidi u.tml. - tikai tad, ja viņi uzticas citiem, ka arī tie sniegs savu ieguldījumu (Gambetta 1988; Uslaner 1999; Howard 2003). Turklāt cilvēka uzticamība ikdienas sadarbības situācijās ir atkarīga arī no tā, kādu godīgumu viņi sagaida no citiem (Dasgupta 1988). Uzticēšanās veicina morālu uzvedību un ir kritiski svarīga pilsoniskās sabiedrības izveidošanai. Tā kā politika arī ir sava veida sociāla apmaiņa (Dalton 2004: 159), līdzīgā veidā šos argumentus var attiecināt uz valsts un pilsoņu attiecībām. Arī uzticēšanās institūcijām veicina uz sadarbību vērstu, morālu uzvedību (Rose & Shin 2001; Rothstein & Stolle 2003; Uslaner 1999; Fukuyama, 1996; Herreros, 2004) un samazina izmaksas, kas nepieciešamas likumu un noteikumu ievērošanas kontrolei un pārkāpumu sodīšanai, veicinot efektīvu formālo institūciju funkcionēšanu un sabiedrības labklājību kopumā (Rothstein & Stolle 2003; Uslaner 1999). Uzticēšanās var veicināt informācijas un ideju apmaiņu un pilsoņu aktīvu iesaisti demokrātiskajos procesos, uzlabojot pieņemto lēmumu kvalitāti, efektivitāti un legimitāti (Pateman, 1970; Almond & Verba 1989; Mishler & Rose 2005). Skepse un neuzticēšanās politiķiem, savukārt, var radīt vidi, kurā negodīga attieksme pret valsti var kļūt sabiedrībā morāli akceptēta un tolerēta (Knack 2002). Tā noved pie politiskās nestabilitātes un augstas mainības (*electoral volatility*), kas bijusi vērojama daudzās postkomunisma valstīs, tostarp Latvijā.

Diemžēl pētījumu dati pastāvīgi parāda, ka Centrāl- un Austrumeiropas postkomunistiskajām valstīm līdz pat šai dienai ir raksturīgs salīdzinoši zems uztvertais politiskās efektivitātes līmenis, zema dalība nevalstiskās asociācijās, kā arī zema politiskā un sociālā uzticēšanās (Howard 2003; Catterberg & Moreno 2006; Makarovič et al. 2007).

Teorētiskajā literatūrā dominē dažādi skaidrojumi. Daļa sociālo zinātnieku apgalvo, ka neuzticēšanās politiskajām autoritātēm un pilsoniskās sabiedrības vājums kopumā ir pagātnes politiskās kultūras un t.s. “padomju mentalitātes” vēsturiskās iesakņotības rezultāts (piem., Howard 2003, Sztompka 1998, Howard 2003; Paldam & Svendsen 2000; Rose & Shin 2001; Uslaner 2003). Parasti pētnieki cenšas pamatot kultūras pieejas apgalvojumus ar makro līmeņa

atšķirībām starp postkomunisma valstīm un citām attīstītajām un jaunattīstības valstīm (piem., Inglehart 2006). Tomēr šāda pieeja ir problemātiska. Lai gan zems uzticēšanās un līdzdalības līmenis tik tiešām kopējs vairumam postkomunisma valstu (Howard 2003), tam var būt dažādi iemesli, ne tikai politiskās kultūras vēsturiskā iesakņotība. Līdzīgi sociāli-ekonomiskie apstākļi, nevis socializācija noteiktā politiskajā kultūrā, var radīt līdzību attieksmēs.

Kultūras teoriju pieņēmumi sakņojas politiskās socializācijas teorijās, kas runā par to, ka strukturālais konteksts un sociālā vide, kurā bērni tiek audzināti, ietekmē viņu politisko orientāciju, attieksmes un vērtības (Gimpel et al. 2003, Torney-Purta 2004). Pēc politiskās socializācijas pētnieku domām, dažas no agrā dzīves posmā⁶ iegūtajām attieksmēm kļūst tik svarīgas cilvēka pasaules skatījumā – ar ego saistītas vai “simboliskas” (Sears 1975), ka tās ir noturīgas pret pārmaiņām vēlākos gados (Torney-Purta 1995). Starp šādām attieksmēm ir, piemēram, rasu attieksmes, liberālā/konservatīvā nostāja un citas (Searing et al. 1976; Converse 1976; Jennings & Markus 1984; Alvin & Krosnick 1991; Torney-Purta 2004). Pieauguša cilvēka kognitīvo sistēmu ir grūtāk mainīt, tādēļ kultūrai var būt noteikta vēsturiska atkarība. Pēc Ingleharta domām, centrālie kultūras elementi “drīzāk mainīsies, nomainoties paaudzēm, nevis mainoties jau socializētiem pieaugušajiem” (Inglehart 1997: 15).

Tai pat laikā, Ričards Niemi un Mērija Hepbērna (Niemi & Hepburn 1995) norāda, ka spriežot pēc iepriekšējiem pētījumiem, daļai, un iespējams lielai daļai, agrīnās mācīšanās ir nebūtiska loma tajā, kāda būs pieaugušo politiskā uzvedība (skat.piem., Alvin & Krosnick 1991). Kvantitatīvie pētījumi, kas pielietojuši mikro-līmeņa analīzi, liek apšaubīt vismaz dažu politisko attieksmju, ko tradicionāli asociē ar komunisma mantojumu, vēsturisko iesakņotību. Starp šīm attieksmēm ir arī uzticēšanās politiskajām institūcijām. Analizējot postkomunisma valstis, Viljams Mišlers un Ričards Rouzs savā pētījumā atklāja “maz pierādījumu datus tam, ka postkomunisma valstu pilsoņi būtu socializēti visaptverošā nacionālajā kultūrā, kas nosaka politisko neuzticēšanos (Mishler & Rose 2001,297). Pie līdzīgiem secinājumiem nonāca Bas Denters et al. (2007), kā arī Mieriņa un Cers (2015), kas atklāja, ka uzticēšanos institūcijām labāk izskaidro politiskie faktori, pašreizējo politisko institūciju darbības rezultāti, nekā socio-kultūras mainīgie. Tomēr politiskās socializācijas pētnieki norāda, ka iespējamās lielas atšķirīgas dažāda tipa politiskās uzticēšanās noturīgumā (Searing et.al. 1976). Analizējot difūzo atbalstu politiskajai sistēmai, pētnieki ir atklājuši nelielu, taču nozīmīgu kohortu efektu postkomunisma valstīs (Neundorf, 2010; Mishler & Rose, 2007).

Runājot sociālo jeb vispārējo uzticēšanos, daži uzskata, ka tieksme uzticēties vai neuzticēties citiem attīstās jeb tiek iemācīta bērnībā (piemēram, Whiteley 1999). Ēriks Uslaners, piemēram, uzskata uzticēšanos par morālu vērtību, “morālu bausli izturēties pret cilvēkiem tā, it kā viņi būtu uzticami” (Uslaner 2003, 103). Tās pamatā ir vispārēja pārliecība par citu cilvēku labo gribu un kopīgām morālām vērtībām. Šāda veida pasaules uzskats parasti tiek internalizēts agrīnā vecumā, ģimenē un turpinās pieaugušā vecumā. Taču empīriski sociālās jeb vispārējās uzticēšanās agrīna apguve un paaudžu atšķirības līdz šim pētīta tikai ASV, pamatojoties uz *General Social Survey* (GSS) (Robinson & Jackson 2001; Schwadel & Stout 2012; Wilkes 2011) vai jauniešu - vecāku socializācijas paneļa pētījumu (Stolle & Hooghe 2004). Pētījumos secināts, ka uzticēšanās cilvēkiem patiešām tiek iegūta jaunībā un ir uzskatāma par relatīvi stabilu cilvēka personības daļu

⁶ Parasti tiek uzskatīts, ka individuālās politiskās socializācijas aktīvākais periods sākas 14 gadu vecumā un ilgst līdz 25 gadiem vai divdesmito gadu beigām (Niemi & Hepburn, 1995; Sears & Levy 2003; Schuman & Corning 2000; Mieriņa & Cers 2015).

(Stolle & Hooghe 2004). Izmantojot atšķirīgas kohortas analīzes metodes, pētnieki nonāk pie līdzīgiem secinājumiem: vispārējā uzticēšanās ASV laika gaitā ir mazinājusies, turklāt katra paaudze, kas dzimusi pēc 1940. gadiem, citiem uzticas mazāk nekā iepriekšējā. Robinsons un Džeksons (2001) atklāj arī vecuma efektu: uzticēšanās ir viszemākā jaunāko amerikāņu vidū, palielinās līdz pusmūžam un pēc tam izlīdzinās. Runājot par postkomunisma valstīm, vēstures kontekstā jaunākajai paaudzei, kurai ir maz vai nav personisku atmiņu par komunistisko režīmu, vajadzētu vairāk uzticēties gan politiskajām institūcijām (Carnaghan 2007; Neundorf 2010), gan viens otram (Letki & Mierīna 2014).

Sociālā kapitāla literatūra runā par uz institūcijām vērsto un uz sabiedrību vērsto pieeju uzticēšanās skaidrošanā (Hooghe & Stolle 2003). No sociālā kapitāla perspektīvas uzticēšanās un pilsoniskā iesaiste, veicinot viena otru, veido pozitīvo "apburto loku" (Putnam et al., 1993; Hooghe & Stolle, 2003). Rezultāts ir labāk informēti, vairāk iesaistīti, politiskos procesus ietekmēt spējīgi, politiski aktīvi un demokrātiski atbildīgi pilsoņi. No otras puses, arvien vairāk pētījumu liecina, ka pilsoniskās līdzdalības un iesaistes asociācijās loma uzticēšanās un demokrātisko attieksmju veidošanā visticamāk ir pārvērtēta (skat., Keefer & Knack 1997; Hooghe & Stolle 2003). Vienlaikus sociālā kapitāla literatūrā tiek uzsvērti arī demokrātisko normu, vērtību un prasmju pārnese caur ģimeni, skolu un darba vietu (Putnam et al., 1993; Almond & Verba, 1989; Pateman, 1970; Pietrzyk-Reeves, 2008).

Pētnieku vidū joprojām risinās diskusijas par to, kā tieši ir saistītas sociālā (starppersonu) un politiskā uzticēšanās. Sociālā kapitāla pētnieki bieži vien saskata uzticēšanos institūcijām kā starppersonu uzticēšanās paplašinājumu, projekciju uz politiskajām institūcijām (Putnam et al. 1993; Almond & Verba 1989; Inglehart 1999). No otras puses, jaunākos pētījumos uzsvērtā institūciju izšķirošā loma sociālā kapitāla veidošanā, apgalvojot, ka sociālā uzticēšanās tiek veidota "no augšas", t.i., ka nodrošinot drošu vidi un līgumu ievērošanu, kā arī rādot piemēru un rosinot reciprocitātes jūtas, labi funkcionējošas institūcijas palīdz veidot sadarbības tīklus, attīstīt uzticēšanos un uz sadarbību vērstas attieksmes (Keefer & Knack 1997; Gambetta, 2000; Levi 1996; Rothstein 2004; Denters et al. 2007; Catterberg and Moreno 2006). Tas, vai institūcijas veicina izaugsmi, izvairās no korupcijas, ir atsaucīgas un uzticamas, ietekmē normas un vērtības, kas dominē sabiedrībā: priekšstatus, nostāju un ekspektācijas cilvēkiem viena pret otru, pašiem sevi un savu kā pilsoņa lomu. Tādējādi pilsoniskās sabiedrības vitalitāte tiek saskatīta kā politiskās, juridiskās un institucionālās vides rezultāts (Levi 1996; Rothstein 2004, cita starpā). Daži autori (piem., Gibson 2001; Howard 2003; Rothstein 2004) uzsver, ka komunisma apstākļos valsts represīvajām un korumpētajām institūcijām bija izšķiroša loma uzticības graušanā⁷.

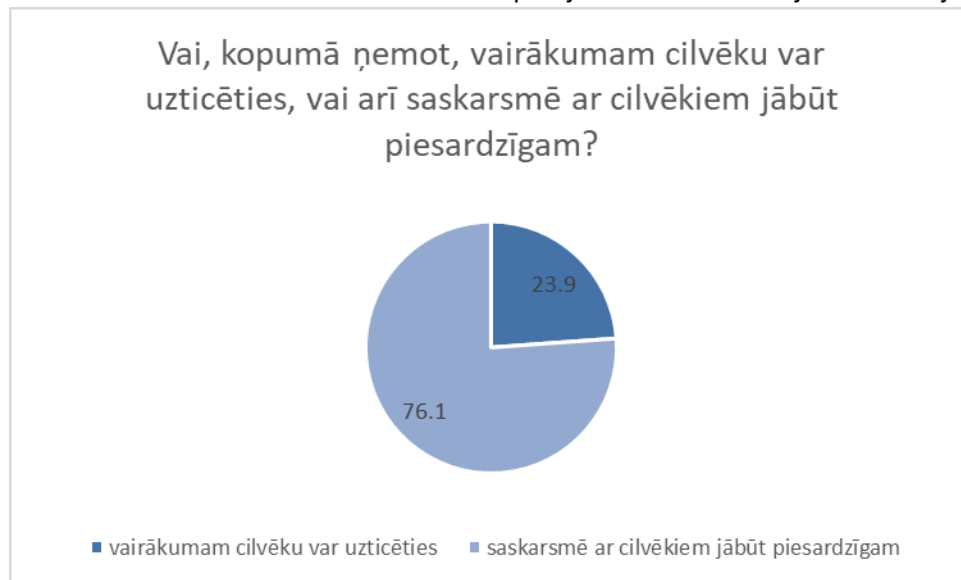
Visbeidzot, no institucionālās perspektīvas, uzticēšanās vai neuzticēšanās institūcijām ir balstīta uz racionālu pašreizējo politisko institūciju darbības izvērtējumu un priekšstatu par to korumpētību (Rothstein & Stolle 2003; Rothstein 2004; Mishler & Rose 2001). Literatūrā iespējams atrast daudz pierādījumu t.s. "politiskā snieguma hipotēzei", kas saista uzticēšanos institūcijām ar to sniegumu (Catterberg & Moreno 2006; Mishler & Rose 2001, 2005).

Rezultātu analīze

⁷ Šo uzskatu gan apstrīd Badesku un Nellers (Badesku & Neller, 2005, 33), kuri apgalvo, ka "ir sporādiski (labākajā gadījumā) pierādījumi tam, ka bijušo komunistisko valstu elites korupcija var izraisīt mazāku uzticēšanos citiem".

Pētījuma dati liecina, ka kopumā tikai katrs ceturtais Latvijas iedzīvotājs (24%) uzskata, ka vairākam cilvēku var uzticēties, kamēr 76% drīzāk piekrīt, ka saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam (3.attēls).

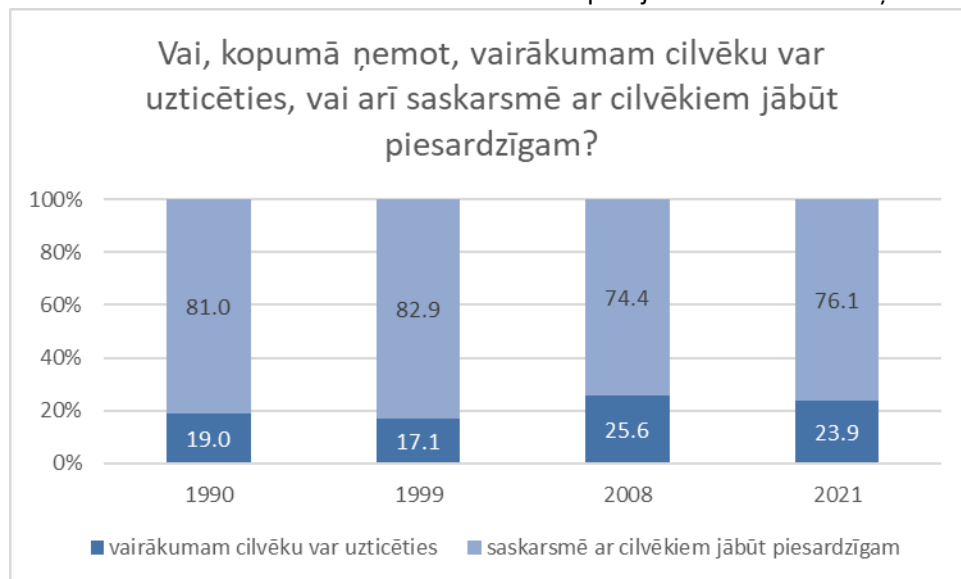
3.attēls. Vispārējā uzticēšanās Latvijas iedzīvotāju vidū (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Aplūkojot, kā attieksmes mainījušās gadu gaitā, var secināt, ka šobrīd vispārējā uzticēšanās Latvijas sabiedrībā ir nedaudz augstāka nekā 90-ajos gados, tomēr kopš 2008.gada nav augusi.

4.attēls. Vispārējā uzticēšanās izmaiņu dinamika (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

EVS dati skaidri parāda, ka uzticēšanās līderi ir Ziemeļvalstis: Dānija, Norvēģija un Somija, kam seko Zviedrija un Islande. Šajās valstīs lielākais vairums iedzīvotāju uzskata, ka citiem var uzticēties (4.tabula). Bijušā komunistiskā bloka valstis, ar atsevišķiem izņēmumiem, atrodas saraksta

lejasdaļā, tostarp arī valstis ar salīdzinoši augstu iekšzemes kopproduktu (IKP) uz iedzīvotāju kā, piemēram, Slovēnija un Čehija. Tas šķietami liecina par zināmām kultūras un uztveres atšķirībām šajā Eiropas reģionā. Vispārējās uzticēšanās līmenis Latvijā ievērojami atpaliek no Ziemeļ- un Rietumeiropas valstīm, taču arī no mūsu kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas, kur citiem gatavi uzticēties trešdaļa iedzīvotāju. Salīdzinošā kontekstā, tas ir līdzīgs kā vispārējās uzticēšanās līmenis Krievijā, Polijā un Čehijā, tātad, uz citu postkomunisma valstu fona uzskatāms par vidēju.

Viens no jautājumiem, ko uzdevuši daudzi pētnieki, ir – cik lielā mērā neuzticēšanās uzskatāma par ‘Padomju mantojumu’, jo no tā būtu iespējams spriest, cik viegli vai grūti šīs attieksmes mainīt. Lai izsekotu kādas paaudzes kopējās attieksmes, gūstot informāciju par to stabilitāti laikā, tipiski izmanto kohortu analīzi. Tā cenšas nodalīt trīs dažādus efektus, kas izskaidro attieksmju izmaiņas vai stabilitāti: kohortu (vai paaudzes) efektu, perioda (vai laika) efektu un vecuma (vai dzīves cikla) efektu (Sears 1983: 89). Kohortas efekts rodas, ja ievērojams skaits cilvēku ir pakļauti līdzīgiem, nozīmīgiem sociāliem spēkiem un/vai piedzīvo līdzīgus, nozīmīgus sociālos notikumus savos attieksmju formējošos gados (Sears 1990). Tas atstāj nospiedumu šajā paaudzē visa tās pārstāvju dzīves ciklā. Vecuma (vai dzīves cikla) efekta klātbūtne nozīmē, ka uzskati vienkārši mainās līdz ar vecumu vai ka cilvēkiem ir tendence noteiktos dzīves posmos pieņemt noteiktas pārliecības. Visbeidzot, perioda (laika) efekts atspoguļo vispārējās attieksmes izmaiņas iedzīvotāju vidū jeb kontekstuālo apkārtējās vides notikumu ietekmi. Mūsu gadījumā uzticēšanās vēsturiskai iesakņotībai būtu jāatspoguļojas noturīgā noteiktu paaudžu attieksmju īpatnībā.

4.tabula. Vispārējā uzticēšanās starptautiskā kontekstā (%)

	Vairākumam cilvēku var uzticēties	Saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam
Dānija	74.1	25.9
Norvēģija	72.8	27.2
Somija	69.8	30.2
Zviedrija	63.8	36.2
Islande	63.3	36.7
Nīderlande	59.5	40.5
Šveice	59.3	40.7
Austrija	51.2	48.8
Baltkrievija	42.2	57.8
Spānija	41.5	58.5
Vācija	41.4	58.6
Lielbritānija	40.4	59.6
Igaunija	34.4	65.6
Lietuva	32.9	67.1
Azerbaidžāna	28.2	71.8
Ukraina	28.2	71.8
Ungārija	27.4	72.6
Itālija	27.1	72.9
Francija	26.6	73.4
Slovēnija	25.7	74.3
Armēnija	25.0	75.0
Polija	24.8	75.2
Latvija	23.9	76.1
Krievija	23.6	76.4
Čehija	22.4	77.6
Montenegro	22.4	77.6
Slovākija	21.6	78.4
Bulgārija	17.5	82.5
Serbija	17.2	82.8
Portugāle	17.0	83.0
Ziemeļmaķedonija	15.9	84.1
Horvātija	14.0	86.0
Rumānija	12.9	87.1
Bosnija un Hercegovina	9.7	90.3
Gruzija	9.1	90.9
Albānija	2.8	97.2

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Literatūrā ir piedāvātas dažādas kohortu analīzes metodes, kas katra balstīta uz noteiktiem statistiskiem vai principiāliem pieņēmumiem. Šajā ziņojumā izmantosim vienkāršāko no tām - nominālo pieeju, kur tiek veidota vienkārša atkarīgā mainīgā krusteniskā tabula pēc vecuma grupām un apsekojuma gada. Vecuma grupas tiek veidotas, iekļaujot tādu pašu gadu skaitu kā intervālos starp aptaujas gadiem (mūsu gadījumā ~ 10 gadi). Pēc tam tiek pārbaudīti atkarīgā mainīgā lieluma procenti (vai rādītāji) pēc rindām, kolonnām un diagonālēm, lai noteiktu modeļus, kas norādītu uz vienu vai vairākiem no šiem trim efektiem. Tomēr vizuālu diagonāļu pārbaudi

nevar uzskatīt par konkrētu kohortas efekta pierādījumu. Pirmkārt, tai nav nekādu statistisku pierādījumu. Otrkārt, pat ja šķiet, ka nav kohortas efekta, to var aizēnot vecuma un perioda ietekme.

Sekojoš minētajai pieejai, turpinājumā aplūkosim uzticēšanās dinamiku starp dažāda dzimšanas gada respondentiem. Vispirms jāatzīmē, ka pētījums ļauj konstatēt statistiski nozīmīgas atšķirības uzticēšanās līmenī starp dažādām paaudzēm (Sig.<0.05). Tie, kas dzimuši 1960.-ajos gados uzticas citiem mazāk nekā nākamās paaudzes, bet tie, kas dzimuši 1970.-ajos – vairāk nekā iepriekšējās paaudzes. Interesanti, ka, ja 1990.gadā vecākie cilvēki bija tie, kas citiem uzticējās visvairāk, kamēr jauniešu vidū valdīja liela neuzticēšanās sajūta, tad šobrīd tieši jaunāki cilvēki, kas dzimuši pēc 1970.gada uzticas citiem salīdzinoši visvairāk (5.tabula).

Pretēji ASV konstatētajam uzticēšanās līmeņa kritumam, Latvijā gandrīz visās paaudzēs vērojams uzticēšanās līmeņa pakāpenisks pieaugums līdz 2008.gadam, ar tam sekojošu nelielu kritumu, tāpat – šīs izmaiņas varētu atspoguļot kopējo politisko un sabiedriskās dzīves notikumu nospiedumu. Vienlaikus, skatoties, kā mainījušās attieksmes dažādās vecuma grupās, redzams, ka uzticēšanās redzami augusi darbaspējīgo iedzīvotāju vidū (~20-50.g.v.), bet vecāka gadagājuma – nē. Iespējams, tas skaidrojams ar darbaspējas vecuma iedzīvotāju situācijas ievērojamu uzlabošanos (t.sk.bezdarba mazināšanos) kopš 1990.gadiem, kontrastā ar pastāvīgi augstu nabadzības un sociālās atstumtības risku vecāko Latvijas iedzīvotāju vidū. Salīdzinot dažādu paaudžu atbildes, atklājas, ka tie, kuri dzimuši 1980.g.vai vēlāk, t.i., socializējušies jau neatkarīgā Latvijā, kopumā ir gatavi uzticēties saviem līdzilvēkiem vairāk nekā tie, kuri dzimuši 1940.-1969.g.un socializējušies Padomju Latvijā. Paaudzes, kas dzimusi 1970-ajos gados vispārējā uzticēšanās, kaut 1990.ajos gados (viņu jaunības dienās) bija ļoti zema, arī laika gaitā ir augusi. Daļa no viņiem, beidzoties 1990.-to gadu krīzei un atsākoties ekonomikas izaugsmei un stabilitātei, vēl bija pietiekoši jauni, lai iemācītos vairāk uzticēties saviem līdzilvēkiem. Vienlaikus, runājot par socializācijas lomu uzticēšanās veidošanā, izteikta uzticēšanās līmeņa stabilitāte dzīves garumā vērojama tikai 1940.-to gadu paaudzē, jo par jaunākajām paaudzēm šobrīd trūkst datu ilgākā periodā, lai droši apgalvotu, ka datus redzams kohortu efekts. Tomēr rezultāti atbilst gaidītajam, balstoties uz šīs paaudzes socializāciju jau politiski un stabilākā un ekonomiski labākā situācijā, turklāt kontrastē ar ASV konstatēto salīdzinoši zemāku uzticēšanās līmeni jauniešu vidū. Tas nozīmē, ka, mainoties paaudzēm, var sagaidīt lēnu vispārējās uzticēšanās līmeņa kāpumu Latvijas sabiedrībā.

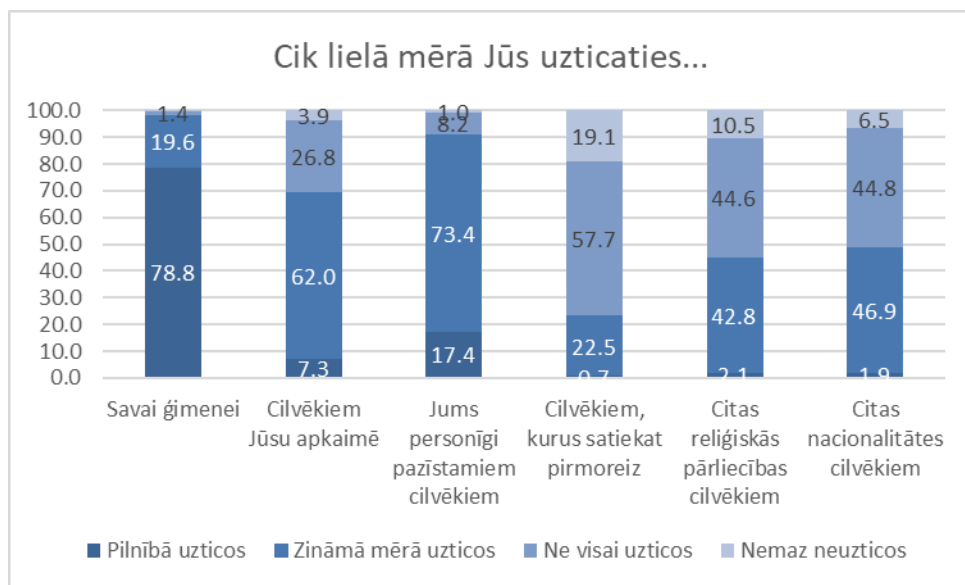
5.tabula. Uzticēšanās dinamika atkarībā no dzimšanas gada (%)

Vairākumam cilvēku var uzticēties				
	1990	1999	2008	2021
Līdz 1940.	33.3	14.2	24.2	18.6
1940.-1949.g.	19.1	19.7	20.1	19.9
1950.-1959.g.	15.5	22.3	24.2	21.8
1960.-1969.g.	12.7	12.9	26.5	17.3
1970.-1979.g.	7.7	17.2	24.8	29.9
1980.-1989.g.		24.0	29.8	26.3
1990.g.vai vēlāk			41.3	27.2

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Labāku priekšstatu par to, kam tieši uzticas vai neuzticas Latvijas iedzīvotāji, ļauj iegūt pētījumā sniegtās atbildes par dažādām iedzīvotāju grupām. Kā redzams 5.attēlā, absolūtais vairākums uzticas savai ģimenei, tomēr pat sev pazīstamiem cilvēkiem pilnībā uzticas tikai 17%, kamēr 73% viņiem 'drīzāk uzticas'. Tas liecina, ka uzticēšanās rādītājs Latvijā ir ļoti, ļoti šaurs un pamatā apstājas pie ģimenes robežām. Divas trešdaļas (69%) iedzīvotāju vismaz zināmā mērā uzticas savas apkaimes iedzīvotājiem, bet cilvēkiem, kurus satiek pirmoreiz, vismaz zināmā mērā uzticas tikai 23%. Tas liecina, ka personīga pazīstamība kaut vai tikai 'pēc sejas' Latvijā ir ļoti būtiska, lai rastos uzticēšanās. Vienkārši 'cilvēkam no malas', tiekoties pirmoreiz, uzticas reti kurš. Citas reliģiskās pārliecības vai citas nacionalitātes cilvēkiem vismaz zināmā mērā uzticas aptuveni puse Latvijas iedzīvotāju. Šis vērtējums ir aptuveni pa vidu starp 'personīgi pazīstamiem cilvēkiem' un 'cilvēkiem, ko satiek pirmoreiz', kas varētu liecināt, ka svarīgāk par tautību un reliģisko piederību ir, vai šo cilvēku personīgi pazīst vai nē.

5.attēls. Specifiskā uzticēšanās dažādām iedzīvotāju grupām (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Salīdzinot ar citām valstīm, Latvijā ir viens no zemākajiem rādītājiem attiecībā uz uzticēšanos cilvēkiem savā apkaimē – tā ir Bosnijas, Albānijas un Krievijas līmenī. Turklāt uzticēšanās cilvēkiem, ko satiek pirmoreiz, ir ārkārtīgi zema - gandrīz zemākā no 36 valstīm, pārspējot tikai Albāniju. Vienlaikus uzticēšanās cilvēkiem, ko zina personīgi, Latvijā ir salīdzinoši augsta – viena no augstākajām post-padomju telpā. Uzticēšanās citas tautības un reliģiskās piederības cilvēkiem postkomunisma valstīs kopumā ir zemāka nekā citos Eiropas reģionos. Latvijā un šī fona tā ir vidēja un atbilst tam, kāda tā ir vairumā citu šī reģiona valstu (6.tabula). Var secināt, ka Latvijā ir īpaši izteikts kontrasts starp uzticēšanos šaurai tuvu cilvēku grupai un uzticēšanos plašākai sabiedrībai jeb cilvēkiem, ko personīgi nepazīst.

6.tabula. Uzticēšanās dažādām iedzīvotāju grupām: starptautisks salīdzinājums (%)

	Cilvēkiem Jūsu apkaimē	Jums personīgi pazīstamiem cilvēkiem	Cilvēkiem, kurus satiekat pirmoreiz	Citas reliģiskās pārliecības cilvēkiem	Citas nacionalitātes cilvēkiem
Zviedrija	89.7	98.9	88.8	92.9	92.9
Islande	92.6	99.4	88.5	91.2	91.2
Norvēģija	90.9	98.0	83.6	85.4	85.4
Dānija	92.1	99.2	83.1	86.2	86.2
Lielbritānija	85.2	97.4	82.6	84.0	84.0
Nīderlande	91.8	98.3	81.3	82.4	82.4
Somija	91.6	97.7	78.0	80.1	80.1
Šveice	84.5	96.2	75.7	79.9	79.9
Francija	76.1	91.1	70.0	72.4	72.4
Horvātija	71.7	85.2	65.7	68.2	68.2
Spānija	79.1	92.5	65.1	68.0	68.0
Vācija	80.5	94.0	62.8	62.9	62.9
Ungārija	83.6	89.7	62.3	56.7	56.7
Igaunija	81.1	94.5	61.3	68.1	68.1
Portugāle	73.0	75.5	59.4	58.1	58.1
Austrija	83.6	93.8	57.4	59.2	59.2
Itālija	73.6	72.8	53.8	53.4	53.4
Slovākija	84.7	88.6	53.1	40.6	40.6
Bosnija un Hercegovina	69.2	74.9	51.6	52.1	52.1
Ziemeļmaķedonija	77.5	83.4	49.9	51.1	51.1
Čehija	78.4	90.7	49.8	45.0	45.0
Montenegro	81.8	78.1	47.3	45.0	45.0
Polija	75.8	86.4	46.7	50.8	50.8
Baltkrievija	72.6	85.0	44.4	44.1	44.1
Bulgārija	71.4	87.1	43.9	41.9	41.9
Krievija	70.2	79.7	40.5	40.9	40.9
Gruzija	81.4	79.1	40.0	46.5	46.5
Ukraina	76.5	82.3	38.6	46.4	46.4
Slovēnija	68.6	84.5	37.9	39.7	39.7
Serbija	64.0	77.8	36.6	36.1	36.1
Lietuva	81.0	86.6	34.1	38.7	38.7
Armēnija	70.7	74.4	32.2	49.9	49.9
Azerbaidžāna	66.3	79.9	28.3	28.7	28.7
Latvija	69.3	90.8	23.2	44.9	48.8
Albānija	69.7	87.3	8.8	47.2	40.2

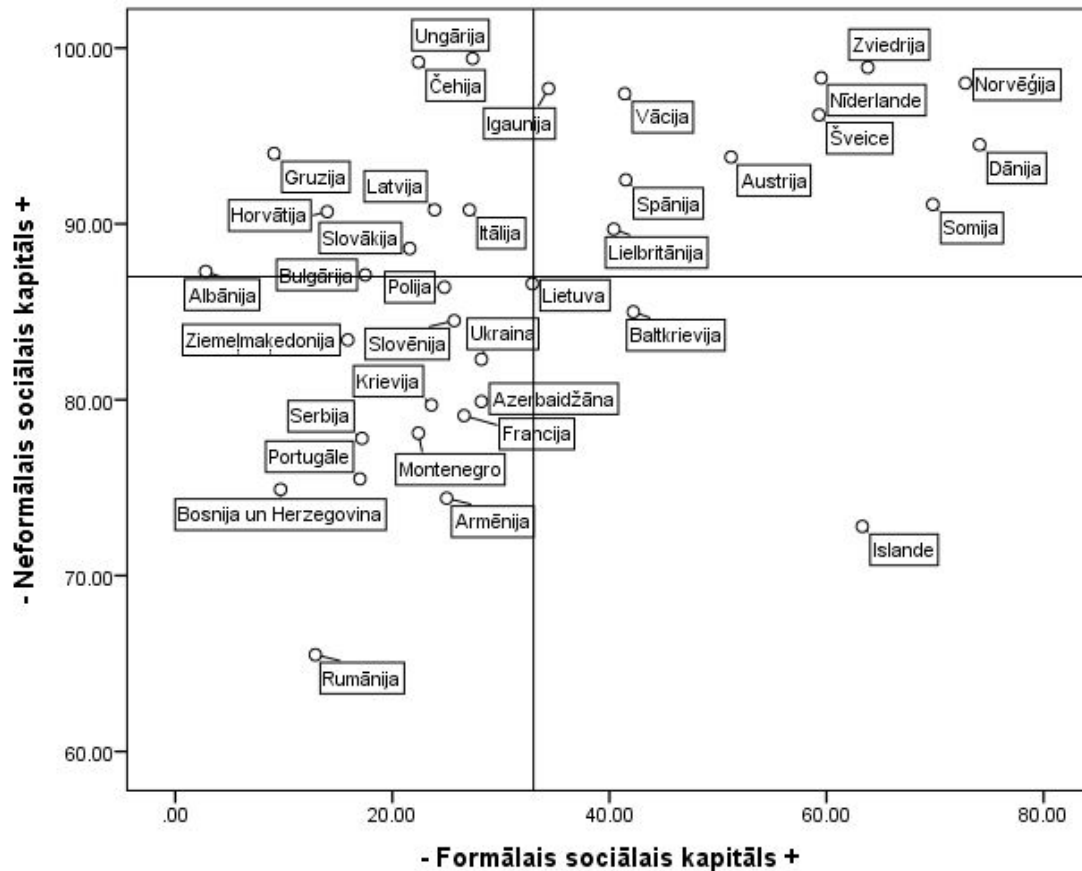
Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: tabulā attēlots, cik % vismaz zināmā mērā uzticas konkrētajām iedzīvotāju grupām.

Pičlers un Vollasa (Pitchler & Wallace 2007) apgalvo, ka pastāv dažādi “sociālā kapitāla režīmi” – tie, kam abas sociālā kapitāla formas ir augstas (komplementaritāte), un citi, kuros neformālais

sociālais kapitāls aizstāj formālo sociālo kapitālu (aizvietošana). Mūsu veiktā aptauja apstiprina, ka Skandināvijas valstīs un Nīderlandē ir visaugstākais visu veidu sociālā kapitāla līmenis, bet daudzās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs, tostarp arī Latvijā, neformālais sociālais kapitāls ir svarīgāks un veicina šauru uzticēšanās loku veidošanos (6.attēls).

6.attēls. Sociāla kapitāla režīmi

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

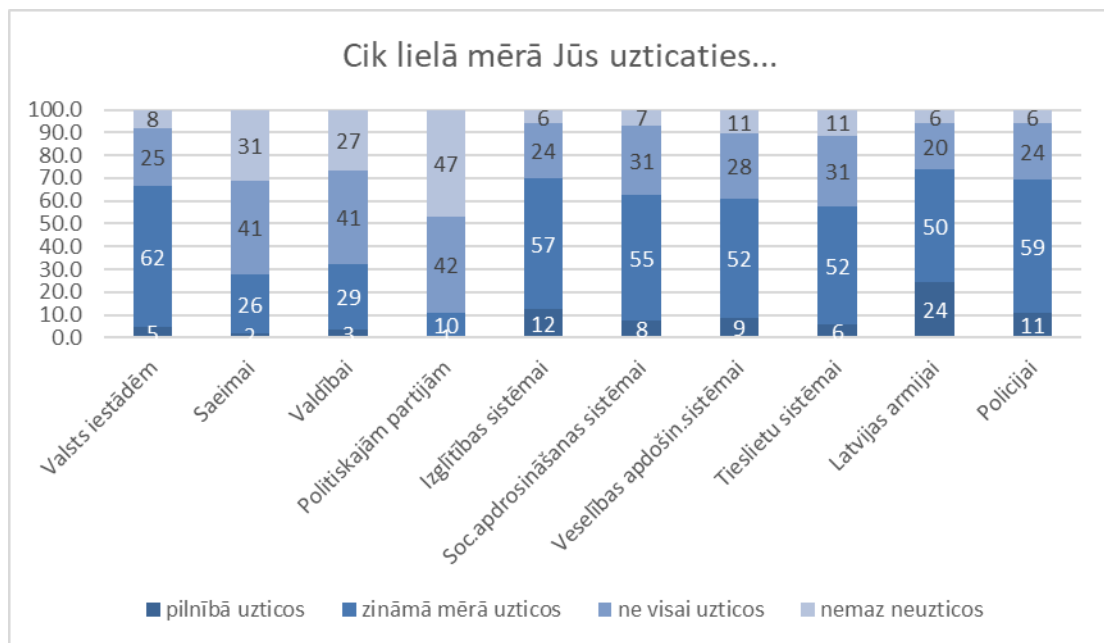
Piezīme: skaitļi attēlā atspoguļo, cik % vismaz zināmā mērā uzticas cilvēkiem kopumā (formālais sociālais kapitāls) un cilvēkiem, kurus pazīst personīgi (neformālais sociālais kapitāls).

Viens no galvenajiem skaidrojumiem lielajai atkarībai uz relatīvi noslēgtiem draugu un ģimenes tīkliem ir bijusi valsts ierobežotā loma dzīvei nepieciešamo nodrošināšanā un nepieciešamība nodrošināt alternatīvu vāji strādājošām formālajām un valsts institūcijām, kā arī nepieciešamība veidot neformālu attiecību tīklus, lai piekļūtu informācijai, ikdienas patēriņa precēm vai citiem vērtīgiem 'deficīta labumiem' komunisma un postkomunistiskās pārejas laikā (Rose 1999; Howard 2003; Cook et al. 2004; Letki & Mieriņa 2014, Karstedt 2003). "Blats" un labvēlību apmaiņa ciešā personīgā tīklā bija neformāla savstarpīguma mehānisma galvenais elements, kas aizpilda iestāžu atstāto tukšumu (Ledeneva 1998; Rose 1999; Cook et al. 2004). Komunisma krišana radīja vidi, ko raksturo vēl lielāka nenoteiktība, institucionāls vājums un neparedzamība (Rose-Ackerman 2001; Howard 2003). Tas padarīja cieši sasaistītus uzticības un savstarpīguma tīklus par uzņēmējdarbības

attīstības pamatu (Radaev 2002), palīdzot cilvēkiem tikt galā ar neskaidrībām un pasargāt sevi no valsts (bez)darbības. Pāreja uz tirgus ekonomiku deva stimulu ne tikai saglabāt, bet arī paplašināt stratēģisku personisko sociālo tīklu izmantošanu cīņā par jauna veida deficītu – ienākumu un nodarbinātības (Paldam & Svendsen 2000; Rose 1999; Gerber & Mayorova 2010).

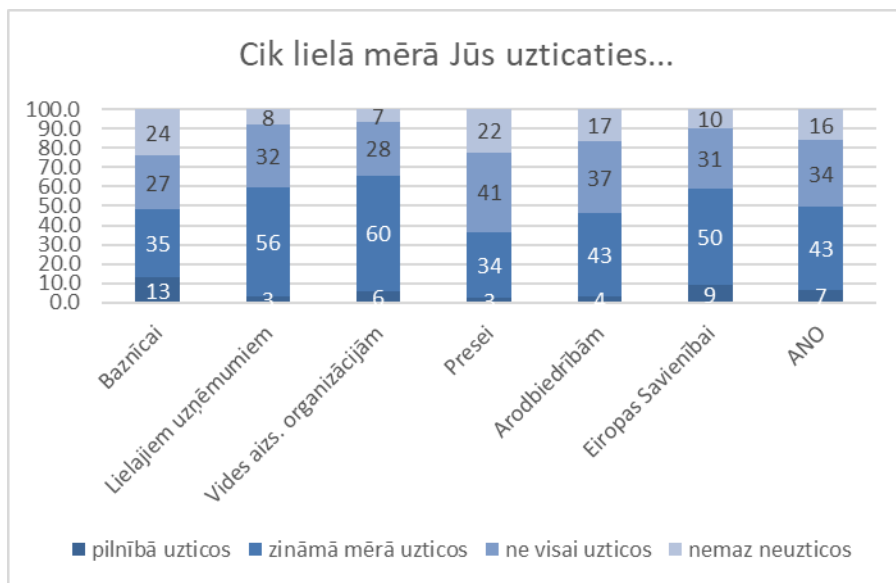
EVS pētījumā tika iekļauti arī politisko uzticēšanos raksturojoši jautājumi. Līdzīgi kā citas aptaujas, arī šī uzrāda ļoti zemu politiskās uzticēšanās līmeni. Mazāk nekā trešdaļa iedzīvotāju vismaz zināmā mērā uzticas valdībai (32%), Saeimai (26%), un tikai 11% - politiskajām partijām. Vienlaikus valsts iestādēm uzticēšanās ir samērā augsta: tām vismaz zināmā mērā uzticas 67% Latvijas iedzīvotāju. Izglītības, veselības apdrošināšanas un sociālās apdrošināšanas sistēmai uzticas 61-69%, bet tieslietu sistēmai mazāk – 58% iedzīvotāju. Armija un policija bauda ap 70% Latvijas iedzīvotāju uzticību (7.attēls).

7.attēls. Uzticēšanās valsts un politiskajām institūcijām (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

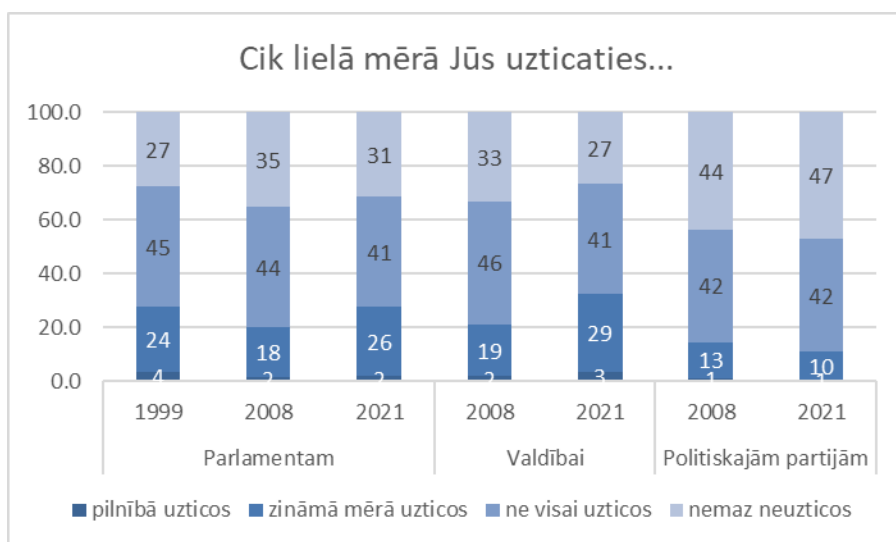
8.attēls. Uzticēšanās citām institūcijām (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Aplūkojot attieksmju dinamiku, redzams, ka, neraugoties uz to, ka līdz 2008. gadam Latvija bija piedzīvojusi strauju ekonomikas izaugsmi, bet pēdējais EVS aptaujas vilnis tika īstenots Covid-19 pandēmijas ēnā, kad valstij un sabiedrībai nācās saskarties ar daudziem izaicinājumiem un nepatīkamām izvēlēm, tomēr kopš 2008.gada uzticēšanās parlamentam un valdībai ir nedaudz augusi. Uzticēšanās politiskajām partijām kopumā, savukārt, ir mazinājusies (9.attēls). Jāatzīmē gan, ka, salīdzinot ar 1999.gadu, atbilstoši pozitīvu tendenci attiecībā uz uzticēšanos parlamentam neuzrāda. Tas, šķiet, sniedz netiešu pierādījumu tam, ka politiskā uzticēšanās vismaz zināmā mērā atkarīga no konkrētajā brīdī pie varas esošiem politiķiem un to darbības.

9.attēls. Politiskās uzticēšanās dinamika (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās parlamentam vērtējama kā samērā zema: tā ir 24.vietā no 36.valstīm par kurām pieejams šis mērījums (7.tabula). Tomēr jāatzīmē, ka tas ir raksturīgi vairumam demokrātisku postkomunisma valstu (tās visas ieņem politiskās uzticēšanās saraksta lejasdaļu), turklāt tikai nedaudzās valstīs – Šveicē, Zviedrijā, Norvēģijā un Azerbaidžānā – parlamentam uzticas vairāk nekā puse iedzīvotāju. Salīdzinot ar kaimiņvalstīm, Latvijā parlamentam uzticas nedaudz vairāk nekā Lietuvā, bet mazāk nekā Igaunijā.

Augstu uzticēšanos parlamentam un valdībai pauduši respondenti ne vien bagātākajās Eiropas valstīs, bet arī autoritārajā Azerbaidžānā, Baltkrievijā un Krievijā, kas iespējams skaidrojams ar mediju kontroli, bailēm kritizēt politiķus un redzamu alternatīvu trūkumu. Latvijā uzticēšanās valdībai, lai gan kopumā zema, uz citu valstu fona uzskatāma par vidēju – tā līdzinās uzticēšanās līmenim Francijā un Islandē, tikai nedaudz atpaliek no Vācijas un Portugāles, un par pārspēj Lielbritāniju un vairumu Dienvid- un Austrumeiropas valstu. No kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas gan šajā ziņā atpaliekam.

Uzticēšanās politiskajām partijām Latvijā, savukārt, ir viena no zemākajām Eiropā, tomēr jāatzīmē, ka partijām neuzticas lielākā daļa iedzīvotāju visās pētījumā iekļautajās valstīs.

7.tabula. Politiskā uzticēšanās: starptautisks salīdzinājums (%)

	Parlamentam	Valdībai	Politiskajām partijām
Azerbaidžāna	66.8	92.4	37.9
Šveice	58.9	67.8	26.1
Norvēģija	70.5	59.8	36.4
Baltkrievija	50.1	55.3	29.2
Krievija	44.2	53.3	32.0
Zviedrija	64.8	51.9	32.4
Nīderlande	43.7	49.0	25.5
Igaunija	33.3	43.4	13.5
Somija	45.5	42.5	19.8
Lietuva	23.4	41.6	18.1
Dānija	46.9	39.7	28.2
Austrija	45.0	39.5	26.5
Ungārija	35.7	39.2	15.9
Montenegro	35.2	38.3	30.4
Gruzija	30.7	38.1	21.2
Portugāle	34.2	35.2	21.5
Vācija	38.9	35.0	17.3
Latvija	27.6	32.3	10.8
Francija	34.7	31.6	11.8
Islande	36.6	31.4	17.9
Slovākija	40.0	30.9	20.7
Serbija	21.5	30.0	15.6
Lielbritānija	32.8	29.6	16.6
Ziemeļmaķedonija	32.7	26.5	21.5
Armēnija	26.6	25.3	25.5
Polija	20.5	24.5	9.1
Itālija	28.1	24.3	12.8
Spānija	32.6	22.3	18.3
Bulgārija	15.3	20.9	14.0
Rumānija	17.7	18.8	12.3
Čehija	14.0	18.6	11.1
Bosnija un Hercegovina	16.4	18.5	12.6
Ukraina	18.9	16.3	13.6
Slovēnija	15.6	14.5	5.4
Albānija	7.6	14.3	5.7
Horvātija	7.4	10.0	4.3

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: skaitļi tabulā norāda, cik % iedzīvotāju konkrētajai institūcijai vismaz zināmā mērā uzticas Vērojamas lielas, statistiski nozīmīgas (Sig.<0.01) atšķirības tajā, cik lielā mērā parlamentam (Saeimai) uzticas dažāda vecuma cilvēki. Visvairāk šobrīd parlamentam uzticas vecākās paaudzes cilvēki – tie, kuri dzimuši līdz 1950.gadam, bet vismazāk – vidējā paaudze, kas dzimuši 1970.-ajos gados. Arī 2008.g. tieši 1970.to paaudze bija viena no kritiskāk noskaņotajām, kamēr vecākā

paaudze un arī jaunākās paaudzes parlamentam visu aptaujā aplūkoto gadu laikā uzticējušās salīdzinoši nedaudz vairāk. 8.tabulā atainotie dati drīzāk liek domāt par nelielu paaudžu efektu, nevis vecuma efektu.

8.tabula. Dažādu paaudžu uzticēšanās parlamentam dinamikā (%)

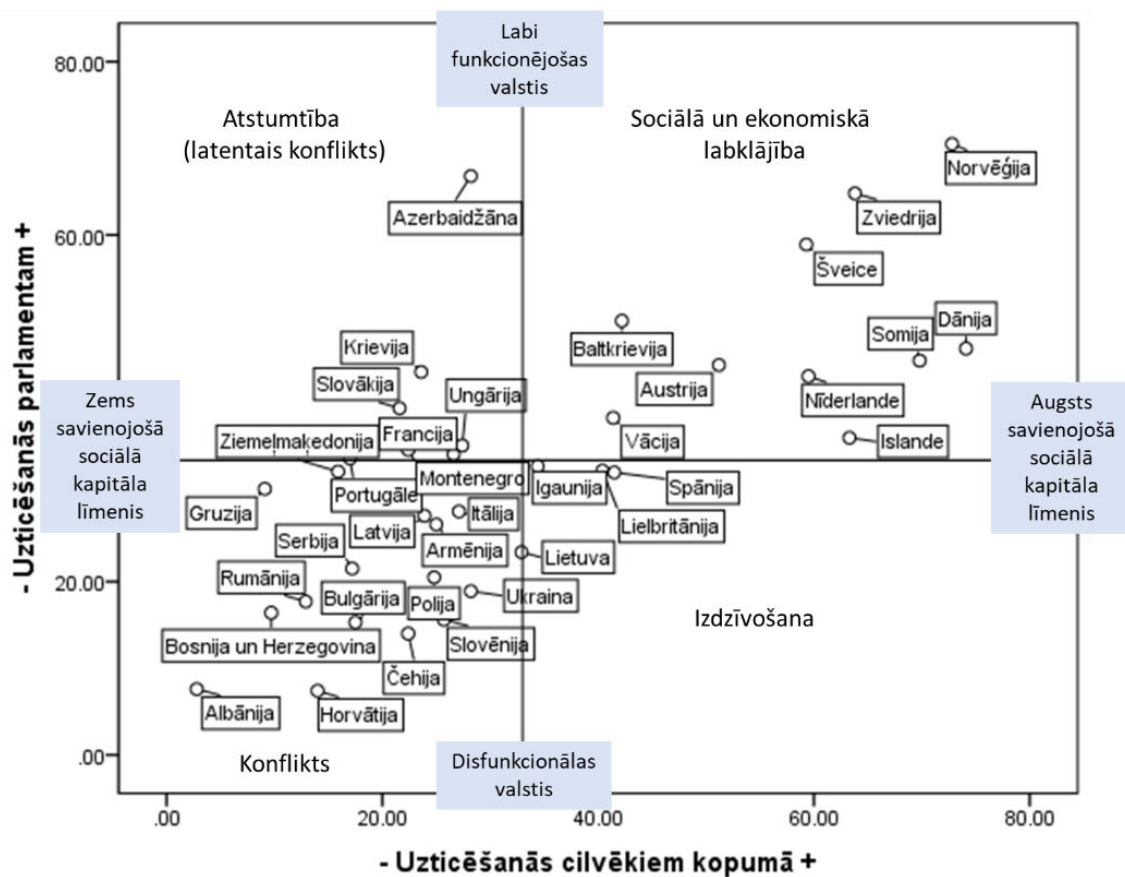
	1999	2008	2021
Līdz 1940.g.	34.8	24.7	49.8
1940.-1949.g.	25.0	18.7	33.7
1950.-1959.g.	22.4	19.7	28.7
1960.-1969.g.	18.3	15.8	25.3
1970.-1979.g.	28.8	16.8	20.0
1980.-1989.g.	51.7	24.9	26.8
1990.g.vai vēlāk		23.6	29.1

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Savā ziņā tam apstiprinājumu sniedz salīdzinājums ar citām valstīm – vecākās paaudzes lielāka uzticēšanās parlamentam raksturīga arī daudzās citās postkomunisma valstīs. Attiecībā uz jaunāko paaudžu lielāku uzticēšanos tik viennozīmīgu secinājumu izdarīt nevar – jaunieši vairāk uzticas parlamentam dažās postkomunisma valstīs, bet citās ne, kā arī dažās citās valstīs, tādēļ iespējams, ka savu lomu spēlē arī vecuma efekts, kas kombinējas vai pārklājas ar kādiem citiem apstākļiem. To, vai patiesi ir vērojams kohortu efekts attiecībā uz politisko uzticēšanos jaunākajās paaudzēs (kontrastējot ar līdz šim pētījumos secināto), pārlicinotāk parādīs nākamie pētījumu viļņi, kas ļaus aplūkot dinamiku ilgākā periodā.

Narajana un Vūlkoks (2000) piedāvā valsts-pilsoņu attiecību modeli saskaņā ar kuru iespējams raksturot pastāvošo sadarbību starp iedzīvotājiem un valsts institūcijām. Atbilstoši Mihaela Vūlkoka un Dīpas Narajanā (Woolcock & Narayan, 2000) valsts-pilsoņu attiecību modelim, vairumā postkomunisma valstu, kas tika iekļautas šajā pētījumā raksturīgs zems uzticēšanās līmenis gan līdzpilvēkiem, gan valsts pārvaldes struktūrām (10.attēls). Šādi apstākļi rada auglīgu vidi sociālajai atstumtībai, noziedzībai un diskriminācijai, kā arī paaugstina konfliktu, vardarbības vai anarhijas risku. Igaunijā un Lietuvā savienojošā sociālā kapitāla, ko raksturo augsts uzticēšanās līmenis līdzpilvēkiem, ir nedaudz vairāk nekā citās aplūkotajās postkomunisma valstīs. Tā kā valsts pārvaldes struktūru sniegums atpaliek no gaidītā, iedzīvotāji mēdz pievērsties “izdzīvošanas” (*coping*) stratēģijām. Tie veido un izmanto privātus tīklus un sakarus, lai pārvarētu grūtības un būtu veiksmīgāki gan ekonomiski, gan sociāli. Tomēr arī šāda tipa valstis, kur sociālais kapitāls būtībā kompensē vājas, naidīgas vai vienaldzīgas formālās institūcijas, tiek uzskatītas par disfunkcionālām (Woolcock & Narayan, 2000). No otras puses, savienojošais sociālais kapitāls (uzticēšanās) var tikt izmantots, lai atjaunotu attīstību pēc Covid-19 pandēmijas.

10.attēls. Narajanas un Vūlkoka (2000) valsts-pilsoņu attiecību modelis

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Sabiedrības un dažādu etnisko grupu vērtības

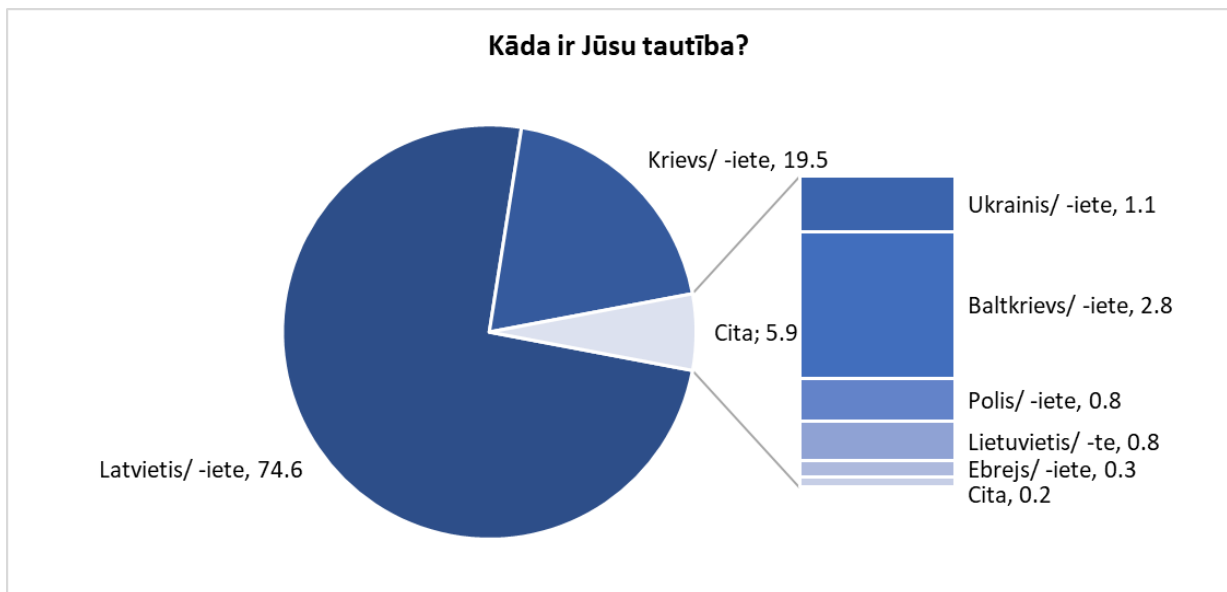
Analīzes kategorijas

Galvenie EVS aptaujas indikatori, kas atlasīti, lai raksturotu Latvijas sabiedrības virzību uz NAP2027 un Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnēs 2021.-2027. gadam izvirzītajiem mērķiem par vienotu, drošu un atvērtu sabiedrību, ir šādi:

- 1) Sociālā distance dažādās etniskajās grupās;
- 2) Savstarpējā uzticēšanās dažādās tautību grupās;
- 3) Pārliecība par spēju ietekmēt to, kas ar viņu notiek dažādās tautību grupās;
- 4) Apmierinātība ar savu dzīvi dažādās tautību grupās;
- 5) Attieksme pret citādo un konservatīvisms dažādās tautību grupās.

EVS dati, kas izmantoti, analizējot etnisko grupu vērtības, balstītas uz jautājumu: “Kāda ir Jūsu tautība?”. Oriģinālie dati tika iegūti kopumā par septiņām tautību grupām (latvieši, krievi, ukraiņi, baltkrievi, poļi, lietuvieši, ebreji), kā arī dodot iespēju izvēlēties atbildi “cits”. Ņemot vērā atbilžu sadalījumu un analīzes mērķi, tika izveidotas trīs analīzes kategorijas: latvieši, krievi un cita tautība.

11.attēls. Tautības jautājums EVS aptaujas anketā un analīzes kategorijas (%)

Avots: EVS dati. 2021. N=1325. Nesvērti dati.

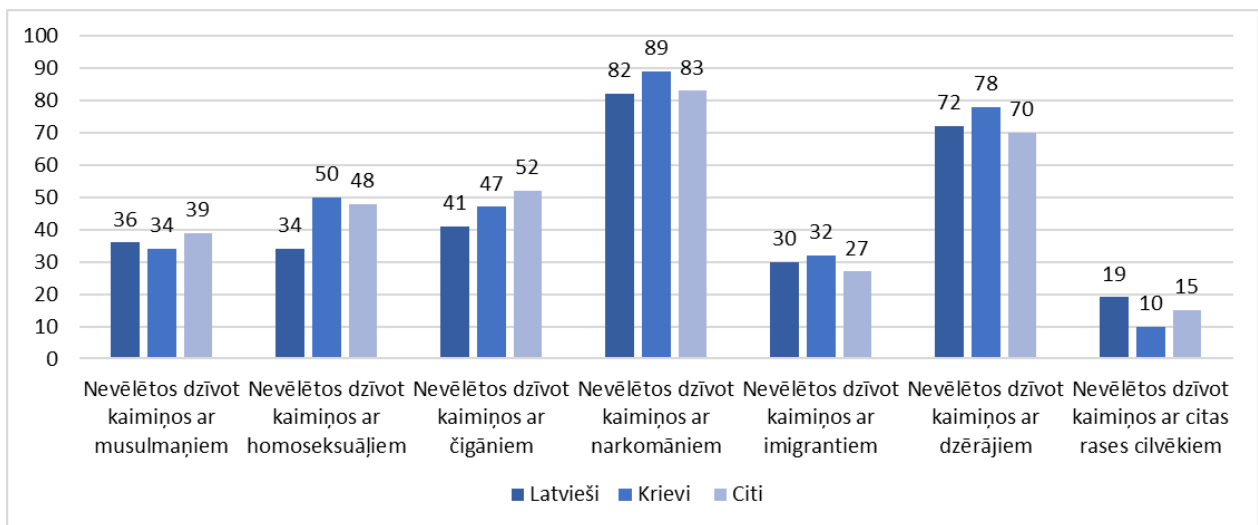
Sociālā distance dažādās etniskajās grupās

Sociālās distances mērīšanai EVS aptaujā izmantota adaptēta Bogardusa skala (Emory S. Bogardus), kas ir uzskatāma par klasisku instrumentu attieksmju mērīšanai pret dažādām etniskajām grupām. Saskaņā ar Hagendorna un Kleinpeninga (Hagendoorn & Kleinpenning 1991), kā arī citu pētnieku vērtējumu sociālās distances skala ir piemērota, lai novērtētu negatīvās attieksmes, kas veicina cilvēku noslēgšanos un norobežošanos no citām etniskajām vai sociālajām grupām (Šūpule et al. 2004). EVS jautājuma formulējums aptaujas anketā ir: “Šajā sarakstā

minētas dažādas cilvēku grupas. Ar kuriem cilvēkiem Jūs nevēlētos dzīvot kaimiņos?” Sarakstā iekļautās grupas ir citas rases cilvēki, dzērāji, imigranti/ viesstrādnieki, narkomāni, homoseksuāļi, kristieši, musulmaņi, ebreji, čigāni. Paredzēts bija arī atbilžu variants “Man nebūtu iebildumu dzīvot kaimiņos ne ar vienu no šiem cilvēkiem”.

EVS aptaujas dati atklāj, ka latviešiem un krieviem dažos aspektos ir atšķirīga sociālā distance un aizspriedumi. Piemēram, attiecībā uz homoseksuāļiem var redzēt, ka 34% latviešu un 50% krievu norāda, ka nevēlētos ar tiem dzīvot kaimiņos, un šīs var uzskatīt par statistiski būtiskām atšķirībām. Vienlaikus ir arī grupas, pret kurām aizspriedumi ir līdzīgi, piemēram, pret musulmaņiem vai imigrantiem. Kopumā 36% latviešu un 34% krievu norāda, ka nevēlētos ar dzīvot kaimiņos ar musulmaņiem. Tomēr visnegatīvākā attieksme visu tautību grupu vidū ir pret dzīvošanu kaimiņos narkomāniem un dzērājiem.

12. attēls. Sociālā distance dažādās tautību grupās (%)

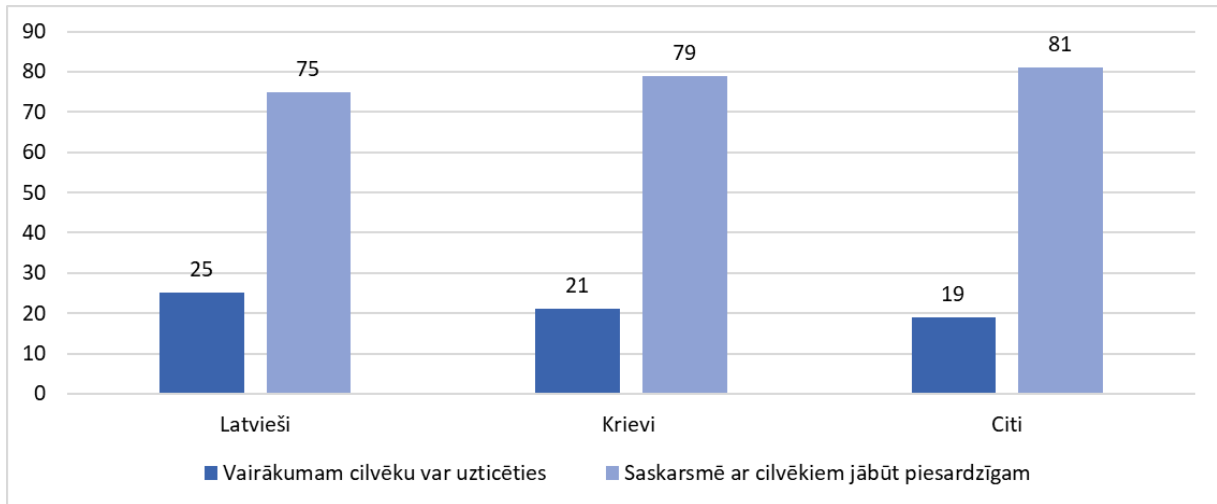

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Savstarpējā uzticēšanās dažādās tautību grupās

Atbildes uz jautājumu: “Vai, kopumā ņemot, vairākam cilvēku var uzticēties, vai arī saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam?” tautību šķērsgriezumā atklāj, ka latviešu, krievu vai citu tautību vidū nav būtisku atšķirību: 25% latviešu un 21% krievu uzskata, ka vairākam cilvēku var uzticēties, bet 75% latviešu un 79% krievu uzskata, ka saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam.

13. attēls. Savstarpējā uzticēšanās dažādās tautību grupās (%)

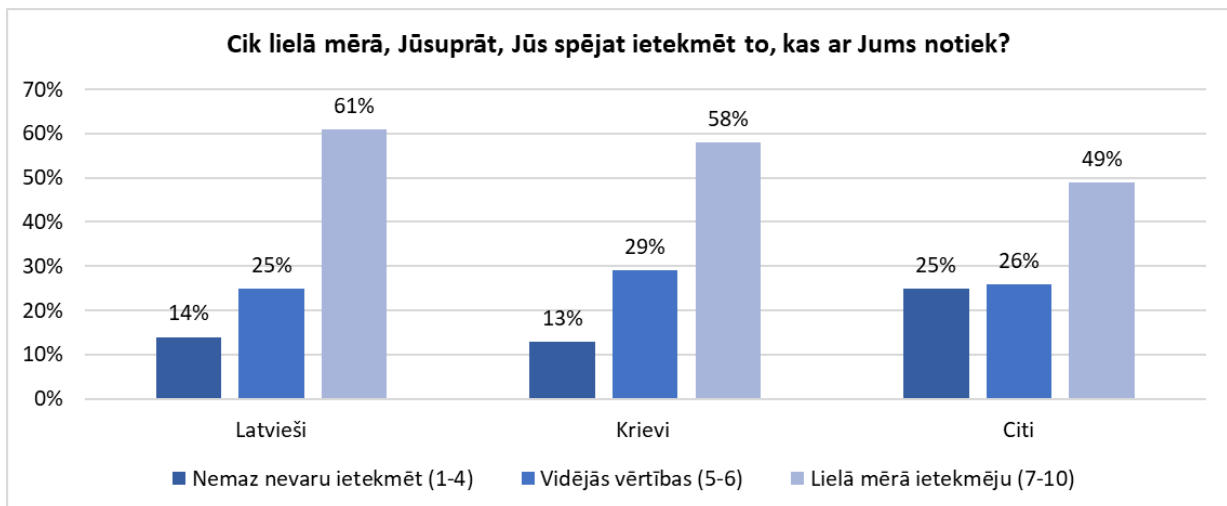

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Pārliecība par spēju ietekmēt to, kas ar viņu notiek dažādās tautību grupās

Ļoti būtisks jautājums demokrātiskā sabiedrībā ir pārliecība par savu iespēju ietekmēt lēmumus. EVS aptaujā tika iekļauts šāds jautājums, kas nomēra cilvēku pārliecību par to, ka viņi spēj ietekmēt to, kas ar viņiem notiek: “Dažiem cilvēkiem šķiet, ka viņiem ir pilnīga izvēles brīvība un kontrole pār savu dzīvi. Citiem cilvēkiem šķiet, ka viņi nespēj ietekmēt to, kas ar viņiem notiek. Lūdsu, izmantojot skalu, novērtējiet, cik lielā mērā, Jūs suprāt, Jūs spējat ietekmēt to, kas ar Jums notiek?”. Aptaujas rezultāti atklāj, ka latviešu un krievu r32espondentu atbildes šajā jautājumā neatšķiras: 13-14% aptaujāto ir skeptiski par savu iespēju ietekmēt notiekošos, bet 58-61% ir noskaņoti domāt, ka viņi lielā mērā ietekmē notiekošo. Citu tautību pārstāvju atbildes atklāj, ka viņi ir skeptiskāki par savām iespējām ietekmēt to, kas ar viņiem notiek, un tikai 49% uzskata, ka lielā mērā ietekmē.

14.attēls. Pārliecība par spēju ietekmēt to, kas ar viņu notiek dažādās tautību grupās (%)

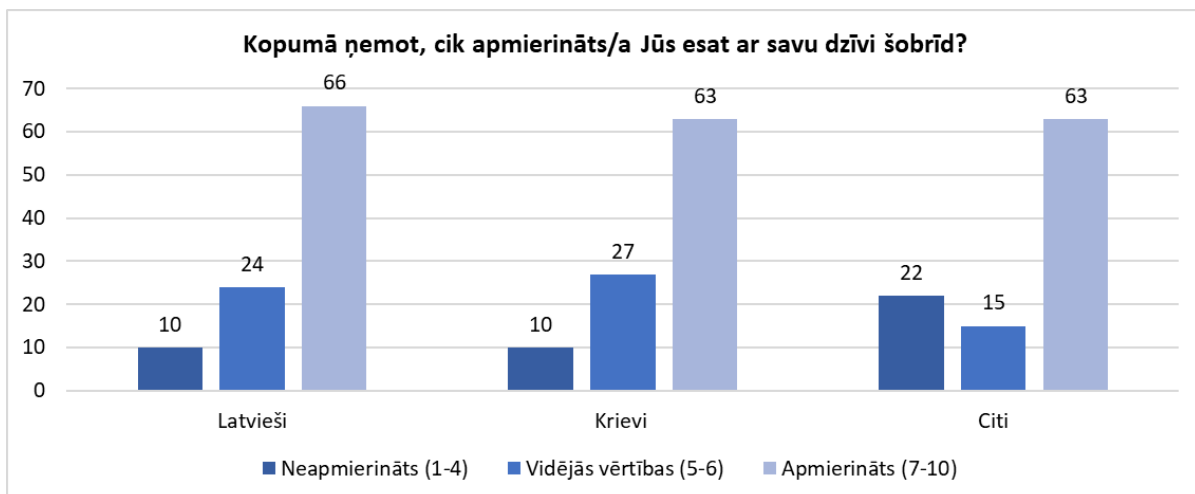

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Apmierinātība ar savu dzīvi dažādās tautību grupās

Būtiski uzsvērt, ka apmierinātība ar dzīvi divu lielāko etnisko grupu vidū ir līdzīga: gan 10% latviešu, gan 10% krievu ir neapmierināti ar savu dzīvi, bet 63%-66% ar savu dzīvi ir drīzāk apmierināti. Diemžēl jānorāda, ka grupā “cita tautība” neapmierināto ar dzīvi ir vairāk un tālākā izpētē nepieciešams analizēt, kāpēc neapmierinātība šajā grupā ir augstāka.

15.attēls. Apmierinātība ar savu dzīvi dažādās tautību grupās (%)

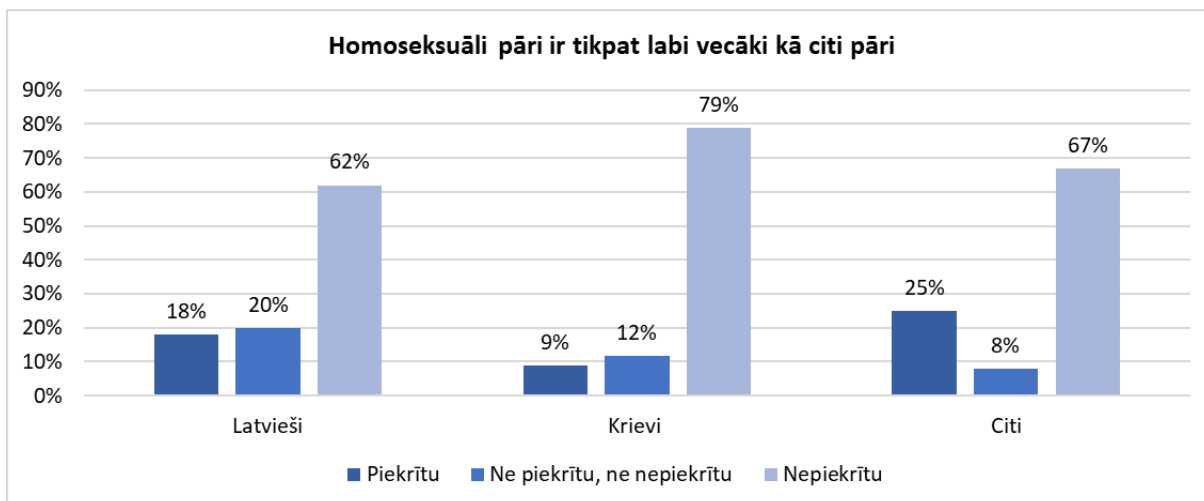

Avots: EVS dati. 2021. Svēti dati.

Attieksme pret citādo un konservatīvisms dažādās tautību grupās

Attieksme pret citādo un konservatīvisms dažādās tautību grupās atklājas attieksmē pret homoseksuālismu. Šajā aspektā aptaujas dati parāda nelielas atšķirības tautību grupās. Piemēram, apgalvojumam “Homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki kā citi pāri” krievu vidū piekrīt mazliet retāk (9%) nekā latviešu vidū (18%), un ir būtiski vairāk to, kas šādam apgalvojumam nepiekrīt (krievu vidū – 79%, latviešu vidū – 62%). Tas parāda, ka krievu vidū ir vairāk raksturīgs konservatīvs uzskats homoseksuālisma jautājumā. Vienlaikus jāuzsver, ka homofobija ir raksturīga Latvijas sabiedrībai kopumā.

16.attēls. Viedoklis par apgalvojumu “Homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki kā citi pāri” dažādās tautību grupās (%)

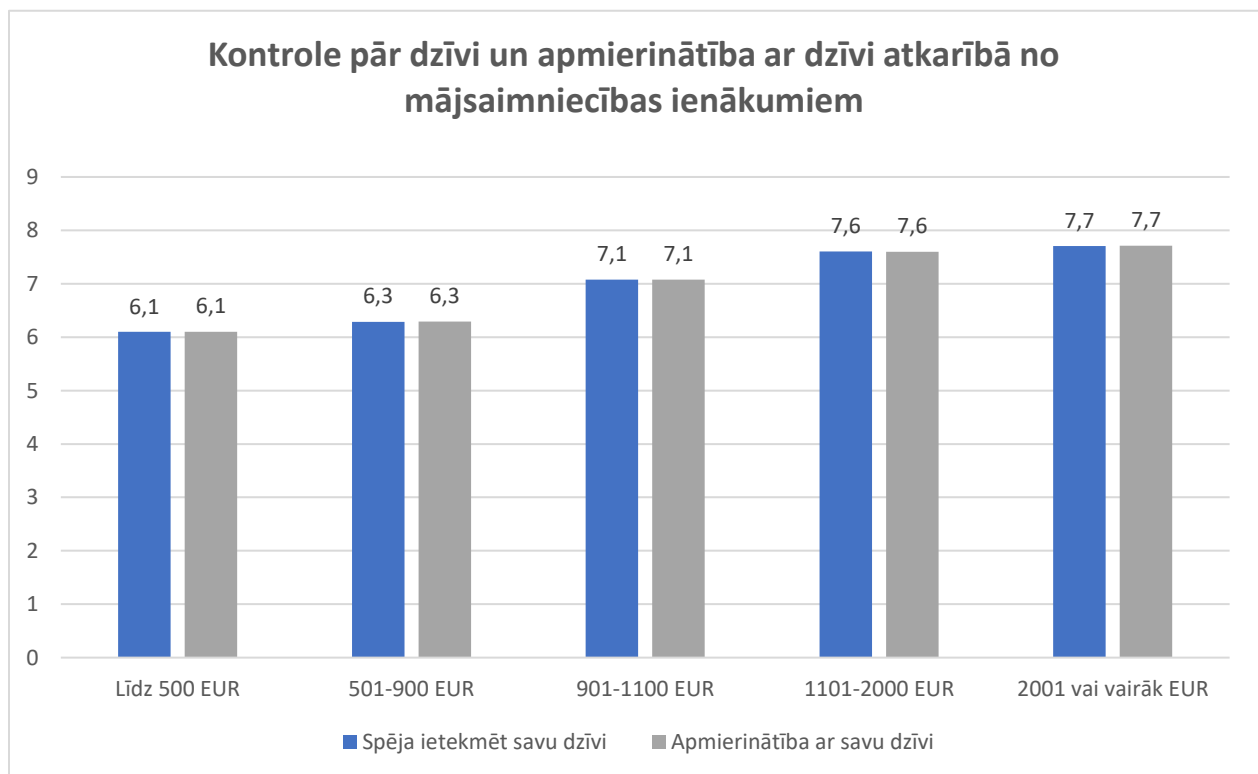

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Prekārās sabiedrības daļas politiskās vērtības

EVS aptaujā tika noskaidroti dažādi ideoloģiskie faktori, kas ietekmē Latvijas sabiedrības politiskās vērtības. Tas palīdzēja arī saprast, vai un kādā mērā prekārie apstākļi nosaka atšķirīgus priekšstatus par valsti. Prekāriem apstākļiem ir gan objektīvi strukturālā dimensija (zemi ienākumi, nestabils darbs, brīvā laika trūkums, zems sociālais statuss), gan subjektīvā dimensija (neapmierinātība ar dzīvi, zema laimes un piepildījuma sajūta, zema rīcībspējas apziņa). EVS 2021 dati atklāj, ka respondentu kopējie mājsaimniecības ienākumi rada nozīmīgas atšķirības priekšstatus par indivīda spējām ietekmēt savu dzīvi. Zemākajā ienākumu kvintilē šīs spējas tiek novērtētas viszemāk. Divās zemākajās kvintilēs ir arī novērojama būtiski zemāka respondentu apmierinātība ar dzīvi (17. attēls). Savukārt laimes sajūtas pašvērtējums atklāj, ka zemākajā ienākumu kvintilē ir augstāka varbūtība ($p < .000$) sastapt cilvēkus (36%), kas uzskata, ka ir ne visai laimīgi vai arī cilvēkus (21%), kuri savu veselības stāvokli novērtē kā sliktu vai ļoti sliktu.

17.attēls. Personiskās ietekmes spējas vērtējums atkarībā no ienākumiem (1-10)

Avots: EVS dati. 2021. Svēti dati.

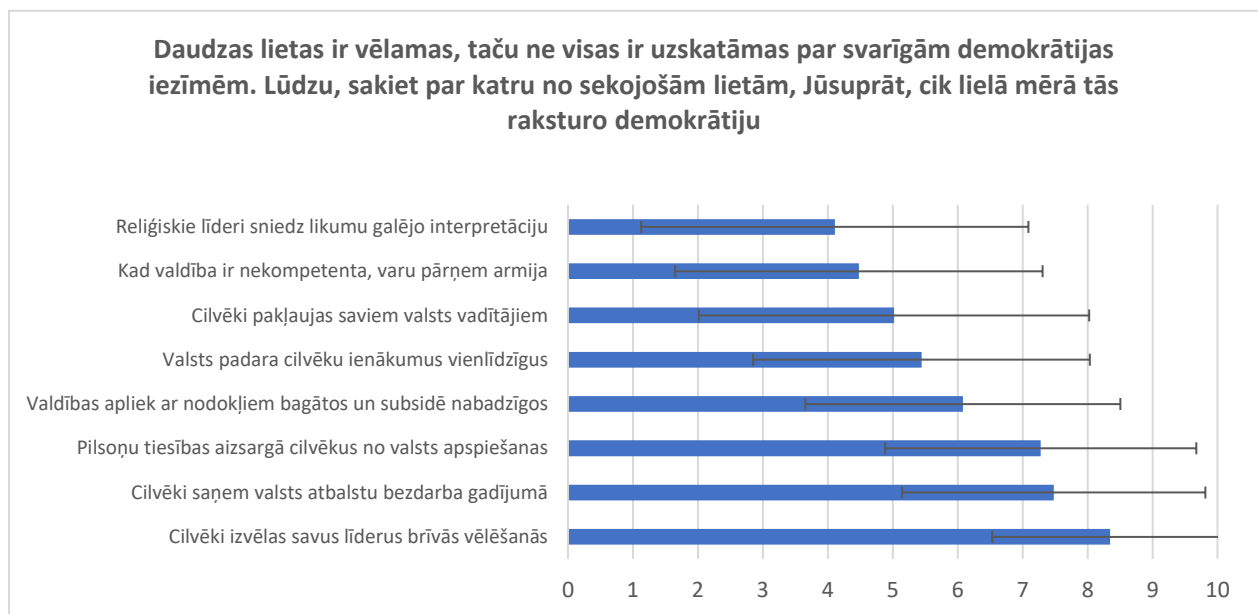
Piezīme: attēlā apkopoti izkliedes analīzes (ANOVA) rezultāti. Atšķirības ir statistiski nozīmīgas, $p < .000$.

Izmantojot K-vidējo klāsterešanas metodi, EVS 2021 izlasē var norobežot trīs tipoloģizējošas respondentu kategorijas. Vienam no šiem klāsteriem, kas aptver 300 respondentus, prekārie apstākļi ir daudz raksturīgāki nekā pārējiem klāsteriem, proti, tajā respondenti biežāk ir atzīmējuši, ka jūtas ne visai laimīgi, bet savu veselības stāvokli, apmierinātību ar dzīvi un rīcībspēju viņi biežāk

ir novērtējuši kā viduvēju. Turklāt mājsaimniecības ienākumi šajā klasterī visbiežāk atbilst otrai zemākajai kvintilei. Analītiskos nolūkos šis klāsteris tālākajā izklāstā tiek dēvēts par *prekariātu*, bet pārējie divi – par *individuālistiem* un *pārtikušajiem individuālistiem*. Salīdzinājumā ar citiem klāsteriem prekariāta kategorijā ar lielāku varbūtību var sastapt cilvēkus, kas ir šķīrušies vai dzīvo atsevišķi un atraitus. Tāpat šajā klāsterī biežāk parādās respondenti no viena cilvēka mājsaimniecībām un respondenti, kas nestrādā algotu darbu. Prekariāta klāsteris ir arī krietni vecāks – tajā biežāk var iekļūst pensijas vecuma (65+) Latvijas iedzīvotāji. Jāpiebilst, ka šajā klāsterī nav novērojamas būtiskas atšķirības starp dažādu tautību respondentiem.

Vispārīgi raugoties, Latvijas iedzīvotāji augstu novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī – desmit punktu skalā, kur 10 nozīmē “ārkārtīgi svarīgi”, vidējais vērtējums ir 8,4 punkti (SD=1,8). Par svarīgākajām demokrātijas iezīmēm tiek atzītas brīvas vēlēšanas, sociālā aizsardzība un tiesiskums. Daudz retāk šādu vērtējumu izpelnās dažādas varas koncentrācijas formas (18. attēls). Taču, kā parāda vērtējumu standartnovirze, tieši attieksme pret varas koncentrāciju noteikta līdera vai grupas rokās, kā arī vienlīdzības veicināšana veido visvājāko konsensu Latvijas sabiedrībā. Priekšstats par demokrātijas vērtībām visspēcīgākā korelācija novērojama starp sociālās drošības (“Cilvēki saņem valsts atbalstu bezdarba gadījumā”) un tiesiskuma (“Pilsoņu tiesības aizsargā cilvēkus no valsts apspiešanas”) komponentēm, kā arī starp dažādām sociālās vienlīdzības komponentēm (“Valsts padara cilvēku ienākumus vienlīdzīgus” un “Valdības apliek ar nodokļiem bagātos un subsidē nabadzīgos”).⁸ Tas liecina, ka Latvijas sabiedrībā ir vērojams samērā konsekvents atbalsts egalitārai demokrātijas izpratnei.

18.attēls. Svarīgās demokrātijas iezīmes (1-10)

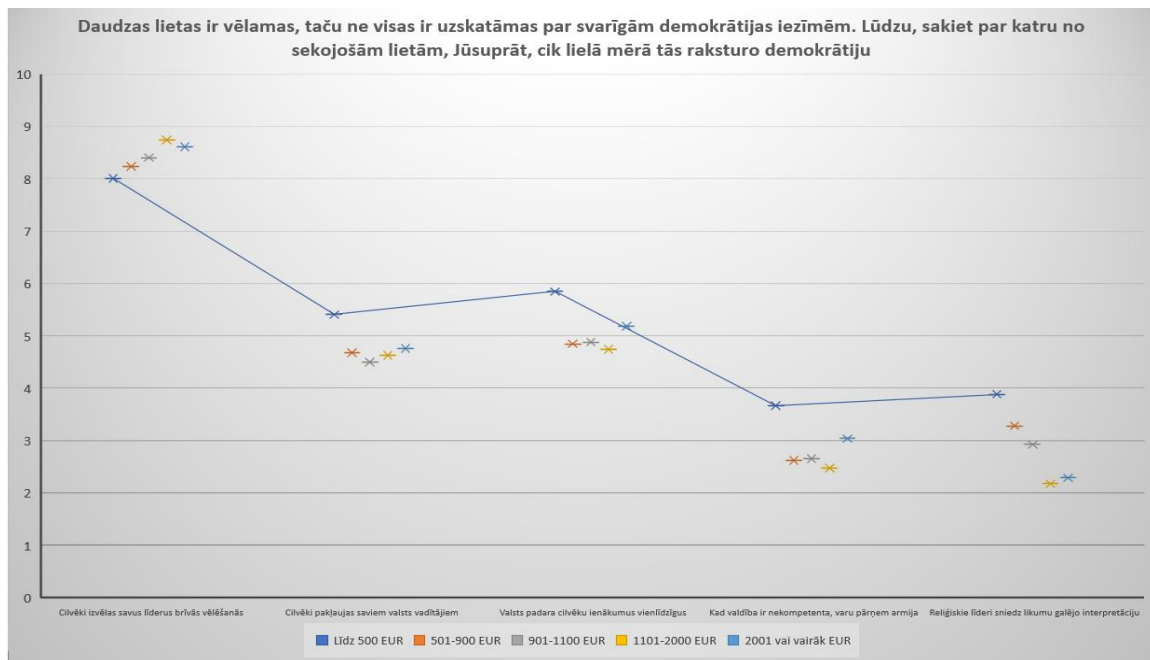
Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: respondentiem savas atbildes bija jānovērtē 10 punktu skalā, kur 1 nozīmēja “nemaz nav būtiska demokrātijas iezīme” un 10 nozīmē “tā ir kritiski svarīga demokrātijas iezīme”. Attēlā apkopots vidējais vērtējums un standartnovirzes.

⁸ Attiecīgie Spīrmena korelācijas koeficienti: $r = .429$, $p < .000$ un $r = .416$, $p < .000$.

EVS 2021. gada dati parāda, ka māsaimniecības ienākumu līmenis ir saistīts ar nozīmīgām atšķirībām Latvijas iedzīvotāju politisko vērtību sistēmā. Respondenti ar zemākiem kopējiem ienākumiem ievērojami zemāk novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī. Tāpat viņi mēdz piešķirt mazāku nozīmi īpašībām, kas definē mūsdienu demokrātiju (19. attēls). Tādējādi tiek zemāk novērtēta politisko līderu izvēle brīvās vēlēšanās, bet demokrātijas kontekstā tiek izcelta nepieciešamību pakļauties valsts vadītājiem. Vienlaikus šie respondenti biežāk kā svarīgu demokrātiskas valsts uzdevumu uzsver vienlīdzīgu ienākumu nodrošināšanu. Tas sabalsojas ar Latvijas valsts mērķi turpmākajos 10 gados cīnīties pret cenu celšanu, kas ar lielāku varbūtību tiek atbalstīts divās zemākajās ienākumu kvintilēs. Respondenti no zemākās ienākumu kvintiles biežāk arī izceļ alternatīvos varas un autoritātes centrus – armiju un reliģiskos līderus. Tātad šai Latvijas iedzīvotāju kategorijai ir raksturīga dziļāka skepse pret pārstāvniecisko demokrātiju un lielākas simpātijas pret radikālām vai harizmātiskām politikas izpausmēm.

19.attēls. Svarīgās demokrātijas iezīmes atkarībā no ienākumiem (1-10)

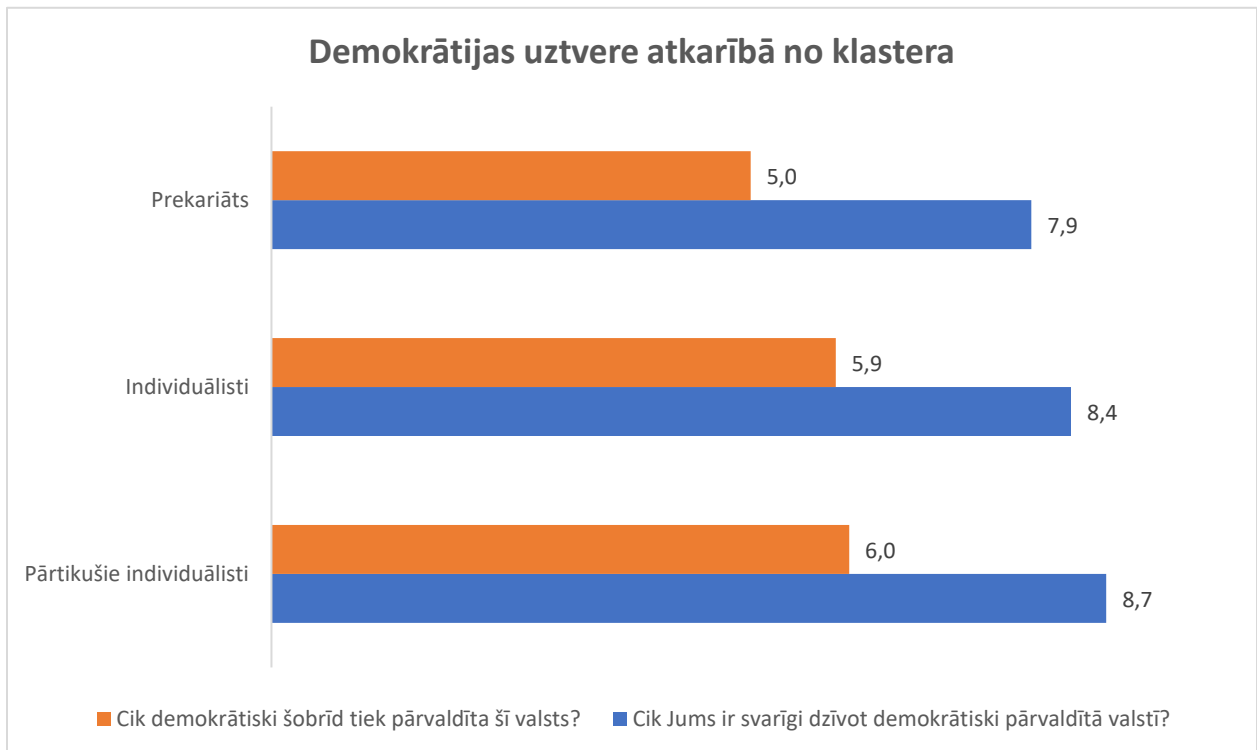

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: Attēlā apkopots vidējais vērtējums katrā ienākumu grupā. Rezultāti ir statistiski nozīmīgi ($p < .05$).

Ņemot vērā vispārīgus priekšstatus par demokrātiju, var arī aplūkot, cik demokrātiski iedzīvotāju skatījumā tiek pārvaldīta Latvijas valsts. Iegūtie dati parāda, ka vidējais vērtējums desmit punktu skalā sasniedz 5,7 ($SD = 2,2$) punktu atzīmi, kas ir mēreni pozitīvs vērtējums. Savukārt attiecībā uz Latvijas valsts politiskās sistēmas darbību respondenti ir daudz kritiskāki, tās vidējais novērtējums ir 4,5 ($SD = 2,4$) punkti. Ņemot par pamatu iepriekš ieskicētos klasterus, datu izklādes analīzes (ANOVA) rezultāti parāda, ka *prekariāts* iespējas dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī novērtē ievērojami zemāk nekā pārējo klāsteru pārstāvji. Vienlaikus tieši prekariāta iekļautie respondenti daudz kritiskāk vērtē to, cik demokrātiski tiek pārvaldīta Latvijas valsts (20. attēls).

20.attēls. Priekšstats par to, cik demokrātiski tiek pārvaldīta valsts un cik svarīgi ir dzīvot demokrātiskā valstī (1-10)

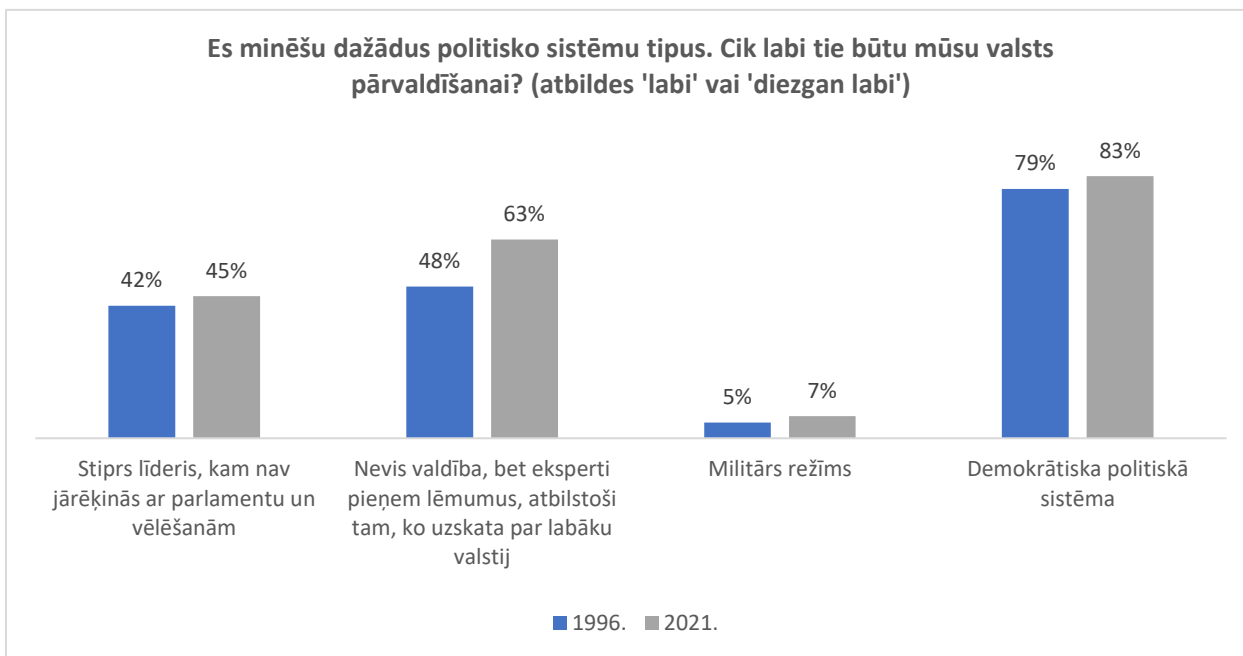

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: attēla apkopoti ANOVA rezultāti, $p < .000$

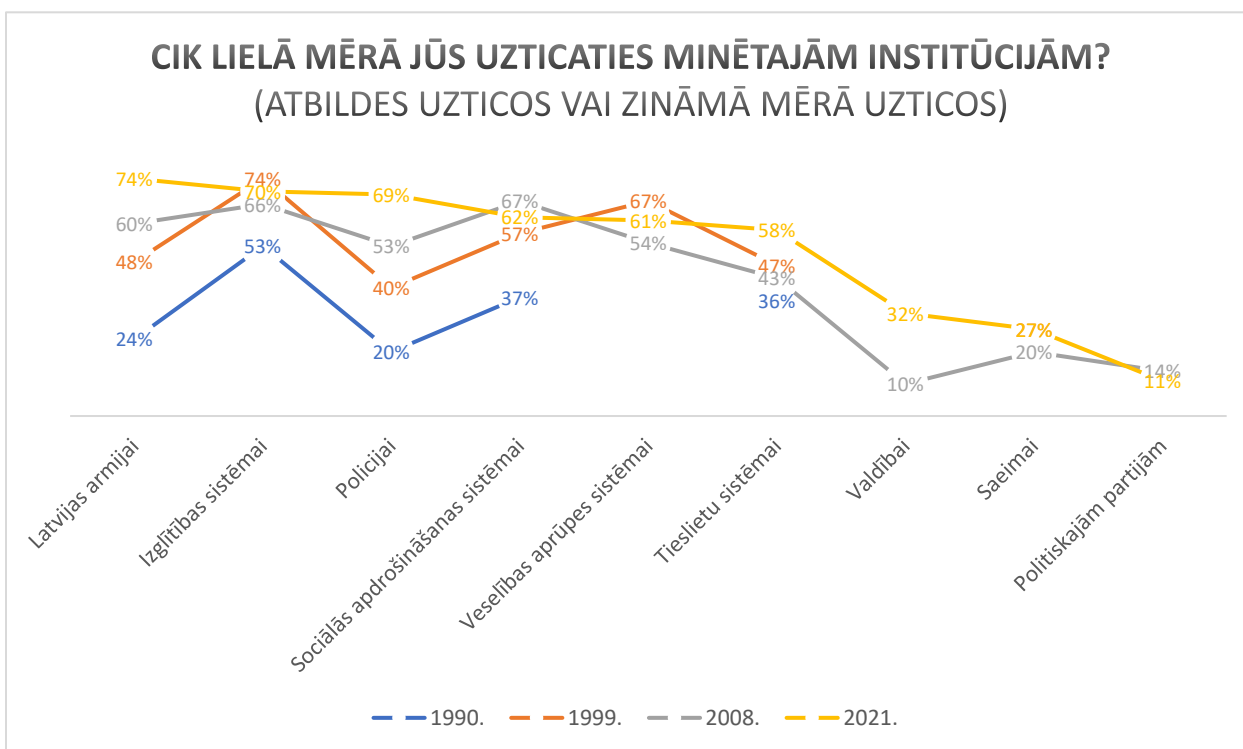
Politiskā neapmierinātība var veicināt atbalstu alternatīviem politisko sistēmu tipiem. Taču EVS dati atklāj, ka pēdējo 25 gadu laikā Latvijas iedzīvotāju simpātijas pret demokrātisku pārvaldību ir saglabājušas visaugstākās pozīcijas (21. attēls). Tāpat atbalsts spēcīga līdera vienpersoniskai valdīšanai ir saglabājies nemainīgs, un tas turpina polarizēt Latvijas sabiedrību. Tikmēr šajā periodā būtiski ir pieaudzis sabiedrības atbalsts nepartejiskai un ekspertu vadītai valsts pārvaldei, ko var interpretēt kā pārstāvnieciskās demokrātijas leģitimitātes samazināšanos. 2021. gadā iegūtie dati neliecina, ka prekārie apstākļi spēj būtiski ietekmēt atbalstu kādai no šīm alternatīvām. Tiesa, cilvēku materiālais stāvoklis ir saistīts ar lielāku skepsi par vēlēšanu procesu Latvijā. Piemēram, zemākajā mājāsaimniecības ienākumu kvintilē ir augstāka varbūtība ($p < .000$) sastapt respondentus, kuru ieskatā Latvijas vēlētajiem tiek uzpirkti un bagātie nopērk vēlēšanas, balsis tiek reti saskaitītas godīgi un opozīcijas kandidātiem diezgan bieži nedod iespēju kandidēt vēlēšanās.

21.attēls. Vēlamā valsts pārvaldes forma (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

22.attēls. Uzticēšanās institūcijām laika griezumā (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Sabiedrības grupu uzticēšanās politiskajai sistēmai, protams, ir saistīta ar uzticēšanos konkrētām politiskām institūcijām. Kopumā Latvijas iedzīvotājus raksturo zema uzticība gan valdībai, gan Saeimai, gan politiskajām partijām. Tas īpaši labi redzams salīdzinājumā ar citām valsts institūcijām, kurām iedzīvotāji uzticas krietni vairāk (22. attēls). Jāatzīmē, ka pēdējo 13 gadu laikā uzticēšanās valdībai ir palielinājusies par 22 procentpunktiem, bet Saeimai – par 7 procentpunktiem. Savukārt uzticēšanās politiskajām partijām saglabājusies nemainīgi zema, un tādējādi kalpo par vēl vienu pierādījumu pārstāvnieciskās demokrātijas legimitātes problēmām. Var konstatēt spēcīgu savstarpēju korelāciju starp neuzticību Saeimai, valdībai un politiskajām partijām. Vislielākā un spēcīgākā neuzticēšanās šīm trim savstarpēji saistītajām institūcijām ir novērojama prekariāta klasterī.

Īpaši iepriecinoša tendence ir pakāpenisks un ievērojams uzticēšanās kāpums Latvijas armijai un policijai gadu gaitā (22.attēls).

Ģimenes vērtības

Ģimene Eiropā, izmaiņu tendences ģimenes institūtā

Dažādās labklājības valstīs ģimene parasti, lai gan dažādās pakāpēs, tiek uztverta kā sabiedrības pamats. Ģimene ir svarīgs "solidaritātes centrs", un saskaņā ar konservatīviem politiskajiem uzskatiem tas ir sociālās integrācijas kodols. Tomēr pēdējo piecdesmit gadu laikā ir notikušas būtiskas izmaiņas gan ģimenes struktūrā, gan ģimenes uzvedībā, un pārmaiņas joprojām turpinās.

Lai gan tradicionālās ģimenes modelis, kas balstīts uz laulību, ir stingri institucionalizēts Eiropas un lielākajā daļā pasaules valstu, daudzās Eiropas Savienības valstīs mainās attieksme pret laulību kā ģimenes pamatu, plašāk izplatās partnerattiecību ģimenes modelis un kopdzīves-partnerattiecību forma arvien biežāk kļūst par normu (Kjernan 2000). Mūsdienās Eiropā tikai ļoti neliela ģimeņu daļa var tikt definēta kā tradicionālā ģimene (Parsons, 1971.), kurā ir vīrietis – maizes pelnītājs (*breadwinner*), sieviete ģimenes aprūpētāja un vairāki bērni. Tai pat laikā, runājot par ģimenes vērtībām, var teikt, ka eiropieši ir samērā konservatīvi. Atbilstoši morāles politikas teorijai (piem., Feinberg, M., Wehling, E., 2018) indivīdi kartē (*map*) viņu ģimenes un vecāku pienākumus, iesaistot jēdzienu nācija kā ģimenes metaforu.

Eiropā kopš 1970-ajiem gadiem viena pelnītāja ģimene ir kļuvusi arvien mazāk izplatīta, pārsvarā aktuālāks kļūst divu pelnītāju ģimenes modelis. Vērojamas arī citas pārmaiņas: sievietes turpina savu karjeru, bērniem ir lielāka iespēja nekā agrāk uzaugt ar vecākiem, kuri abi strādā, kā arī dzīvot nepilnā ģimenē ar vientuļajiem vecākiem vai piedzīvot vecāku šķiršanos. Kontekstā ar šīm svarīgajām un vispārīgajām izmaiņām ģimenes struktūrā un uzvedības modeļos, Eiropas Vērtību pētījums dod iespēju novērot atšķirības starp valstīm atsevišķu ģimenes veidu popularitātē un demogrāfiskās uzvedības izpausmēs.

Piem., jau 1980-ajos gados, Lesthaeghe un Meekers (1987) identificēja simboliskas atšķirības Eiropā attiecībā attiecībā uz laulību un ģimenes dibināšanu, norādot, ka ne tikai faktiskā uzvedība, bet arī iedzīvotāju uzskati par normatīvo demogrāfisko uzvedību dažādās valstīs var būtiski atšķirties. Arī Espinga-Andersena pētījumi (piem., 1999) liecina, ka notikušas sabiedriskās domas izmaiņas par tradicionālajām ģimenes institūta vērtībām - laulību, šķiršanos un sieviešu – mazu bērnu māšu nodarbinātību. Sabiedrības uzskati un vērtības šajos jautājumos var būt demogrāfisko rādītāju pamatā, un šo ģimenes vērtību rūpīgāka izpēte var uzlabot mūsu izpratni par iedzīvotāju faktisko demogrāfisko uzvedību. Piemēram, laulības šķiršanas nepieņemšana, dažās valstīs var būt spēcīgāka nekā citās, un tas var novest pie īpašiem demogrāfiskiem rezultātiem valstī. Turklāt no sabiedrības viedokļa ir interesanti zināt, cik lielā mērā tiek atbalstīti tradicionālie un netradicionālie uzskati par ģimeni. Lai mainītu ģimenes dzīves tradicionālo/netradicionālo formu leģitimitāti, var būt nepieciešami atbilstoši politiski risinājumi; tomēr dažās valstīs tie var būt vairāk nepieciešami nekā citās. Labklājības valsts rada kontekstu, kurā veidojas ne tikai cilvēku attieksmes, bet arī vērtības attiecībā uz ģimeni, jo ģimene un labklājības valsts tradicionāli ir cieši saistītas.

Nemot vērā zinātnisko un sociālo nozīmi ģimenes vērtību izpētē, šīs nodaļas mērķis ir pievērsties atsevišķiem ģimenes vērtību nozīmīgākajiem aspektiem.

Analīzes kategorijas

Nodaļā izmantoti šādi rādītāji (analīzes kategorijas):

1. aptaujas rādītāji par ģimenes stāvokli (precējies, neprecējies, partnerattiecības, šķīries, atraitnis, dzīvo viens pats);
2. kritēriji veiksmīgai laulībai (skala);
3. attieksme pret laulību un tradicionālo ģimenes struktūru (skala); attieksme pret saviem bērniem (skala);
4. attieksme pret tradicionālo izpratni par vīrieša un sievietes lomu profesijā un ģimenē (skala);
5. attieksme pret tradicionālām vai liberālām vecāku-bērnu attiecībām; izglītības mērķu nozīme;
6. attieksme pret abortiem, gadījuma seksuālajām attiecībām.

Ģimenes stāvoklis

No Centrālās Statistikas pārvaldes (CSP) varam iegūt statistikas datus par iedzīvotāju ģimenes stāvokli, balstoties uz juridiski noslēgto laulību (precēto) iedzīvotāju un šķirto ģimeņu skaitu. 2020.gadā precējušies bija 36,6 procenti iedzīvotāju, šķīrusies – 12,4% iedzīvotāju, un neprecējušies – 42,4%. (CSP neapkopo informāciju par partnerattiecību skaitu.)

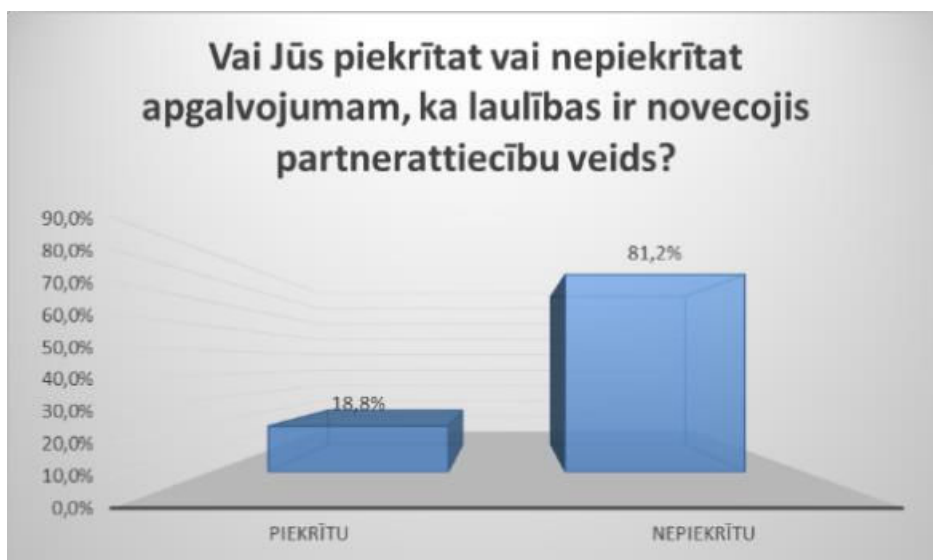
9.tabula. Latvijas iedzīvotāju ģimenes stāvoklis (%)

Ģimenes stāvoklis (CSP kategorijas)	Procentos no iedzīvotāju skaita
Neprecējušies (-šās)	42,4
Precējušies (-šās)	36,6
Šķīries (-usies)	12,4
Atrairņi (-nes)	8,6

Avots: CSP dati, 2020.gada sākums

EVS aptaujā noskaidrots, kāds ir Latvijas iedzīvotāju viedoklis par ģimenes institūciju kā tādu. EVS iepriekšējo posmu pētījumi rāda, ka apmēram 20% eiropiešu uzskata, ka ģimenes institūts ir novecojis. 2020/21. gadā līdzīgs viedoklis ir arī Latvijas iedzīvotājiem – 81,2% uzskata, ka ģimenes institūts joprojām nav novecojis partnerattiecību veids, bet 18,8 domā, ka laulības mūsdienās ir novecojis partnerattiecību veids.

23.attēls. Attieksme pret laulību institūciju kā partnerattiecību veidu (%)

Vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības tajā, kā laulības institūtu vērtē dažāda vecuma, dzimuma un izglītības līmeņa cilvēki (Sig.<0.05). Tā, piemēram, salīdzinoši biežāk laulības par novecojušu partnerattiecību veidu uzskata jaunieši, kas dzimuši 1990.gadā vai vēlāk. Tomēr pat šajā grupā lielākā daļa (72%) šādam apgalvojumam nepiekrīt (10.tabula). Lielāka cieņa pret laulību institūtu kā partnerattiecību veidu ir cilvēkiem ar augstāku izglītības līmeni. Visbeidzot, vīrieši laulības uzskata par novecojušu partnerattiecību veidu divreiz biežāk nekā sievietes (26% salīdzinot ar 13%). Dažādu tautību pārstāvju viedokļi šajā ziņā būtiski neatšķiras.

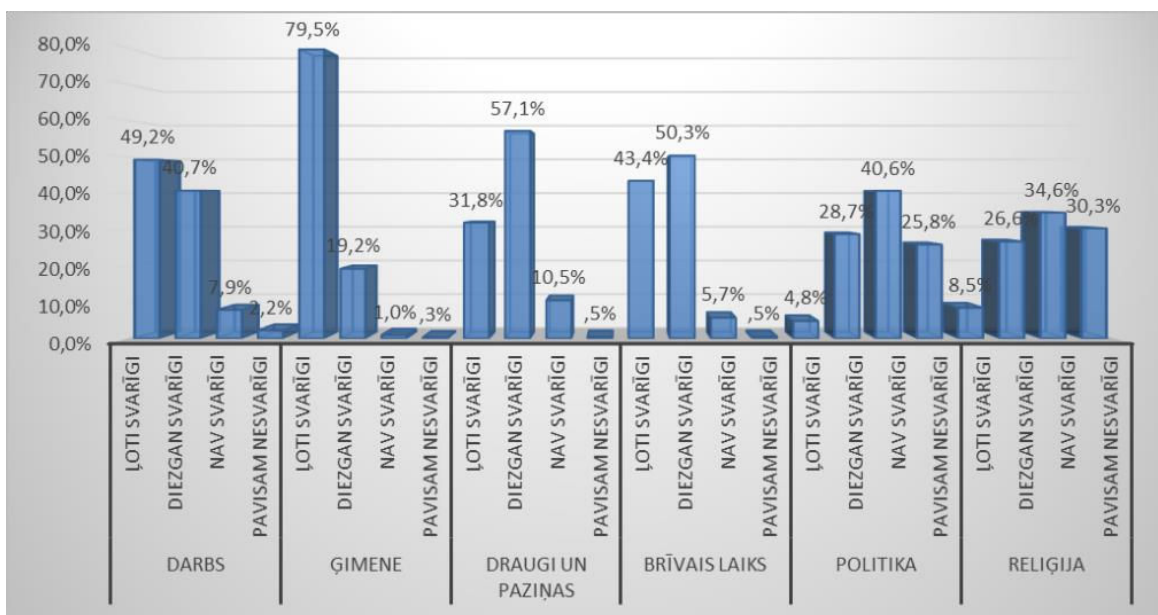
10.tabula. Dažādu grupu attieksme pret laulību institūciju (%)

		Vai Jūs piekrītat vai nepiekrītat apgalvojumam, ka laulības ir novecojis partnerattiecību veids?	
		piekrītu	nepiekrītu
Dzimšanas gads	Līdz 1950.	10.9	89.1
	1950.-1959.g.	15.1	84.9
	1960.-1969.g.	17.8	82.2
	1970.-1979.g.	19.3	80.7
	1980.-1989.g.	20.2	79.8
	1990.g.vai vēlāk	28.2	71.8
Izglītība	Zemāka nekā vidējā izglītība	27.2	72.8
	Vidējā izglītība vai profesionālā pēc vidējās	21.4	78.6
	1.līmeņa augstākā vai bakalaura grāds	14.3	85.7
	Maģistra vai doktora grāds	9.6	90.4
Jūs esat...	vīrietis	26.4	73.6
	sieviete	12.7	87.3

Ģimenes vērtības vieta kopējo vērtību skalā

Respondentiem aptaujā lūdza novērtēt dažādu vērtību nozīmi – darbs, ģimene, brīvais laiks, draugi, politika un reliģija. Šajā vērtību kopumā ģimene ieņem pirmo vietu – 98,7 procentu uzskata, ka ģimene ir ļoti svarīga vai diezgan svarīga.

24.attēls. Dažādu vērtību nozīme cilvēka dzīvē (%)

Savukārt, izvērtējot ģimenes kā vērtības nozīmīgumu dažādās Eiropas valstīs, redzams, ka ģimene kā ļoti nozīmīga vērtība Eiropas valstīs atzīmēta 85,4 procentos gadījumu. Salīdzinot datus pa Eiropas valstīm, noskaidrots, ģimene salīdzinoši retāk ieguvusi visaugstāko nozīmību Latvijā, Lietuvā un Igaunijā.

Aplūkojot atšķirības demogrāfisko grupu griezumā vērojamas ievērojamas atšķirības starp dažāda dzimuma iedzīvotājiem: ģimeni kā ļoti svarīgu vērtējuši 88% sieviešu, bet tikai 69% vīriešu (11.tabula). Salīdzinoši retāk svarīga ģimene ir jauniešiem, tomēr vienalga 71% 1990.g.vai vēlāk dzimušo to vērtē kā ļoti svarīgu. Visbeidzot, ģimenes svarīgums ir saistīts arī ar izglītības līmeni: cilvēkiem ar augstāko izglītību nozīmīgi biežāk (Sig.<0.05) nekā tiem, kuriem ir zemāks izglītības līmenis ģimene ir ļoti svarīga.

11.tabula. Ģimenes svarīgums dažādās demogrāfiskās grupās (rindas %)

		Ģimene		
		ļoti svarīgi	diezgan svarīgi	nav svarīgi vai pavisam nesvarīgi
Jūs esat...	vīrietis	68.8	29.1	2.1
	sieviete	88.3	11.1	0.7
Dzimšanas gads	Līdz 1950.	87.1	11.9	0.9
	1950.-1959.g.	79.9	18.1	2.0
	1960.-1969.g.	76.9	20.4	2.7
	1970.-1979.g.	81.1	18.6	0.2
	1980.-1989.g.	82.8	16.8	0.4
	1990.g.vai vēlāk	70.8	27.6	1.5
Izglītība	Zemāka nekā vidējā izglītība	73.9	21.8	4.3
	Vidējā izglītība vai profesionālā pēc vidējās	77.4	21.2	1.4
	1.līmeņa augstākā vai bakalaura grāds	85.6	14.4	0.0
	Maģistra vai doktora grāds	83.0	17.0	0.0

Veiksmīgas laulības kritēriji

Laimīgai ģimenei ir svarīgi, lai tiktu ievēroti noteikti veiksmīgas laulības kritēriji. Piedāvātie veiksmīgas laulības iespējamie nosacījumi aptaujā bija: uzticība, bērnu nozīmība ģimenē, ekonomiskā situācija ģimenē (pietiekami ienākumi, labs mājoklis), pienākumu sadale starp partneriem (vīrieša un sievietes loma mājas rūpu dalīšanā), kā arī personīgās pašizaugsmes iespējas (personīgais laiks draugiem, personīgajiem vaļas priekiem (hobijiem) un aktivitātēm.

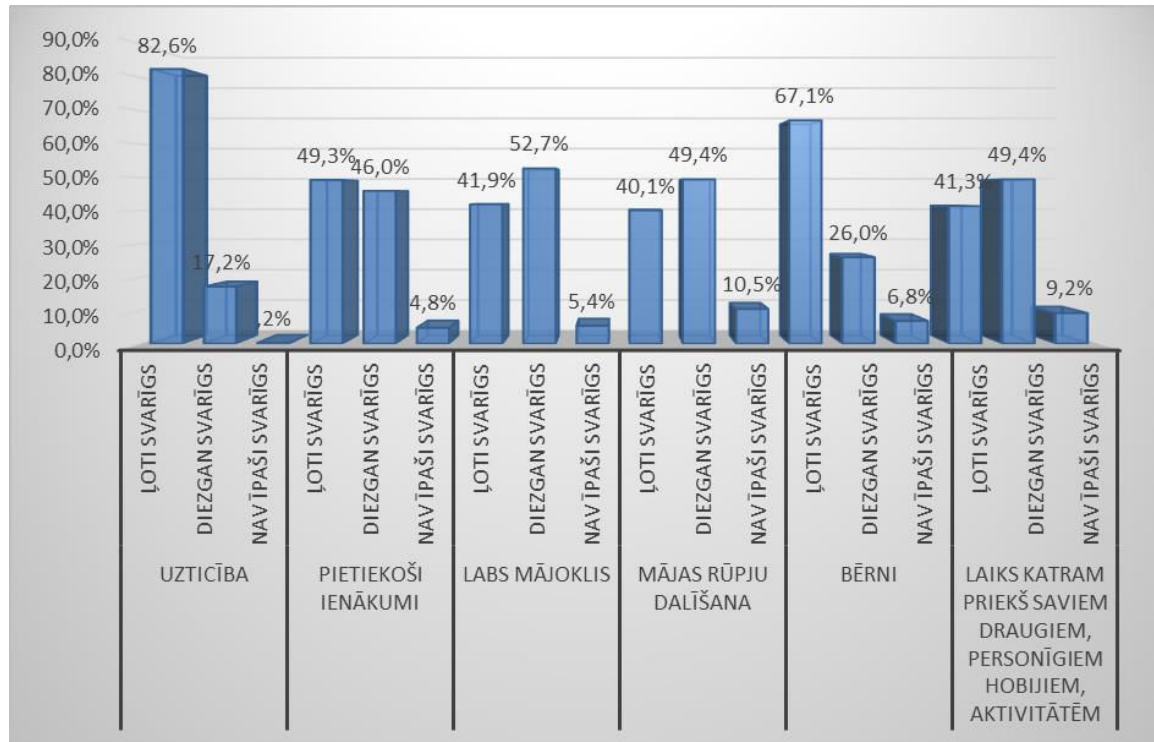
Dati rāda, ka uzticība ģimenē kā veiksmīgas laulības nosacījums novērtēta visaugstāk – 99,8% uzskata, ka tā ir ļoti svarīga (82,6%) vai diezgan svarīga (17,2%). Nākamais svarīgākais kritērijs sekmīgai ģimenes funkcionēšanai pēc Latvijas iedzīvotāju domām ir ekonomiskā nodrošinātība – pietiekami ienākumi un labs mājoklis. Pietiekamus ienākumus kā ļoti svarīgu kritēriju novērtē gandrīz puse respondentu (49,3%) un vēl 46% uzskata to par diezgan svarīgu kritēriju. Nelielai respondentu daļai ir “romantisks” priekšstats par pietiekamu ienākumu nozīmi un 4,8% uzskata to par ne īpaši svarīgu kritēriju.

Arī otrs ekonomiskais kritērijs – labs mājoklis - novērtēts kā ļoti svarīgs 42% gadījumu, un 52,7% - kā diezgan svarīgs. Nenoliedami, katrai ģimenei var būt subjektīvi kritēriji un standarti, kas jāsaprot ar labu mājokli, taču tas ir svarīgs veiksmīgas ģimenes funkcionēšanas kritērijs.

Bērni tiek uzskatīti par svarīgu ģimenes vērtību un būtisku kritēriju ģimenes pastāvēšanā. Latvijā nepilni 7% respondentu uzskata, ka bērni ģimenē nav sevišķi svarīgi, bet divas trešdaļas respondentu uzskata bērnus par ļoti svarīgu ģimenes pastāvēšanas kritēriju, un vēl 26,7% uzskata, ka bērni ir diezgan svarīgi. Padziļināta analīze varētu precīzāk raksturot, kurām iedzīvotāju kategorijām (vecums, dzimums, ģimenes stāvoklis) bērni ir svarīgāki, kurām mazāk svarīgi.

Mūsdienās aizvien aktuālāks ir egalitāras ģimenes modelis, kas balstās uz abu partneru iesaisti mājas pienākumu veikšanā. Mājas rūpju dalīšana ir ļoti svarīga 40% respondentu, un vēl 49% to uzskata par diezgan svarīgu veiksmīgas laulības nosacījumu. Dati liecina, ka pretstatā paternālistiskam ģimenes modelim, kurā mājas darbi netiktu dalīti, arī Latvijā pavēršas egalitārākam mājas darbu sadalījuma modelim. Tomēr, tradicionālais mājas darbu sadalījuma modelis joprojām tiek atzīts katrā desmitajā ģimenē/mājsaimniecībā.

25.attēls. Veiksmīgas laulības nosacījumi (%)

Vērojamas arī atsevišķas interesantas demogrāfiskās atšķirības. Vispirms, latvieši retāk nekā citu tautību cilvēki par veiksmīgas laulības nosacījumu uzskata materiālo nodrošinātību: pietiekošus ienākumus un labu mājokli. Sievietēm svarīgāk nekā vīriešiem šķiet bērni un mājas rūpju dalīšana. Jauniešiem svarīgāk nekā citiem šķiet laiks katram priekš saviem draugiem, personīgiem hobijiem, aktivitātēm, kamēr vecākās paaudzes (dzimuši līdz 1960.g.) biežāk par laimīgas ģimenes pamatu uzskata bērnus. Cilvēkiem ar augstāko izglītību svarīgāk nekā citiem šķiet laiks katram priekš saviem draugiem, personīgiem hobijiem un uzticība, kamēr tie, kuru izglītības līmenis (un arī ienākumi) ir zemāks, biežāk par veiksmīgas laulības nosacījumu uzskata materiālo nodrošinātību: pietiekošus ienākumus un labu mājokli.

Viedoklis par dzimumu lomām

Ģimenes vērtību analīzē svarīgi ir precīzāk noskaidrot, kādas ir dzimumu lomas ģimenē un sabiedrībā. Piedāvāto vērtību skalā izvērtētas šādas tradicionālās dzimumu lomu sadalījuma vērtības:

1. Kad māte strādā algotu darbu, cieš bērni
2. Darbs ir laba lieta, taču vairums sieviešu visvairāk vēlas mājas un bērnus
3. Kopumā, ja sievietei ir pilna laika darbs, cieš ģimene
4. Vīrieša pienākums ir pelnīt naudu; sievietei jā rūpējas par mājām un ģimeni

Latvijas mūsdienu sabiedrībā sieviešu un vīriešu loma ģimenē ieguvusi samērā augstu līdztiesības pakāpi. Vairāk nekā puse respondentu neuzskata, ka bērni cieš, ja viņu māte strādā algotu darbu. Tomēr, gandrīz puse respondentu aizstāv viedokli, ka mātes nodarbinātība atstāj ietekmi uz bērniem.

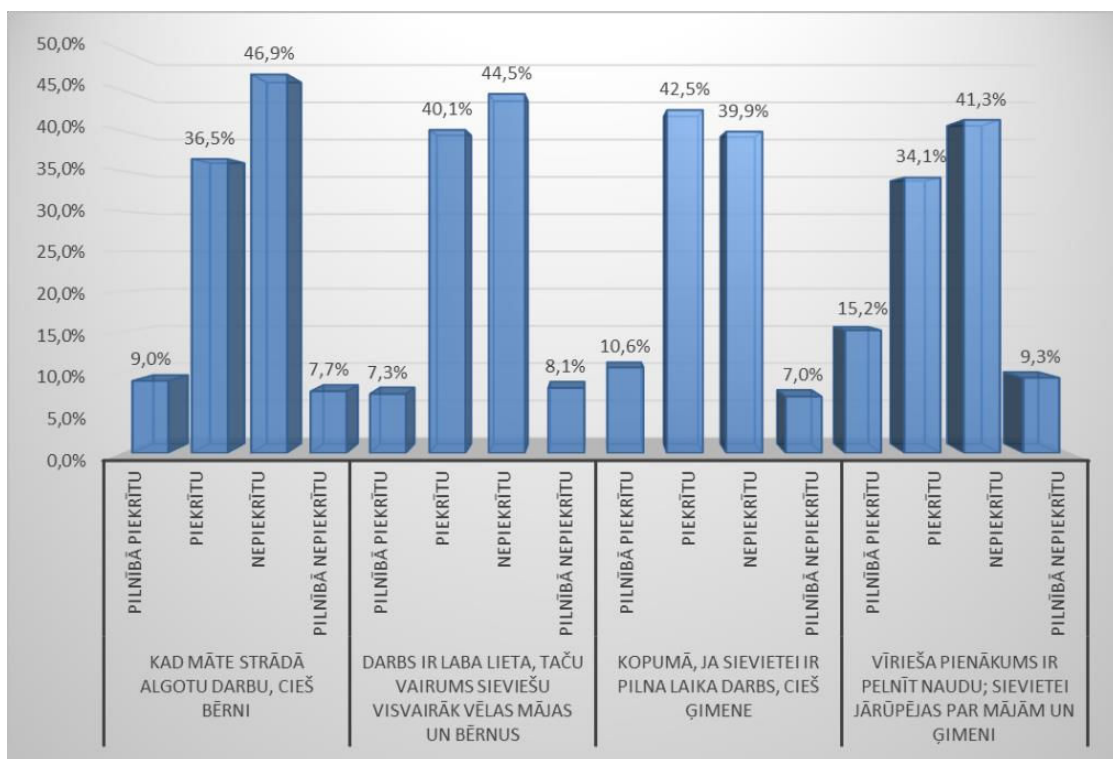
Līdzīgs atbilžu sadalījums attiecināms uz sieviešu vēlmi mājās nodarboties ar bērnu audzināšanu un pilna laika mājas saimniecības uzturēšanu. Atbildes sadalās samērā līdzīgi starp tradicionālo Talkota Pārsona pirms pusgadsimta aizstāvēto dzimumu lomu sadalījuma modeli, saskaņā ar kuru sieviete ir mājas pavarda sargātāja (t.s. siltās vannas modelis “warm tube model”) un mūsdienīgāko modeli par sievietes karjeras sabalansētību ar ģimenes dzīvi. 47% respondentu vairāk atbalsta viedokli, ka vairums sieviešu visvairāk vēlas bērnus un ģimeni, bet 52,6% nepiekrīt šim viedoklim.

Trešais atlasītais kritērijs par sievietes lomu ir pilna laika sievietes mātes nodarbinātības saistība ar ģimenes dzīves kvalitāti. Līdzīgi kā iepriekšējos izteikumos, respondentu viedokļi sadalāmi proporcijās – 53% uzskata, ka ģimene cieš no sievietes pilna laika nodarbinātības, bet 47% uzskata, ka ģimenes dzīve necieš.

Dzimumu lomu sadalījuma analīzē izmantots tikai viens izteikums, kas attiecināms uz vīrieša un sievietes lomu pretnostatījumu ģimenē – “Vīrieša pienākums ir pelnīt naudu; sievietei jā rūpējas par mājām un ģimeni”, kas raksturo tradicionālās ģimenes modeli (T.Pārsons). Arī šajā jautājumā Latvijas iedzīvotāju atbildes sadalās ļoti līdzīgās proporcijās: 49,3% Latvijas iedzīvotāju piekrīt, ka vīrieša pienākums ir pelnīt naudu, bet sievietei jā rūpējas par mājām un ģimeni, bet 50,7% šo viedokli neatbalsta.

Kopumā varam secināt, ka Latvijā nav viena dominējošā viedokļa par sievietes un vīrieša tradicionālo vai mūsdienu lomu ģimenē. Puse iedzīvotāju atbalsta tradicionālo ģimenes lomu sadalījumu, bet puse iedzīvotāju atbalsta postmodernistiskās lomu sadales.

26.attēls. Viedoklis par dzimumu lomām (%)

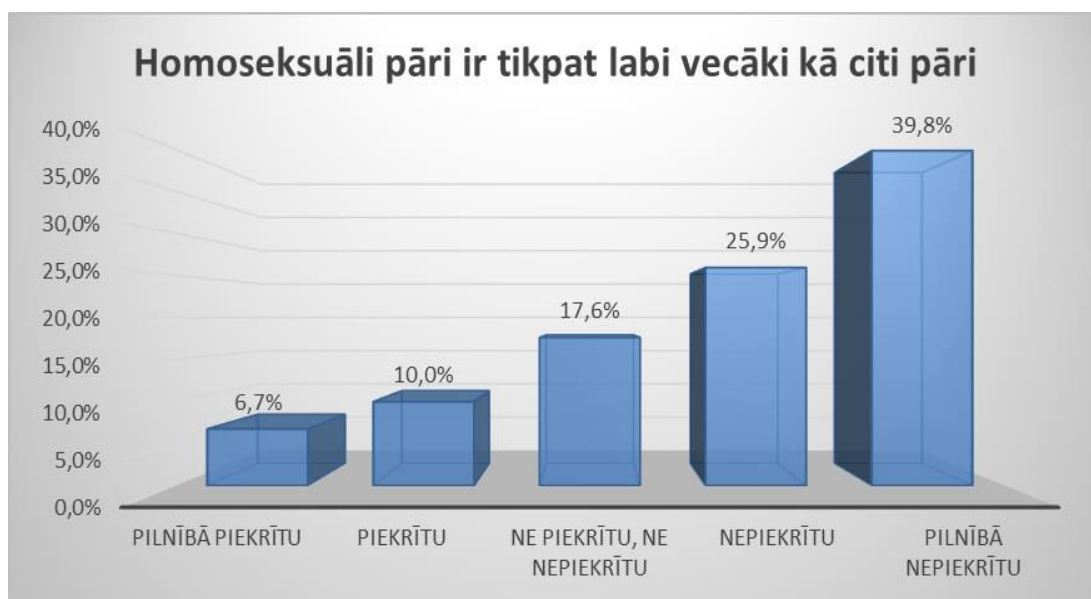

Vērojamas nozīmīgas atšķirības dažādu paaudžu priekšstatos: tradicionālās dzimumu lomas visvairāk atbalsta līdz 1980.g. dzimušie, bet vismazāk – pēc 1990.g. dzimušie. Šajā grupā tikai 36-38% piekrīt, ka vairums sieviešu visvairāk vēlas mājas un bērnus, ka vīrietim jāpelna, bet sievietei jā rūpējas par mājām un ģimeni, un ka strādājot pilna laika darbu ģimene cieš. Tāpat EVS dati liecina, ka tradicionālās dzimumu lomas mazāk atbalsta cilvēki ar augstāko izglītību. Konstatējamas arī zināmas atšķirības starp dažāda dzimuma pārstāvjiem. Vīrieši biežāk domā, ka vīrieša pienākums ir pelnīt naudu; sievietei jā rūpējas par mājām un ģimeni. Sievietes biežāk nekā vīrieši, savukārt, uzskata, ka ja sievietei ir pilna laika darbs, cieš ģimene (vīrieši par to ir mazāk droši). Var secināt, ka vīrieši vairāk sagaida no sievietes “pavarda sargātājas” lomu, nepietiekoši rēķinoties ar to, ka šo lomu var būt grūti apvienot ar pilna laika darbu. Visbeidzot, tradicionālās dzimumu lomas nedaudz vairāk atbalsta krievu tautības cilvēki nekā latvieši: viņi biežāk ir pārliecināti, ka vīrietim ir jāpelna naudu, bet sievietei jā rūpējas par māju un ģimeni, un ka sievietei strādājot pilna laika darbu, ģimene cieš.

Viedoklis par bērnu audzināšanu tradicionālā un netradicionālā ģimenē

Nākamais jautājums attiecināms uz tradicionālas un netradicionālas orientācijas pāru lomu bērnu audzināšanā. Pēdējos gados Latvijā izvērtusies sabiedriska diskusija par homoseksuālu pāru ģimenēm un bērnu audzināšanu šajās ģimenēs. Apmēram 17% respondentu uzskata, ka homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki saviem bērniem kā citi pāri, vēl 17,6% nav noteikta viedokļa, bet divas trešdaļas ir nepiekrīt vai pilnībā nepiekrīt tam, ka homoseksuāli pāri varētu pilnvērtīgi audzināt bērnus.

27.attēls. Viedoklis par bērnu audzināšanu tradicionālas un netradicionālas orientācijas ģimenēs (%)

EVS dati liecina, ka biežāk uzskatām, ka homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki kā citi pāri, piekrīt cilvēki ar augstāko izglītību, kā arī jauni cilvēki, kas dzimuši 1980.gadā vai vēlāk. Tādējādi var sagaidīt, ka atbalsts netradicionālas orientācijas ģimenēm līdz ar paaudžu nomaiņu Latvijā pieaugs. Vislielāko pretestību šim uzskatam pārdzīvo krievu tautības cilvēki: 60% salīdzinājumā ar 34% latviešu vidū pilnībā nepiekrīt, ka homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki kā citi pāri (12.tabula).

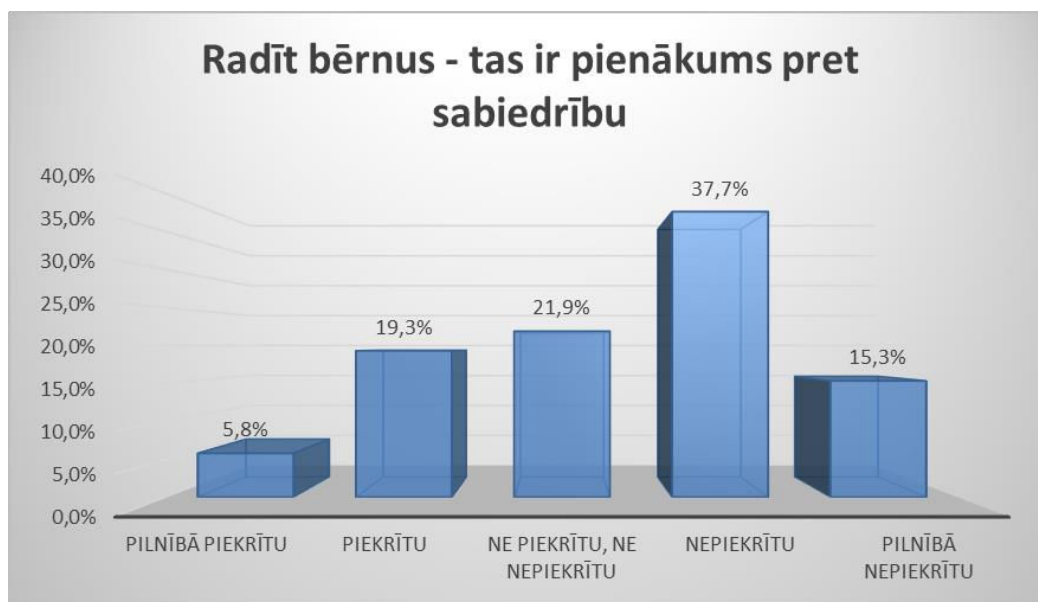
12.tabula. Dažādu demogrāfisko grupu viedoklis par bērnu audzināšanu tradicionālas un netradicionālas orientācijas ģimenēs (rindas %)

		Homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki kā citi pāri				
		Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Jūs esat...	vīrietis	6.3	7.5	18.0	26.8	41.4
	sieviete	7.1	12.0	17.3	25.2	38.4
Tautība	Latvietis/ -iete	7.7	10.7	19.8	28.2	33.6
	Krievs/ -iete	2.6	6.6	11.8	19.3	59.7
	Cita	10.5	13.7	8.3	19.6	48.0
Dzimšanas gads	Līdz 1950.	1.6	7.5	7.9	28.6	54.4
	1950.-1959.g.	2.1	5.7	14.7	30.2	47.3
	1960.-1969.g.	1.4	5.9	18.9	29.7	44.0
	1970.-1979.g.	6.1	5.4	20.8	21.9	45.8
	1980.-1989.g.	8.9	12.5	24.1	24.8	29.8
	1990.g.vai vēlāk	18.8	21.8	17.1	21.3	20.9
Izglītība	Zemāka nekā vidējā izglītība	4.0	9.2	15.4	30.2	41.2
	Vidējā izglītība vai profesionālā pēc vidējās	5.5	6.2	17.1	27.0	44.2
	1.līmeņa augstākā vai bakalaura grāds	8.7	16.1	22.6	20.6	32.0
	Maģistra vai doktora grāds	10.6	14.3	15.3	24.7	35.1

Pienākums pret sabiedrību – radīt bērnus

Viena no svarīgākajām ģimenes funkcijām ir bērnu radīšana un audzināšana. Iepriekšējās EVS aptaujās apmēram 11,6% Eiropas respondentu pilnībā piekrita, ka bērnu radīšana ir ģimenes pienākums, kā arī 23,4% piekrita šim viedoklim. 44% savukārt neatbalstīja viedokli, ka ģimenes pienākums ir radīt bērnus. 2021. gada Latvijas sabiedrībā tikai 5,8% pilnībā atbalsta viedokli, ka bērnu radīšana ir ģimenes pienākums, vēl 19,3% piekrīt šim viedoklim. Piektajai daļai iedzīvotāju nav viedokļa, bet vairāk nekā puse (53%) uzskata, ka bērnu radīšana nav pienākums pret sabiedrību.

28.attēls. Radīt bērnus - pienākums pret sabiedrību (%)

Arī šajā gadījumā vērojamas nozīmīgas paaudžu atšķirības (13.tabula): ar katru paaudzi arvien vairāk mazinās pārliecība, ka radīt bērnus ir pienākums pret sabiedrību. No 1980.g.vai vēlāk dzimušajiem, t.i., starp cilvēkiem, kas ir bērnu radīšanas vecumā, šāda pārliecība ir tikai katram sestajam (14-15%). Interesanti, ka tieši latvieši retāk nekā citi uzskata bērnu radīšanu par pienākumu pret sabiedrību: šim uzskatam piekrīt kopumā tikai 22% latviešu salīdzinājumā ar 34% krievu un 40% citu Latvijas mazākumtautību pārstāvju.

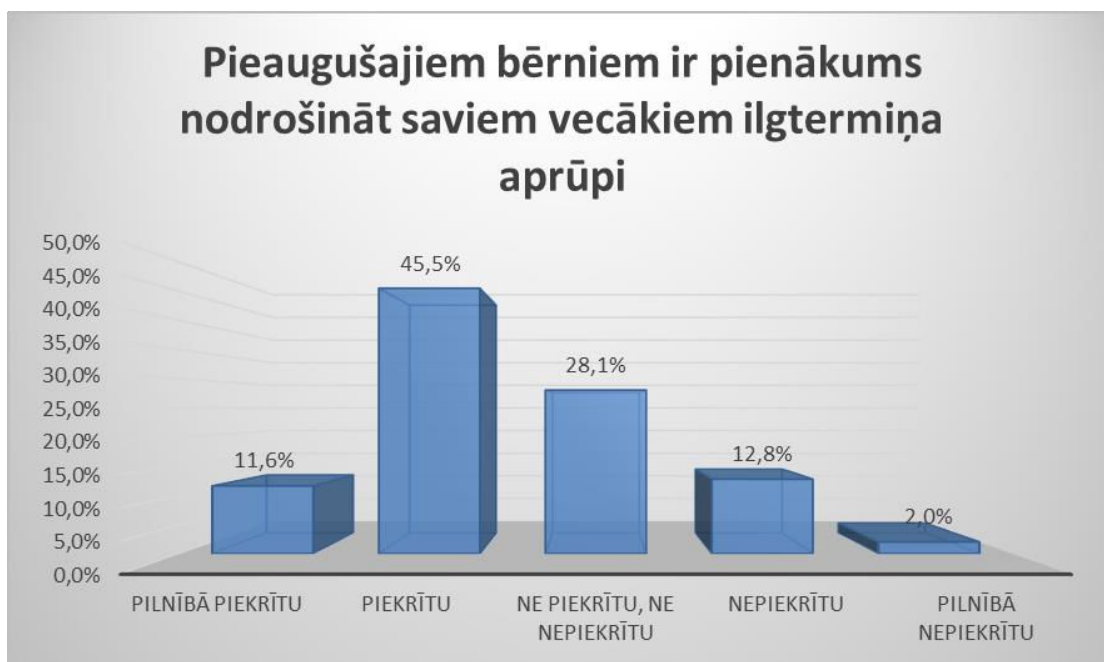
13.tabula. Uzskati par bērnu radīšanu kā pienākumu dažādās demogrāfiskās grupās (rindas %)

		Radīt bērnus - tas ir pienākums pret sabiedrību				
		Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Jūs esat...	vīrietis	6.0	19.7	22.6	36.2	15.5
	sieviete	5.6	19.0	21.3	38.9	15.2
Tautība	Latvietis/ -iete	3.6	18.2	21.6	40.4	16.2
	Krievs/ -iete	11.0	22.6	22.3	31.4	12.7
	Cita	16.6	22.9	25.3	24.1	11.0
Dzimšanas gads	Līdz 1950.	12.3	32.2	24.1	22.6	8.8
	1950.-1959.g.	7.1	26.5	27.9	30.7	7.9
	1960.-1969.g.	7.1	20.4	23.4	35.1	13.9
	1970.-1979.g.	5.9	15.0	21.3	42.1	15.7
	1980.-1989.g.	0.5	13.5	19.2	45.2	21.7
	1990.g.vai vēlāk	3.1	11.6	16.5	46.7	22.2

Bērnu pienākums nodrošināt vecāku ilgtermiņa aprūpi

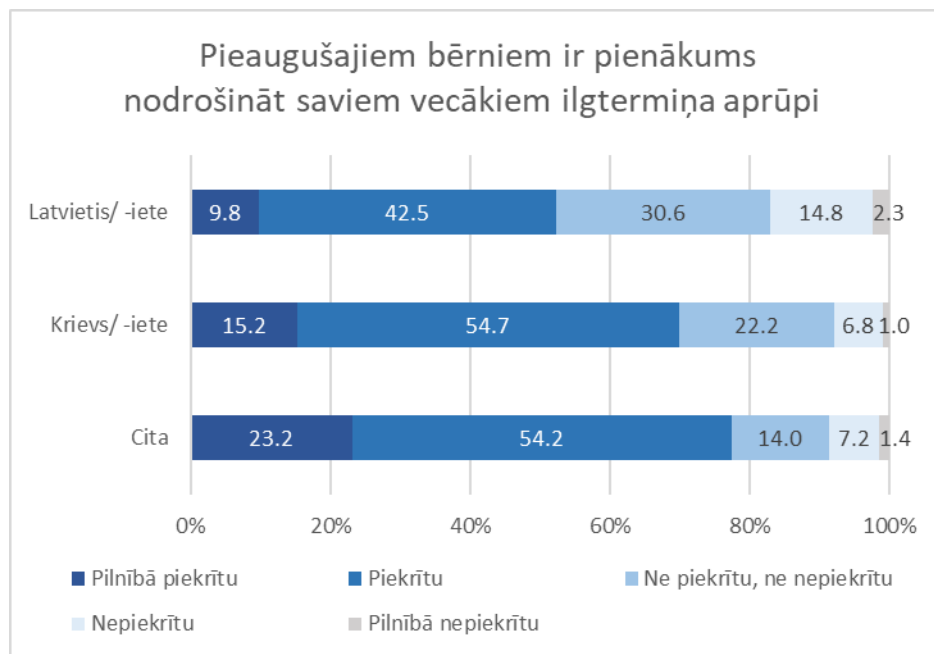
Novecojošā sabiedrībā svarīga ir starppaaudžu solidaritāte un rūpes par saviem vecākiem. Vairāk par pusi Latvijas iedzīvotāju atbalsta viedokli, ka tā ir pieaugušo bērnu atbildība nepieciešamības gadījumā uzņemties nodrošināt savu vecāku ilgtermiņa aprūpi. Diemžēl apmēram 15% respondentu uzskata, ka pieaugušajiem bērniem nav jāuzņemas nodrošināt saviem vecākiem ilgtermiņa aprūpi. Varētu hipotētiski pieņemt, ka šī samērā lielā iedzīvotāju daļa aizstāv savas egoistiskākā vērtības rūpēties tikai par sevi.

29.attēls. Bērnu pienākums nodrošināt vecāku ilgtermiņa aprūpi (%)

Arī šajā gadījumā konstatējamas atšķirības starp dažādu tautību cilvēkiem. Tieši latvieši vecāku ilgtermiņa aprūpi par bērnu pienākumu uzskata ievērojami retāk nekā citu tautību pārstāvji: tikai aptuveni puse (52%) šim uzskatam piekrīt. Nozīmīgu paaudžu atšķirību šajā uzskatā nav. Tas nozīmē, ka arī nākotnē, sabiedrībai novecojot, veco cilvēku aprūpe bieži vien tiks sagaidīta no valsts un gulsies uz valsts institūciju pleciem.

30.attēls. Dažādu tautību respondentu priekšstats par bērnu pienākumu nodrošināt vecāku ilgtermiņa aprūpi (%)

Kopsavilkums

Izpratne par sabiedrības vērtībām ir izšķiroša valdības plānotas politikas veiksmīgai izveidei un rezultātu sasniegšanai. Tādēļ Eiropas vērtību pētījums kā plašākais starptautiskais pētījums, kas pievēršas minēto tēmu izpētei, ir labs orientieris politikas veidošanai un ekonomisko procesu analīzei valsts institūcijām, kas nodarbojas ar vidēja un ilgtermiņa plānošanu. Tas noder arī starptautiskajām institūcijām un Eiropas Savienības kontekstā, lai labāk izprastu atšķirības starp dažādām valstīm, kas var ietekmēt kopīgu politiku veikspēju. EVS sniedz iespējas saprast, kāda veida politikas un intervences būtu iedarbīgākās, kurām mērķgrupām piemīt kādas vērtības, kā tās sasaucas ar citiem valsts attīstībai svarīgiem rādītājiem kā, piemēram, atbalsts demokrātijai, uzņēmējdarbībai vai sabiedrisko pakalpojumu uztvere.

Šajā ziņojumā aplūkots ierobežots tēmu loks, pievēršoties Latvijai nozīmīgiem jautājumiem kontekstā ar Latvijas sabiedrības virzību uz NAP2027 un Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnēs 2021.-2027. gadam izvirzītajiem mērķiem: sociālā un politiskā uzticēšanās, sabiedrības un dažādu etnisko grupu vērtības un prekārās sabiedrības daļas politiskās vērtības. EVS balstīts uz reprezentatīvu Latvijas iedzīvotāju aptauju, un tajā 2021.gada vasarā piedalījās 1338 respondenti.

Viena no pamattēmām, kurai pievēršas EVS jau daudzu gadu garumā, ir uzticēšanās. Uzticēšanās institūcijām jo īpaši svarīga tieši šobrīd, kad Latvija cīnās ar Covid-19 pandēmijas sekām. Kā liecina līdzšinējie pētījumi, tai ir liela nozīme, lai panāktu, ka iedzīvotāji akceptē un pakļaujas valdības lēmumiem. Lai nodrošinātu mieru un stabilitāti ekonomiskās vai sociālās spriedzes apstākļos, nepieciešams, ka pilsoņiem ir pietiekama uzticēšanās politiķiem, lai viņi pieņemtu īslaicīgus apgrūtinājumus apmaiņā pret solījumu par situācijas uzlabošanos kādā neskaidrā nākotnē (Catterberg & Moreno 2006). Ja, turpretī, valdībai šo uzticēšanos sev un pieņemto lēmumu pamatotībai iemantot neizdodas, var sagaidīt vairāk nemieru un pretestības. Papildus, zems vispārējās uzticēšanās līmenis starp cilvēkiem norāda uz sabiedrības atomizāciju un sociālo dezintegrāciju (Mieriņa 2018), kas arī var kavēt iesaistīšanos kolektīvā rīcībā un pakļaušanos noteikumiem.

Pētījuma dati liecina, ka postkomunisma valstīs kopumā raksturīgs zems vispārējās uzticēšanās līmenis, tostarp arī valstīs ar salīdzinoši augstu IKP uz iedzīvotāju. Šajā ziņā pozitīvi izceļas Lietuva un Igaunija. Latvijā tikai katrs ceturtais iedzīvotājs (24%) uzskata, ka vairākus cilvēkus var uzticēties, kamēr 76% drīzāk piekrīt, ka saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam. Šobrīd vispārējā uzticēšanās Latvijas sabiedrībā ir nedaudz augstāka nekā 90-ajos gados, tomēr kopš 2008.gada nav pieaugusi. Salīdzinošā kontekstā, vispārējās uzticēšanās līmenis Latvijā ir līdzīgs kā Krievijā, Polijā un Čehijā, tātad, uz citu postkomunisma valstu fona uzskatāms par vidēju.

Pētījums ļauj konstatēt statistiski nozīmīgas atšķirības uzticēšanās līmenī starp dažādām vecuma grupām. Ja 1990.gadā vecākie cilvēki bija tie, kas citiem uzticējās visvairāk, kamēr jauniešu vidū valdīja liela neuzticēšanās sajūta, tad šobrīd tieši jaunāki cilvēki, kas dzimuši pēc 1970.gada uzticas citiem salīdzinoši visvairāk. Tas pozitīvi kontrastē ar ASV konstatēto salīdzinoši zemāku uzticēšanās līmeni jauniešu vidū. Tāpat pretēji ASV konstatētajam vispārējās uzticēšanās līmeņa kritumam, Latvijā gandrīz visās paaudzēs vērojams uzticēšanās līmeņa pakāpenisks *pieaugums* līdz 2008.gadam, ar tam sekojošu nelielu kritumu, tātad – šīs izmaiņas varētu atspoguļot kopējo politisko un sabiedriskās dzīves notikumu nospiedumu. Salīdzinot dažādu paaudžu atbildes,

atklājas, ka tie, kuri dzimuši 1980.g.vai vēlāk, t.i., socializējušies jau neatkarīgā Latvijā, kopumā ir gatavi uzticēties saviem līdzcilvēkiem vairāk nekā tie, kuri dzimuši 1940.-1969.g.un socializējušies Padomju Latvijā. Paaudzes, kas dzimusi 1970-ajos gados vispārējā uzticēšanās, kaut 1990.ajos gados (viņu jaunības dienās) bija ļoti zema, arī laika gaitā ir augusi. Tas apstiprina kultūras teoriju pieņēmumus par noteiktu attieksmju vēsturisko iesakņotību, un nozīmē, ka, mainoties paaudzēm, var sagaidīt lēnu vispārējās uzticēšanās līmeņa kāpumu Latvijas sabiedrībā.

Papildu pētījums atklāj, ka Latvijā ir vērojams postkomunisma valstīm tipisks īpaši izteikts kontrasts starp uzticēšanos šaurai tuvu cilvēku grupai un uzticēšanos plašākai sabiedrībai jeb cilvēkiem, ko personīgi nepazīst (Rose 1999), turklāt “uzticēšanās rādiuss” (Fukuyama 1993) Latvijā ir ļoti šaurs un pamatā apstājas pie ģimenes robežām. Salīdzinot ar citām valstīm, Latvijā ir viens no zemākajiem rādītājiem attiecībā uz uzticēšanos cilvēkiem savā apkaimē un cilvēkiem, ko satiek pirmoreiz – tā ir Bosnijas, Albānijas un Krievijas līmenī, toties uzticēšanās cilvēkiem, ko zina personīgi, Latvijā ir viena no augstākajām post-padomju telpā. Paļaušanās uz relatīvi noslēgtiem draugu un ģimenes tīkliem literatūrā tiek cieši saistīta ar Padomju mantojumu, taču arī tirgus ekonomikā šie tīkli tiek aktīvi un dinamiski izmantoti lai piekļūtu jauna veida “deficīta precēm” – ienākumiem un labai nodarbinātībai (Paldam & Svendsen 2000; Rose 1999; Gerber & Mayorova 2010; Mieriņa & Letki 2014). Situācija, kad neformālais sociālais kapitāls kompensē formālā sociālā kapitāla (vispārējās uzticēšanās) trūkumu var veicināt korupciju un nepotismu, kā arī apgrūtina plašāku sadarbības tīklu veidošanu ar sev nepazīstamiem cilvēkiem, kavējot ieguldījumu kopējā labumā un iesaisti kolektīvā rīcībā, tostarp politisko un pilsonisko līdzdalību.

Pētījumā tika aplūkota arī sociālā distance starp dažādu grupu cilvēkiem sabiedrībā, izmantojot adaptētu Bogardusa skalu (Emory S. Bogardus), kas ir uzskatāma par klasisku instruments attieksmju mērīšanai pret dažādām etniskajām grupām. EVS aptaujas dati atklāj, ka latviešiem un krieviem dažos aspektos ir atšķirīga sociālā distance un aizspriedumi. Piemēram, krievi biežāk nekā latvieši nevēlētos dzīvot kaimiņos homoseksuāļiem, taču jāuzsver, ka homofobija ir raksturīga Latvijas sabiedrībai kopumā. Aizspriedumi pret musulmaņiem vai imigrantiem arī raksturīga nozīmīgai daļai sabiedrības: ap 30% nevēlētos dzīvot kaimiņos imigrantiem, un vēl vairāk - musulmaņiem. No visām etniskajām grupām Latvijā, līdzīgi kā daudzviet citur Eiropā (skat., piem., Mieriņa & Koroļeva 2015), visskarbāk ar aizspriedumiem saskaras romu tautības cilvēki. Kopumā visnegatīvākā attieksme Latvijas iedzīvotājiem ir pret dzīvošanu kaimiņos narkomāniem un dzērājiem – šīs var uzskatīt par sabiedrībā visatstumtākajām grupām. Problēmgrupu atstumšana var mazināt iespējas veidot pozitīvus kontaktus un īstenot veiksmīgu integrāciju sabiedrībā.

Zīmīgi, ka dažādu tautību cilvēki pauduši līdzīgu uzticēšanos cilvēkiem kopumā. Vienlaikus mazāko mazākumtautību pārstāvji biežāk ir neapmierināti ar savu dzīvi un skeptiskāki par savām iespējām ietekmēt to, kas ar viņiem notiek: tikai 49% uzskata, ka viņi lielā mērā spēj ietekmēt to, kas ar viņiem notiek. Nepieciešama turpmāka izpēte par šādu sajūtu iemesliem, turklāt jāmeklē veidi, kā palielināt arī mazo Latvijas etnisko minoritāšu personiskās un politiskās ietekmes spēju vērtējumu, vairāk iesaistot un dodot viņiem “skaļāku balsi” politiskajos un sociālajos procesos.

EVS aptaujā tika noskaidroti dažādi ideoloģiskie faktori, kas ietekmē Latvijas sabiedrības politiskās vērtības. EVS 2021 dati atklāj, ka respondentu kopējie māsaimniecības ienākumi rada nozīmīgas atšķirības priekšstatos par indivīda spējām ietekmēt savu dzīvi. Latvijā relatīvi zemi ienākumi ir saistīti ne vien ar zemu personīgās ietekmes spējas vērtējumu, bet arī zemāku apmierinātību ar dzīvi un sliktu vai ļoti sliktu veselības stāvokļa pašvērtējumu. Šis rezultāts atspoguļo lielo

nevienlīdzības līmeni Latvijas sabiedrībā, kur t.s.*prekariāta* situācija un iespējas ievērojami atpaliek no pārtikušākās sabiedrības daļas. Klāsteranalīze liecina, ka prekariāta klāsterī biežāk sastopami respondenti no viena cilvēka māsaimniecībām un respondenti, kas nestrādā algotu darbu. Prekariāta klāsteris ir arī krietni vecāks – tajā biežāk var iekļūst pensijas vecuma (65+) Latvijas iedzīvotāji. Jāpiebilst, ka šajā klāsterī nav novērojamas būtiskas atšķirības starp dažādu tautību respondentiem.

Vispārīgi raugoties, Latvijas iedzīvotāji augstu novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī, turklāt par svarīgākajām demokrātijas iezīmēm tiek atzītas brīvas vēlēšanas, sociālā aizsardzība un tiesiskums. Kopumā Latvijas sabiedrībā ir vērojams samērā konsekvents atbalsts egalitārai demokrātijas izpratnei, taču vājākais konsensus Latvijas sabiedrībā ir par tādiem jautājumiem kā varas koncentrācija noteikta līdera vai grupas rokās, kā arī vienlīdzības veicināšana.

EVS 2021. gada dati parāda, ka māsaimniecības ienākumu līmenis ir saistīts ar nozīmīgām atšķirībām Latvijas iedzīvotāju politisko vērtību sistēmā. Sprotams, ka šie respondenti biežāk kā svarīgu demokrātiskas valsts uzdevumu uzsver vienlīdzīgu ienākumu nodrošināšanu un biežāk atbalsta Latvijas valsts mērķi turpmākajos 10 gados cīnīties pret cenu celšanu - lietas, kas varētu uzlabot viņu pašu finansiālo situāciju. Taču vienlaikus respondenti ar zemākiem kopējiem ienākumiem ievērojami zemāk novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī, kritiski vērtē to, cik demokrātiski jau šobrīd tiek pārvaldīta valsts, ir skeptiski par vēlēšanu procesu Latvijā, biežāk izceļ nepieciešamību pakļauties politiskajiem līderiem un par labiem uzskata alternatīvos varas un autoritātes centrus – armiju un reliģiskos līderus. Tātad trūcīgākajai iedzīvotāju kategorijai ir raksturīga dziļāka skepse pret pārstāvniecisko demokrātiju un lielākas simpātijas pret radikālām vai harizmātiskām politikas izpausmēm. Kā riska faktors jāatzīmē tas, ka Latvijas iedzīvotāji kopumā snieguši tikai viduvēji vērtējumu tam, cik demokrātiski tiek pārvaldīta valsts (4.5 skalā no 1 līdz 10).

Sabiedrības grupu uzticēšanās politiskajai sistēmai, protams, ir saistīta ar uzticēšanos konkrētām politiskām institūcijām. Kopumā Latvijas iedzīvotājus, līdzīgi kā citus postkomunisma valstu pilsoņus, raksturo zema uzticība gan valdībai (vismaz zināmā mērā uzticas 32%), gan Saeimai (26%), gan politiskajām partijām (11%). Neraugoties uz to, pēdējo 25 gadu laikā Latvijas iedzīvotāju simpātijas pret demokrātisku pārvaldību ir saglabājušas visaugstākās pozīcijas. Tāpat atbalsts spēcīga līdera vienpersoniskai valdīšanai ir saglabājies nemainīgs, un tas turpina polarizēt Latvijas sabiedrību. Tikmēr šajā periodā būtiski ir samazinājusies uzticēšanās partijām un pieaudzis sabiedrības atbalsts neparteiskai un ekspertu vadītai valsts pārvaldei, ko var interpretēt kā pārstāvnieciskās demokrātijas leģitimitātes samazināšanos.

Neapmierinātība ar pastāvošo politisko kārtību ir fenomens, kas spilgti raksturo pagājušo desmitgadi. Pētnieki gan Latvijā, gan citviet ir konstatējuši, ka šis noskaņojums ir barojies no neolibērālās ekonomikas blaknēm un paaudžu atšķirīgajiem un pat nesamierināmajiem priekšstatiem par modernitātes vērtībām un valsts lomu šajā vērtību sistēmā. EVS 2021 dati arī mudina domāt, ka Latvijas sabiedrības daļa, kura objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ jūtas visnedrošāk esošajā sociālajā realitātē, veido opozīciju liberāldemokrātiskai politisko vērtību sistēmai. Īpaši jāuzsver cerības uz sociāli atbildīgu valsti un neticība pārstāvnieciskai demokrātijai kā divas būtiskas pazīmes, kas raksturo Latvijas sabiedrības prekārās daļas politisko vērtību

sistēmu. Vienlaikus jāatzīmē arī zināmi pozitīvi signāli: neraugoties uz to, ka pēdējais EVS aptaujas vilnis tika īstenots Covid-19 pandēmijas ēnā, kad valstij un sabiedrībai nācās saskarties ar daudziem izaicinājumiem un nepatīkamām izvēlēm, tomēr kopš 2008.gada mērījuma uzticēšanās parlamentam un valdībai ir nedaudz augusi un uz citu valstu fona uzskatāma par vidēju – tā līdzinās uzticēšanās līmenim Francijā un Islandē, tikai nedaudz atpaliek no Vācijas un Portugāles, un par pārspēj Lielbritāniju un vairumu Dienvid- un Austrumeiropas valstu. No kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas gan šajā ziņā atpaliekam. Vienlaikus jāņem vērā, ka politiskās uzticēšanās rādītāji variē pat viena gada ietvaros un iespējams, ka izteiktais uzticēšanās līmenis būtu atšķirīgs, ja tas būtu nomērīts, piemēram, gada sākumā vai gada nogalē, kad intensīvāk izpaudās pandēmijas radītie ierobežojumi un sekas (sk.,piem., SKDS 2021). Kā liecina SKDS dati, jau oktobrī uzticēšanās valdībai un Saeimai ievērojami samazinājās (LSM 2021).

Atbilstoši Mihaela Vūlkoka un Dīpas Narajanas (Woolcock & Narayan, 2000) valsts-pilsoņu attiecību modelim, vairumā postkomunisma valstu, kas tika iekļautas šajā pētījumā raksturīgs zems uzticēšanās līmenis gan līdzilvēkiem, gan valsts pārvaldes struktūrām. Šādi apstākļi rada auglīgu vidi sociālajai atstumtībai, noziedzībai un diskriminācijai, kā arī paaugstina konfliktu, vardarbības vai anarhijas risku.

Postkomunistiskās valstis patiesībā ir spīlts piemērs tam, kā sociālā un ekonomiskā polarizācija, kā arī uzticēšanās trūkums formālajām organizācijām un to vājums var mazināt vispārinātu uzticēšanos, solidaritāti un sadarbību starp cilvēkiem dažādos sabiedrības slāņos, izraisot nabadzīgo marginalizāciju un sociālo atstumtību (Ledeneva, 1998; Pitchler & Wallace 2007; Jowitt 1992). Šaurais uzticības rādiuss un neformalitātes izplatība sabiedrībā īpaši nāk par labu turīgajiem, t.i., tiem, kuriem ir resursi bagātāki tīkli (Letki & Mieriņa 2014; Letki & Mieriņa 2015). Nabadzīgākām sabiedrības grupām, turpretī, bieži vien vienkārši trūkst naudas un laika, lai socializētos un piedalītos biedrībās; viņi vairāk rūpējas par ikdienas vajadzību apmierināšanu (Zepa 1999; Eglītis un Lāce 2009). Turklāt nenoteiktība un risks turpina veicināt šauru un slēgtu uzticības tīklu veidošanos (Völker & Flap 1997; 2001; Cook et al. 2004). Ņemot vērā zemo sociālās aizsardzības līmeni valstī, daudziem viņu tīklu un ģimenes atbalsts joprojām ir galvenais līdzeklis, lai garantētu pieņemamu dzīves līmeni (Rose 1999; Aidukaite 2009, Letki & Mieriņa 2014). Lielāka sociālā drošība, sociālās atstumtības un marginalizācijas mazināšana, un ekonomiskās un politiskās vides uzlabošana kopumā var veicināt arī paradumu maiņu un veicināt atvērtāku tīklu veidošanos (Delhey & Newton 2003).

Ziņojumā atsevišķi aplūkots arī iedzīvotāju skatījums uz ģimenes vērtībām. EVS aptaujas dati liecina, ka kopumā laulību institūts savu popularitāti Latvijā nav zaudējis: četras piektdaļas Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka laulību institūcija ir mūsdienīga, un tikai viena piektdaļa domā, ka laulību institūts ir novecojis partnerattiecību veids. Ģimene ir svarīgākā vērtība iedzīvotāju kopējo vērtību skalā. 80% respondentu tā ir ieguvusi visaugstāko vērtējumu, apsteidzot tādas vērtības kā darbs, draugi, brīvais laiks un politika un reliģija. Salīdzinoši retāk svarīga ģimene ir jauniešiem, tomēr vienai 71% 1990.g.vai vēlāk dzimušo to vērtē kā ļoti svarīgu un tikai 28% uzskata laulību par novecojušu partnerattiecību veidu. Ģimeni kā ļoti svarīgu vērtē 88% sieviešu, bet tikai 69% vīriešu, turklāt vīrieši divreiz biežāk laulību uzskata par novecojušu partnerattiecību veidu. Lielāka cieņa pret laulību institūtu kā partnerattiecību veidu ir cilvēkiem ar augstāku izglītības līmeni.

Izvērtējot ģimenes un laulības svarīgākos kritērijus, noskaidrots, ka vissvarīgākā stabilas ģimenes vērtība ir uzticība. Tai seko tādi kritēriji kā ekonomiskā nodrošinātība (ienākumi un mājoklis), kas īpaši svarīgi šķiet cilvēkiem ar zemāku izglītības un ienākumu līmeni kā arī nelatviešiem. Kā svarīgi

veiksmīgas ģimenes kritēriji, īpaši starp sievietēm, minēti arī bērni ģimenē un līdztiesība mājas rūpju sadalījumā. Jauniešiem svarīgāk nekā citiem šķiet laiks katram priekš saviem draugiem, personīgiem hobijiem, aktivitātēm, kamēr vecākās paaudzes (dzimuši līdz 1960.g.) biežāk par laimīgas ģimenes pamatu uzskata bērnus. Var secināt, ka priekšstatu par laimīgas laulības pamatiem dažādām sabiedrības grupām ir dažādi.

Dzimumu lomu sadalījuma izvērtējums demonstrē samērā līdzīgu respondentu sadalījumu par tradicionālo dzimumu lomu modeli, kurā sieviete ir ekspresīvo ģimenes funkciju veicēja, bet vīrietis – instrumentālās lomas veicējs. Var teikt, ka Latvijā nav viena dominējošā modeļa, jo katru modeli pārstāv apmēram puse respondentu.

Vērtējot iedzīvotāju attieksmi pret bērnu audzināšanas kvalitāti tradicionālā un netradicionālā ģimenē, redzams, ka lielākā daļa respondentu uzskata tradicionālo divu dzimumu vecāku audzināšanas modeli par labāko bērnam. Tomēr, svarīgi atzīmēt, ka 17% iedzīvotāju ir pārliecināti par homoseksuālu pāru kvalitatīvas bērnu audzināšanas iespējām, bet vēl 18% nav skaidra viedokļa šajā jautājumā.

Dažādu demogrāfisko grupu atbilžu analīze atklāj liberālākus uzskatus gan par ģimeni, gan dzimumu lomām izglītotākajā sabiedrības daļā. Izteikti viskritiskākā attieksme pret homoseksuāliem pāriem un arī konservatīvāki uzskati attiecībā uz ģimenes lomu sadalījumu ir krievu tautības iedzīvotājiem. Visbeidzot, EVS dati liecina, ka līdz ar paaudžu nomaiņu atbalsts netradicionālas orientācijas ģimenēm Latvijā pieaugs, bet tradicionālajam ģimenes lomu sadalījumam - samazināsies. Šobrīd tikai 36-38% jauniešu (dzimuši pēc 1990.g.) atbalsta tradicionālo lomu sadalījumu ģimenē.

Tikai 6% iedzīvotāju pilnībā piekrīt un 19% piekrīt, ka bērnu radīšana ir pienākums pret sabiedrību, bet 52% iedzīvotāju tam nepiekrīt vai pilnībā nepiekrīt. Pārliecība, ka radīt bērnus ir pienākums pret sabiedrību, mazinās ar katru paaudzi. No 1980.g. vai vēlāk dzimušajiem, t.i., starp cilvēkiem, kas ir bērnu radīšanas vecumā, šāda pārliecība ir tikai katram sestajam (14-15%). Zīmīgi, ka bērnu radīšanu par pienākumu pret sabiedrību nozīmīgi retāk nekā citi uzskata latvieši, tādēļ viņi arī izjutīs mazāku sabiedrības spiedienu veidot ģimeni un radīt bērnus.

Starppaaudžu rūpes ir viens no novecojošas sabiedrības aspektiem. Nedaudz vairāk nekā puse (57%) iedzīvotāju piekrīt, ka pieaugušajiem bērniem ir pienākums nepieciešamības gadījumā nodrošināt ilgtermiņa aprūpi saviem vecākiem. Šajā jautājumā ir daudz tādu, kam nav noteikta viedokļa (28%) - iespējams, viņi uzskata, ka tas atkarīgs no apstākļiem -, bet 15% to neuzskata par bērnu pienākumu pret vecākiem. Vismazāk pienākumu nodrošināt ilgtermiņa aprūpi vecākiem izjūt latvieši, toties nozīmīgu paaudžu atšķirību šajos uzskatos nav. Tas nozīmē, ka nākotnē, sabiedrībai novecojot, veco cilvēku aprūpe daudzos gadījumos tiks sagaidīta no valsts un gulsies uz valsts institūciju pleciem.

Atsauces

- Aidukaite, J. (2009) 'Old welfare state theories and new welfare regimes in Eastern Europe: Challenges and implications', *Communist and Post-Communist Studies*, 42: 23-39.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1980). *The Civic Culture Revisited: An Analytical Study*/GA Almond, S. Verba.—Boston: Little, Brown.—421 p.
- Alwin, D. F., & Krosnick, J. A. (1991). Aging, cohorts, and the stability of sociopolitical orientations over the life span. *American journal of sociology*, 97(1), 169-195.
- Baltic Institute of Social Sciences (2020). Pētījums „Priekšlikumi Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības pamatnostādņu 2021.-2027. gadam rezultātu un ietekmes rādītāju modelim” Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/media/11877/download>
- Bourdieu, P. (1986) 'The forms of social capital' in J. G. Richardson (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press.
- Catterberg, G., & Moreno, A. (2006). The individual bases of political trust: trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18 (1), 31-48.
- Carnaghan, E. (2007). Do Russians dislike democracy?. *PS: Political Science & Politics*, 40(1), 61-66.
- Cook, K., Rice E.R. and Gerbasi, A. (2004) 'The emergence of trust networks under uncertainty: the case of transitional economies – insights from social psychological research', in J. Kornai, B. Rothstein and S. Rose-Ackerman (eds.) *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*, New York: Palgrave Macmillan.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices*. Oxford univ. press.
- Dasgupta, P. (1988). Trust as a commodity. In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (pp. 49–72). New York, NY: Basil Blackwell.
- DeFilippis, J. (2001) 'The myth of social capital in community development', *Housing Policy Debate Washington*, 12: 781-806.
- Delhey, J. and Newton, K. (2003) 'Who trusts? The origins of social trust in seven societies', *European Societies*, 5: 93–137.
- Denters, B., Gabriel, O., & Torcal, M. (2007). Political confidence in representative democracies: socio-cultural vs. political explanations. In *Citizenship and involvement in European democracies* (pp. 90-111). Routledge.
- Easton, D., & Framework, A. (1965). for Political Analysis. *Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall*.
- Eglitis, D.S. and Lāce T. (2009) 'Stratification and the poverty of progress in post-communist Latvian capitalism', *Acta Sociologica*, 52: 329–349.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. OUP Oxford.
- Eurofund (2018) cohesion and well-being in Europe, Publications Office of the European Union. Luxembourg. Pieejams: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18035en.pdf

- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2014). Working conditions of young entrants to the labour market. Dublin. Pieejams: <https://relocal.eu/wpcontent/uploads/sites/8/2017/01/fulltext.pdf>
- Feinberg, M., & Wehling, E. (2018). A moral house divided: How idealized family models impact political cognition. *PloS one*, 13(4), e0193347.
- Fukuyama, F. (1996) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: Free Press.
- Gambetta, D. (2000). Can we trust trust? In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and breaking cooperative relations* (pp. 213–37). New York, NY: Basil Blackwell.
- Gerber T.P. and Mayorova, O. (2010) Getting personal: Networks, institutions, and stratification in the Russian labor market, 1985-2001, *American Journal of Sociology*, 116: 855-904.
- Gibson, J.L. (2001) Social networks, civil society, and the prospects for consolidating Russia's democratic transition, *American Journal of Political Science*, 45: 51-68.
- Gimpel, J., Lay, J., & Schuknecht, J. (2003). *Cultivating democracy*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Hagendoorn L., Kleinpenning G. (1991) The contribution of domain specific stereotypes to ethnic distance.
- Herreros, F. (2004). *The problem of forming social capital: Why trust?* New York, NY: Palgrave Macmillan
- Hooghe, M. (2011). Why there is basically only one form of political trust. *The British Journal of Politics and International Relations*, 13(2), 269-275.
- Horvitz D. G., Thompson D. J. (1952). A generalization of sampling without replacement from a finite universe. *Journal of the American Statistical Association* 47: 663–685.
- Howard, M.M. (2003) *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Inglehart, R. (1999). Postmodernization erodes respect for authority, but increases support for democracy. *Critical citizens: Global support for democratic governance*, 236-56.
- Inglehart, R. (2006). *East European value systems in global perspective* (pp. 79-96). Routledge.
- Jowitt, K. (1992) *New World Disorder: The Leninist Extinction*, Berkley, CA: University of California Press.
- Kääriäinen, J. and Lehtonen, H (2006) The variety of social capital in welfare state regimes = a comparative study of 21 countries, *European Societies*, 8: 27-57.
- Karstedt, S. (2003) 'Legacies of a culture of inequality: the janus face of crime in post-communist countries', *Crime, Law and Social Change* 40: 295-320.
- Keefer, P., & Knack, S. (1997). Does social capital have an economic payoff? A crosscountry investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1251–88

- Knack, S. F. (2000). *Social capital and the quality of government: Evidence from the United States* (Vol. 2504). World Bank Publications.
- Ledeneva, A.V. (1998) *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lesthaeghe, R., & Meekers, D. (1987). Value changes and the dimensions of familism in the European Community. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 2(3-4), 225-268.
- Letki, N., & Mieriņa, I. (2014). Inequality and social capital in post-communist Europe. In *Social Capital and Economics* (pp. 169-190). Routledge.
- Letki, N., & Mieriņa, I. (2015). Getting support in polarized societies: Income, social networks, and socioeconomic context. *Social Science Research*, 49, 217-233.
- Levi, M. (1996). Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's Making Democracy Work. *Politics & Society*, 24(1), 45-55.
- Lin, N. (2001) *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LSM 2021. Aptauija: Oktobrī uzticēšanās Saeimai un valdībai sarukusi līdz zemākajam līmenim šajā sasaukumā [2021.gada 21.novembris], Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/aptauja-oktobri-uzticesanas-saeimai-un-valdibai-sarukusi-lidz-zemakajam-limenim-saja-sasaukuma.a431002/>
- Makarovič, M., Ivančič, A., & Podmenik, D. (2007). Social and political participation: Is there an European convergence. *Social capital and governance: Old and new members of the EU in comparison*, 51-89.
- Mieriņa, I., & Cers, E. (2014). Is Communism to Blame for Political Disenchantment in Post-Communist Countries? Cohort Analysis of Adults' Political Attitudes. *Europe-Asia Studies*, 66(7), 1031-1061.
- Mieriņa, I. (2018). Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā. A.Zobena (red.) *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*, 56-75 lpp. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Michler, W., & Rose, R. (2001). What are the origins of political trust. *Comparative Political Studies*.
- Mishler, W., & Rose, R. (2005). What are the consequences of political trust: A test of cultural and institutional theories in Russia. *Comparative Political Studies*, 38(9), 1-050.
- Mishler, W., & Rose, R. (2007). Generation, age, and time: The dynamics of political learning during Russia's transformation. *American journal of political science*, 51(4), 822-834.
- NAP 2027. Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027.gadam (apstiprināts ar 2020. gada 2. jūlija Saeimas lēmumu). Pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81.pdf
- Neundorf, A. (2010). Democracy in transition: A micro perspective on system change in post-socialist societies. *The Journal of Politics*, 72(4), 1096-1108.
- Niemi, R. G., & Hepburn, M. A. (1995). The rebirth of political socialization. *Perspectives on Political Science*, 24(1), 7-16.

- Paldam, M., & Svendsen, G. T. (2000). *Missing social capital and the transition in Eastern Europe*. Department of Economics, Faculty of Business Administration, Aarhus School of Business.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.
- Pichler, F., & Wallace, C. (2007). Patterns of formal and informal social capital in Europe. *European sociological review*, 23(4), 423-435.
- Pietrzyk-Reeves, D. (2008). Weak civic engagement? post-communist participation and democratic consolidation. *Polish Sociological Review*, 161(1), 73-87.
- Portes, A. (1998) 'Social capital: Its origins and applications in modern sociology', *Annual Review of Sociology*, 24: 1-24.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: Civic Disengagement in America*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Radaev, V (2004) 'How trust is established in economic relationships when institutions and individuals are not trustworthy: the case of Russia', in Kornai, J., Rothstein, B., Rose-Ackerman, S. (eds.) *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*, New York: Palgrave Macmillan.
- Robinson, R. V., & Jackson, E. F. (2001). Is trust in others declining in America? An age-period-cohort analysis. *Social Science Research*, 30(1), 117-145.
- Rose-Ackerman, S. (2001). Trust and honesty in post-socialist societies. *Kyklos*, 54(2-3), 415-443.
- Rose, R. (1995) 'Russia as an hour-glass society: A constitution without citizens.', *East European Constitutional Review*, 4: 34-42.
- Rose, R (1999) Getting things done in an anti-modern society: Social capital networks in Russia, In P.Dasgupta and I. Serageldin (eds.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, Washington, DC: The World Bank.
- Rose, R., & Shin, D. C. (2001). Democratization backwards: The problem of third-wave democracies. *British journal of political science*, 31(2), 331-354.
- Rothstein, B. (2004). Social trust and honesty in government: A causal mechanisms approach. In *Creating social trust in post-socialist transition* (pp. 13-30). Palgrave Macmillan, New York.
- Rothstein, B., & Stolle, D. (2003). Social capital, impartiality and the welfare state: An institutional approach. In *Generating social capital* (pp. 191-209). Palgrave Macmillan, New York.
- Saliedētas un pilsoniski aktīvas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2021.–2027.gadam. (Ministru kabineta 2021. gada 5. februāra rīkojums Nr.72). Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/media/13031/download>
- Schwadel, P., & Stout, M. (2012). Age, period and cohort effects on social capital. *Social Forces*, 91(1), 233-252.
- Searing, D., Wright, G., & Rabinowitz, G. (1976). The primacy principle: Attitude change and political socialization. *British Journal of Political Science*, 6(1), 83-113.

- Sears, D. O. (1983). The persistence of early political predispositions: The roles of attitude object and life stage. *Review of personality and social psychology*, 4(1), 79-116.
- Sears, D. O. (1990). Whither political socialization research? The question of persistence. *Political socialization, citizenship education, and democracy*, 69-97.
- SKDS (2012). Latvijas barometrs. Pieejams:
https://www.skds.lv/docs/1414/Latvijas_barometrs_032021.pdf
- Stoker, G. (2008). Explaining political disenchantment: finding pathways to democratic renewal. *The Political Quarterly*, 77 (2), 184–194.
- Stolle, D., & Hooghe, M. (2004). The roots of social capital: Attitudinal and network mechanisms in the relation between youth and adult indicators of social capital. *Acta Politica*, 39(4), 422-441.
- Šūpule, I.; Krastiņa, L., Peņķe, I., Krišāne, J. (2004) Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts
- Sztompka, P. (1998). Introduction. The lessons of 1989 for sociological theory. In P. Sztompka (Ed.), *Building Open Society and Perspectives of Sociology in East-central Europe* (pp. 9–24). Montreal: University of Quebec Press. Disponible sur <http://www.ocf.berkeley.edu/~intlisa/en/meetings/reports/EastCentralEurope.html>
- Torney-Purta, J. (2004). Adolescents' political socialization in changing contexts: An international study in the spirit of Nevitt Sanford. *Political psychology*, 25(3), 465-478.
- Uslaner, E. (1999). Morality plays: Social capital and moral behaviour in Anglo-American democracies. In J. van Deth, M. Maraffi, K. Newton, & P. Whiteley (Eds.), *Social capital and european democracy* (pp. 197–241). New York, NY: Routledge.
- Uslaner, E. (2003). Trust, democracy and governance: Can government policies influence generalized trust? In M. Hooghe & D. Stolle (Eds.), *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective* (pp. 171–190). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Völker, B. and Flap, H. (1999) 'Getting ahead in the GDR social capital and status attainment under Communism', *Acta Sociologica*, 42: 17-34.
- Wilkes, R. (2011). Re-thinking the decline in trust: A comparison of black and white Americans. *Social Science Research*, 40(6), 1596-1610.
- Whiteley, P. F., Van Deth, J. W., Maraffi, M., Newton, K., & Whiteley, P. F. (1999). The origins of social capital. *Social capital and European democracy*, 25-44.
- Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research and policy. *The World Bank Research Observer*, 15 (2), 225–49
- Zepa, B. (1999) *Conditions of Enhancement of Civic Participation*, Riga: Baltic Data House.